

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет

На правах рукопису

Бугель Юлія Володимирівна

УДК 336.77

**УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ ПОРТФЕЛЕМ
КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ В РИНКОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:
ДЗЮБЛЮК Олександр Валерійович,
доктор економічних наук, професор

Тернопіль - 2009

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ З КЛІЄНТАМИ	13
1.1. Кредит і кредитні відносини в умовах ринкових перетворень економічної системи: сутнісні риси та закономірності розвитку	13
1.2. Комерційні банки як інституційна основа організації кредитних відносин в економіці ринкового типу	38
1.3. Поняття кредитного портфеля комерційного банку та необхідність ефективного управління ним	61
Висновки до розділу 1	78
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	81
2.1. Реалізація стратегічних цілей кредитної політики як основа концепції формування кредитного портфеля комерційних банків	81
2.2. Оцінка якості і структури кредитного портфеля як інструмент забезпечення ефективності позичкових операцій банку.	102
2.3. Дохідність кредитних вкладень банківських установ та стратегія процентної політики	122
Висновки до розділу 2.	145
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ ПОРТФЕЛЕМ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ	149
3.1. Шляхи удосконалення сучасних методів управління банківським кредитним портфелем	149
3.2. Сек'юритизація як метод оптимізації управління ризиком кредитного портфеля комерційних банків.	169
3.3. Використання кредитних деривативів як перспективний спосіб управління кредитним портфелем банку	186
Висновки до розділу 3	208
ВИСНОВКИ	212
ДОДАТКИ	217
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	237

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап становлення ринкових відносин в економіці України характеризується посиленням ролі банківської системи у стимулюванні економічного зростання, що визначається активізацією кредитних вкладень комерційних банків у реальний сектор господарства. Кредитування як фундаментальна складова діяльності банків є головним джерелом забезпечення потреб підприємств у грошових ресурсах, слугуючи основою для збільшення інвестицій, сприяючи неперервності і прискоренню відтворювального процесу та зміцнюючи економічний потенціал суб'єктів господарювання.

За умов недостатнього рівня розвитку такого важливого сегменту фінансового ринку як ринок цінних паперів саме кредитна активність комерційних банків визначає перспективи стабільного функціонування і розвитку підприємств усіх галузей вітчизняної економіки. У той же час успішність та ефективність банківських кредитних вкладень у різні сектори господарства багато в чому залежить від можливостей менеджменту банківських установ здійснювати оптимальне формування і управління кредитним портфелем, забезпечуючи належну ефективність банківської діяльності при мінімально можливому рівневі ризику. Адже зростання масштабів банківського кредитування без належного врахування ризиків, що при цьому виникають, та можливостей ефективно управляти сформованим кредитним портфелем несе в собі загрозу для ефективного функціонування як окремих комерційних банків, так і банківської системи України загалом.

Недостатнє обґрунтування теоретичних засад організації кредитних відносин комерційними банками, шляхів вирішення проблем оптимізації кредитних операцій із клієнтами послаблює вплив кредиту на поліпшення якісних і кількісних показників функціонування банківських установ. Саме тому комплексна розробка теоретичних і практичних питань формування кредитного портфеля банків і визначення напрямів підвищення ефективності управління ним на сьогодні слід вважати одним із пріоритетних завдань у загальній системі заходів щодо удосконалення функціонування комерційних банків.

Відтак глибоке, всебічне дослідження особливостей формування кредитного портфеля комерційних банків з урахуванням умов перебігу ринкових трансформаційних процесів в економіці України, її інтеграції у світове господарство, посилення конкуренції між банками, впровадження новітніх банківських технологій видається особливо актуальним для сучасної теорії і практики організації банківської справи в нашій країні.

Вивченню питань організації кредитної діяльності комерційних банків присвячено значну кількість праць вітчизняних і зарубіжних економістів, що характеризує важливе місце даної проблеми у числі пріоритетів банківської діяльності та обґрунтуванні шляхів її оптимізації. Суттєві надбання у дослідженні цих питань належать таким вітчизняним ученим як З.М.Васильченко, О.В.Васюренко, Н.І.Версаль, В.В.Вітлінський, С.П.Вожжов, А.С.Гальчинський, Д.Д.Гладких, І.С.Гуцал, О.В.Дзюблюк, О.Т.Євтух, Ю.А.Заруба, Б.С.Івасів, О.А.Кириченко, В.В.Корнєєв, В.Д.Лагутін, Б.Л.Луців, І.О.Лютий, В.І.Міщенко, А.М.Мороз, Л.О.Примостка, К.Є.Раєвський, С.К.Реверчук, М.І.Савлук, Р.І.Тиркало, Я.І.Чайковський та інші. Вагомий внесок у дослідження зазначених аспектів належить і таким зарубіжним економістам як Б.Бухвальд, Д.Д.Ван-Хуз, Р.Г. Габбард, Е.Дж.Долан, Б.Едвардс, Є.Ф.Жуков, Г.Г.Коробова, Т.Кох, О.І.Лаврушин, В.Лексіс, Ю.С.Масленченков, Р.Л.Міллер, Ф.С.Мішкін, Е.Морсман, Г.С.Панова, М.А.Пессель, Ж.Рівуар, П.Роуз, Дж.Сінкі, А.М.Тавасієв, В.М.Усоскін.

Відзначаючи безсумнівну цінність та значимість проведених наукових досліджень, потрібно вказати, що у більшості праць розглядаються окремі питання організації кредитних взаємин банків із індивідуальними позичальниками, тоді як важливо розглянути ті аспекти позичкових операцій, які стосуються формування концептуальних засад управління кредитним портфелем банку загалом. Це пов'язано із тим, що підхід до оцінки кредитних вкладень банку, при якому кожна позичкова операція розглядається окремо, без зв'язку із іншими кредитами, що входять до портфеля, часто призводить до невиправданих ризиків та проблем із платоспроможністю банківських установ. Саме тому фундаментальну, системну розробку механізму управління кредитним портфелем комерційного банку та його

вдосконалення слід вважати важливим завданням для сучасної теорії банківської справи як наукової бази практичних перетворень. Зазначені моменти визначають актуальність теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри банківської справи Тернопільського національного економічного університету як складова частина теми «Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів» (державний реєстраційний № 0106U011824) та теми «Розвиток банківської системи України як основа реалізації стратегії економічного зростання» (державний реєстраційний № 0108U002110). Роль автора у виконанні цих тем полягала у здійсненні ряду розробок, що включають обґрунтування напрямів оптимізації порядку формування кредитного портфеля комерційних банків та удосконалення управління пов'язаними із цим ризиками банківської діяльності.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретичних засад організації кредитних відносин банківських установ з клієнтами та визначення шляхів оптимізації процесу формування кредитного портфеля комерційних банків. Відповідно до поставленої мети в роботі передбачено вирішення таких основних завдань:

- уточнити сутність кредиту як економічної категорії та визначення змісту кредитних відносин;
- обґрунтувати основні сутнісні риси і закономірності розвитку кредитних відносин в умовах ринкової трансформації економічних процесів;
- дослідити сутність і функції комерційних банків як головних організаторів кредитних відносин;
- сформулювати чинники, що визначають роль і місце кредитних операцій у структурі активів комерційного банку;
- визначити поняття кредитного портфеля банку як окремої дефініції та обґрунтувати цілі банківської діяльності у процесі його формування;
- сформулювати фактори, що визначають необхідність ефективного

управління кредитним портфелем з точки зору реалізації основних принципів та стратегічних цілей діяльності комерційного банку;

- визначити поняття організаційно-економічного механізму формування кредитного портфеля банку;

- на концептуальному рівні сформулювати порядок дій банківського персоналу щодо управління кредитним портфелем банку;

- визначити функції управління кредитним портфелем комерційного банку;

- виділити головні фактори впливу на можливості банку щодо оптимального формування кредитного портфеля;

- дослідити механізм забезпечення дохідності кредитних операцій банків шляхом формування концепції процентної політики та її складових;

- обґрунтувати суть управління кредитним ризиком банківського кредитного портфеля та його головні методи;

- визначити переваги сек'юритизації як сучасного методу управління кредитним портфелем банку;

- виявити перспективні напрями мінімізації ризиків у процесі управління кредитним портфелем шляхом використання кредитних деривативів.

Об'єктом дослідження є кредитні відносини комерційних банків із позичальниками у процесі ринкового реформування економіки України.

Предметом дослідження є механізм формування і управління кредитним портфелем комерційного банку.

Методи дослідження. У процесі дисертаційного дослідження були використані загальнонаукові прийоми і методи наукового пізнання. Серед них: метод групування, порівняння та узагальнення економічних показників для дослідження тенденцій і закономірностей організації кредитних операцій комерційних банків у різних секторах господарства; метод системної оцінки для з'ясування базових теоретичних аспектів кредитних відносин банків з позичальниками; метод теоретичного узагальнення і порівняння для розкриття основних сутнісних аспектів кредиту та ролі і місця кредитних операцій у структурі банківських активів; метод аналізу і синтезу для оцінки ролі комерційних банків на

фінансовому ринку у процесі трансформації грошових ресурсів на кредитні вкладення; метод причинно-наслідкового зв'язку для обґрунтування особливостей дії факторів впливу на структуру і якість кредитного портфеля банку; абстрактно-логічний метод для визначення шляхів удосконалення механізму управління кредитним портфелем комерційного банку.

Інформаційну базу дослідження складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних економістів з теорії і практики банківської справи і основ кредитування, законодавчі та нормативні акти, які регулюють діяльність комерційних банків, офіційні статистичні дані, інструктивні матеріали Національного банку України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні сукупності теоретичних підходів до організації діяльності комерційних банків, пов'язаної із формуванням і управлінням їхніми кредитними портфелями у контексті тенденцій і закономірностей розвитку вітчизняної економіки в період становлення ринкових відносин. У процесі дослідження були отримані такі найбільш суттєві наукові результати:

вперше:

- сформульовано поняття організаційно-економічного механізму формування кредитного портфеля банку як системи прийомів, методів, заходів, які визначають умови і порядок дій комерційного банку із організації та управління кредитною діяльністю, що на рівні сукупності виданих кредитів дозволяє забезпечити належну прибутковість і мінімізацію ризиків. Виокремлення даної дефініції дозволяє акцентувати увагу на управлінському аспекті організації кредитних операцій на рівні комерційного банку в цілому, вказуючи на необхідність розгляду усіх наданих банком кредитів у їх сукупності та тісному взаємозв'язку для забезпечення стратегічних цілей банківської діяльності;

- розроблено концепцію формування кредитного портфеля комерційного банку, що передбачає ряд послідовних етапів реалізації банківським менеджментом підготовчо-аналітичних і формувально-коригуючих заходів, які забезпечують реалізацію стратегічних цілей кредитної політики і управління кредитними операціями у такий спосіб, щоб досягти максимальної доходності за прийняттого

рівня ризику. Перевагою такого концептуального рівня управління кредитним портфелем банку є охоплення всіх аспектів кредитної діяльності на рівні банківської установи загалом, а не лише взаємин із окремо взятими позичальниками;

- визначено дві базові функції управління кредитним портфелем комерційного банку: 1) інформаційно-аналітичну, що відображає можливості банку при формуванні кредитного портфеля відбирати раціональні напрями застосування кредиту і прогнозувати їх розвиток на перспективу, і 2) оптимізаційну, що надає банку можливості постійно поліпшувати структуру кредитних вкладень, визначати рівень їх захищеності та оперативно розробляти необхідні заходи щодо мінімізації кредитного ризику. Дані функції є відображенням конкретних аспектів практичної реалізації організаційно-економічного механізму формування банківського кредитного портфеля.

удосконалено:

- визначення поняття кредитного портфеля, котрий пропонується розглядати як сукупність наданих банком позичок, сформовану з метою отримання прийняттого рівня доходу та забезпечення платоспроможності банку при мінімальному рівні кредитного ризику. На відміну від існуючих підходів, які розглядають або загальний портфель банківських інвестицій або просту сукупність наданих кредитів, дане визначення акцентує увагу на ролі кредитного портфеля як єдиного об'єкта управління зі своєю структурою, класифікованою за типами позичальників, напрямиами вкладень, видами кредитів і умовами кредитування, а також із відповідним рівнем дохідності та кредитного ризику;

- формулювання функцій комерційного банку, серед яких в якості головної пропонується розглядати функцію організації кредитних відносин, що полягає у консолідації комерційними банками відтворювального потенціалу кредиту і подоланні інформаційної, просторової і часової асиметрії в процесі перерозподілу тимчасово вільних коштів в економіці на засадах повернення і платності. Обґрунтування цієї функції, на відміну від існуючих (посередництва в кредиті чи фінансового посередництва), дає можливість комплексно розглянути роль банківських установ не як пасивних посередників, а як ініціаторів кредитних

відносин та їх інституційної основи;

- обґрунтування концепції процентної політики як стратегії реалізації цілісної системи заходів, що здійснюються у процесі управління кредитним портфелем банку і спрямовані на встановлення оптимальних ставок позичкового процента, здатних забезпечити належний рівень дохідності кредитної діяльності банку. На відміну від існуючих підходів, що обмежуються простим визначенням сукупності витрат на формування кредитних ресурсів із додаванням маржі, пропонується концепція відображає таку спрямованість процентної політики, котра б надавала можливість найкращим чином забезпечити прибутковість як кожної окремої позичкової операції, так і кредитного портфеля банку загалом;

- визначення кредитного ризику через поняття ризику портфеля банківських кредитів, під яким слід розуміти імовірність зниження вартості або втрат банківських активів, пов'язаних із кредитними операціями, що зумовлено нераціональною структурою сукупності кредитних вкладень банку. Дана дефініція, характеризуючи сукупний кредитний ризик, тобто ризик кредитного портфеля банку загалом, доповнює існуючі поняття кредитного ризику, що переважно стосуються взаємин банків з індивідуальними позичальниками;

дістали подальшого розвитку:

- формулювання поняття кредитних відносин, що, на відміну від існуючих підходів, котрі переважно ототожнюють кредитні відносини із власне кредитом, дозволило виділити їх сутнісні ознаки (безперервність, нееквівалентність руху вартості, єдність цілей суб'єктів) та визначити їх як економічні відносини, які виникають між кредитором і позичальником, забезпечуючи оптимальне поєднання їх інтересів з приводу передачі вартості у тимчасове користування і включають конкретні форми видачі і погашення позичок;

- підходи щодо визначення суті кредитної політики банку як розробки й реалізації системи заходів з управління кредитним процесом комерційного банку, тобто процесом, що охоплює усі основні етапи формування кредитного портфеля і має стратегічними цілями забезпечення дохідності кредитних операцій і зниження кредитного ризику. Перевагою такого підходу є більш чітка предметизація

відповідного напрямку діяльності банківської установи, кінцевим виразом чого є формування кредитного портфеля;

- визначення сутності управління кредитним ризиком банківського кредитного портфеля як сукупності системно організованих прийомів і методів, що дозволяють зменшити імовірність втрат банку внаслідок недосконалої структури кредитного портфеля, забезпечити дотримання принципів кредитування та досягнення стійких позицій банку на ринку. Дана дефініція відрізняється від існуючих підходів, що відображають більш загальні аспекти управління кредитним ризиком, не даючи уявлення про зміст відповідної роботи банку, направленої на оптимізацію саме його кредитного портфеля.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Результатом вирішення комплексу поставлених у дисертації завдань є розробка сукупності пропозицій та рекомендацій практичного характеру стосовно удосконалення формування і управління кредитним портфелем комерційного банку, які включають наступні основні положення: 1) використання системи показників для оцінки якості кредитного портфеля; 2) удосконалення методики розрахунку і формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банку; 3) пропозиції щодо забезпечення оптимального рівня дохідності кредитних вкладень і мінімізації процентного ризику при формуванні кредитного портфеля; 4) рекомендації із удосконалення основних методів управління кредитним портфелем банку з метою зниження рівня ризику; 5) пропозиції щодо структурної організації діяльності банку у процесі управління кредитним портфелем; 6) визначення основних шляхів використання сек'юритизації та кредитних деривативів як перспективних напрямів удосконалення управління кредитним портфелем банку.

Наукові результати та практичні рекомендації, сформульовані у дисертації, отримали схвальну оцінку та використовуються у практичній діяльності АТ «Індекс-Банк» (довідка №15-858 від 9.07.2008р.), ВАТ «Кредобанк» (довідка №1354 від 24.04.2008 р.), ВАТ АБ «Укргазбанк» (довідка №401/499 від 05.09.2008 р.).

Наукові результати дисертаційного дослідження безпосередньо використовуються у навчальному процесі в Тернопільському національному

економічному університеті при розробці методичного забезпечення й викладанні навчальних дисциплін «Банківські операції», «Кредитування і контроль», «Управління кредитним процесом» (довідка №126-06/1426 від 02.09.2008 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, які викладені у дисертації і виносяться на захист, висновки, рекомендації та пропозиції отримані автором самостійно та є його науковим доробком.

Апробація результатів дисертації. Окремі положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на наукових семінарах кафедри банківської справи Тернопільського національного економічного університету, а також пройшли апробацію та отримали позитивну оцінку на наукових та науково-практичних конференціях: VIII Міжнародна науково-практична конференція «Наука і освіта» (Дніпропетровськ, 2005); Науково-практична конференція Чортківського інституту підприємництва і бізнесу. 2005р. (Чортків, 2005); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми інноваційного розвитку держави» (Дніпропетровськ, 2005); Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика» (Суми, 2006); I Всеукраїнська науково-практична конференція «Теоретико-методологічні та практичні аспекти розвитку економіки України» (Чортків, 2006); Міжнародна науково-практична конференція «Наукова індустрія європейського простору – „2006”» (Дніпропетровськ, 2006); Міжнародна науково-практична конференція «Фінансові ресурси регіону: організація і управління» - (Івано-Франківськ, 2006); III Міжнародна науково-практична конференція аспірантів і студентів «Проблеми розвитку фінансової системи України в умовах глобалізації» (Сімферополь, 2007); Всеукраїнська науково-практична конференція «Теоретичні та прикладні аспекти аналізу фінансових систем» (Львів, 2007).

Публікації. Основні положення та найважливіші результати дисертаційного дослідження викладено у 21 науковій праці загальним обсягом 6,1 др.арк. З них 11 публікацій – у наукових фахових виданнях обсягом 4,4 др.арк., 10 – в інших виданнях обсягом 1,7 др.арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу,

трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладено на 216 сторінках, що охоплюють 13 таблиць, 5 рисунків, 14 додатків. Список використаних джерел налічує 200 позицій на 16 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ З КЛІЄНТАМИ

1.1. Кредит і кредитні відносини в умовах ринкових перетворень економічної системи: сутнісні риси та закономірності розвитку

Процес трансформації економічної системи України на ринкових засадах визначає істотне зростання ролі кредиту і кредитних відносин у всьому комплексі господарських зв'язків та механізму взаємодії економічних агентів як учасників розширеного відтворення. Дана роль визначається насамперед сферами застосування кредитних операцій банків відповідно до завдань економічного розвитку на основі комплексу спеціальних умов: необхідності участі позичених коштів у вирішенні проблем забезпечення безперервності процесів виробництва і реалізації продукції; якості виробничої та інвестиційної діяльності підприємств; економічного використання ресурсів; потреб забезпечення обороту платіжними засобами; інтересів підвищення добробуту населення та інших важливих сфер.

Відтак глибинний категоріальний аналіз змісту кредиту і кредитних відносин є основою для правильного розуміння ролі банків як їх основних організаторів. А це, в свою чергу, торує шлях до наукового обґрунтування сукупності пропозицій і рекомендацій, спрямованих на ефективну організацію кредитного процесу банківськими установами у тій її частині, яка стосується грамотного, надійного і виваженого формування ними кредитного портфеля, що і є основою посередницької місії банків в економіці та утворює предмет нашого дисертаційного дослідження. Водночас формування глибокої теоретичної бази кредитних відносин потребує ретельного дослідження і формулювання самої сутності кредиту як економічної категорії.

Генезис наукових пізнань про кредит відображає умови соціально-економічного розвитку суспільства, в якому формуються відповідні погляди на зміст кредитних відносин, їхнє призначення, особливості організації та форми

прояву – у вигляді спершу обслуговування руху лихварського, а згодом і промислового та торговельного капіталу. При цьому основні умови, котрі визначають необхідність кредиту, загалом не викликають особливих дискусій і зводяться до того, що об'єктивна потреба кредиту зумовлена існуючими в суспільстві економічними відносинами, при яких у одних суб'єктів ринку вивільняються певні суми грошових коштів, що тимчасово не використовуються в обороті, а в інших, в різних ланках економічної системи, відчувається потреба в додаткових ресурсах.

Протиріччя між вивільнення ресурсів у одних суб'єктів ринку та потребою в цих ресурсах у інших охоплюють три головні сфери економічних відносин: по-перше, матеріальне виробництво, що пов'язано з вивільненням у підприємств вартості основного капіталу у формі амортизаційних відрахувань, незбігом часу реалізації продукції і придбання елементів оборотного капіталу й робочої сили, а також необхідністю нагромадження значних коштів з метою інвестування; по-друге, державні фінанси, що зумовлено або перевищенням державних витрат над доходами або зворотнім співвідношенням, що визначає відповідно потребу в коштах або їхній надлишок; по-третє, споживання, яке пов'язане із нагромадженням коштів населенням для майбутніх витрат або ж поточними потребами у додаткових ресурсах для реалізації споживчих цілей.

Розв'язання даних протиріч за допомогою кредиту надає можливість перерозподіляти тимчасово вільні ресурси з метою їхнього ефективного використання від одних економічних агентів до інших та забезпечити неперервність відтворювального процесу у масштабах всього господарства.

Значно більше дискусійних моментів та неузгоджених позицій має місце з приводу трактування самої сутності кредиту, так як на сьогодні практично відсутнє певне єдине, глибинне, всеосяжне визначення цієї складної економічної категорії. Аналіз наукової літератури, присвяченої дослідженню даної проблематики, дозволяє виділити найбільш значущі напрями дискусії, котра ведеться з приводу характерних, принципових ознак кредиту та сформулювати декілька основних підходів до трактування його сутності. У якості таких підходів до розуміння сутності кредиту

найбільш доцільно, на нашу думку, виділити наступні чотири:

- 1) кредит як форма руху позичкового капіталу;
- 2) кредит як вираження довіри;
- 3) кредит як реалізація його функцій;
- 4) кредит як форма суспільних відносин.

Зупинимося на розгляді цих підходів детальніше, що має стати основою теоретичного аналізу сутності кредиту.

Перший підхід ґрунтується на розумінні сутності кредиту як форми руху позичкового капіталу, тобто грошового капіталу, відданого в позичку на умовах повернення й за плату у виді процента. Подібна оцінка ґрунтується на генезисі форм грошового капіталу – від лихварського до позичкового, що перетворюється на такий у зв'язку із «збільшенням масштабів нагромадження грошового капіталу в умовах капіталізму» [116, с. 7]. У праці проф. Н. Ф. Самсонова, наприклад, кредит визначається як форма руху позичкового капіталу, тобто грошових коштів, відданих у позичку за певний процент при умові повернення і задоволення потреб позичальника [181, с. 187]. При цьому у роботі проф. А. І. Архіпова, зокрема, наголошується, що саме кредит забезпечує трансформацію грошового капіталу на позичковий [180, с. 321]. Подібні позиції відображені і в деяких інших працях з теорії кредиту [73, с. 33; 177, с. 32]. А окремі автори йдуть іще далі та в своїх роботах і поняття кредиту взагалі підміняють поняттям позичкового капіталу [184, с. 329; 161, с. 56; 194, с. 405; 135, с. 37].

Проте, аналізуючи подібні точки зору, приходимо до висновку, що вони нині не можуть адекватно відображати не лише саму суть кредиту, а й усі економічні процеси, так чи інакше пов'язані з кредитними відносинами.

Неправомірність ототожнення кредиту виключно із позичковим капіталом пов'язана, на наш погляд, із тим, що:

по-перше, навіть на ранніх стадіях капіталістичного розвитку попри обмежену кількість учасників кредитних відносин, вони охоплювали не лише сферу руху грошового капіталу, оскільки існував також і комерційний кредит, а вже в сучасних умовах відбулося охоплення практично усього населення розвинутих країн цими

відносинами, що не вписуються у рамки виключно позичкового капіталу;

по-друге, даний підхід обмежує форми функціонування кредитних відносин лише грошовою сферою, що не відповідає дійсності, оскільки кредит може мати і товарний характер. Наприклад, торговий комерційний кредит дійсно не є формою руху позичкового капіталу, так як він обслуговує угоди на товарних ринках, предметом яких є товари, послуги, роботи, а не гроші;

по-третє, саме трактування кредиту як руху позичкового капіталу передбачає його виробниче використання, що далеко не завжди відповідає цілям, на які видаються позики (наприклад, споживчі). Тому сучасне розуміння кредиту вже не може обмежуватися характеристикою його лише як форми переміщення позичкового капіталу;

по-четверте, визначати кредит лише як форму руху позичкового капіталу, що відокремився в процесі кругообороту від капіталу промислового, – означає суттєво звужувати історичні рамки його дійсного функціонування, адже кредит, що передбачає наявність в суспільстві приватної власності, міг надаватися не лише у ринковому, а й в натуральному та феодалському господарстві.

Отже визначення кредиту як форми руху позичкового капіталу є не зовсім виправданим в сучасних умовах і потребує чіткого вказання на ті обмеження, які встановлюють відповідні границі кредитних відносин при цьому.

Другий підхід ґрунтується на розумінні кредиту як форми вираження довіри. Саме довіру розглядають автори даного підходу як головну, іманентну ознаку кредиту, що пов'язано, на наш погляд, більшою мірою із лінгвістичною, аніж економічною оцінкою його змісту, адже слово кредит походить від латинських слів *credo* – вірю, *credere* – довіряти. У такому контексті, зокрема, німецький економіст Вільгельм Лексіс під кредитом розуміє «довіру, котрою користується особа, що взяла на себе зобов'язання майбутнього платежу, з боку особи, яка має право на цей платіж, тобто довіру, яку позикодавець виявляє до боржника» [108, с. 5].

Такий підхід є досить поширеним у зарубіжній економічній літературі [155, с. 14; 112, с. 82]. Однак у той же час він, з нашої точки зору, має досить поверхневий характер і не може бути взятий за основу при визначенні сутності кредиту. Це

пов'язано із такими основними обставинами:

по-перше, поняття кредиту і поняття довіри не співпадають, вони не тотожні, адже кредит не є видом довіри чи впевненості, котрі за своїм змістом є лише одними із багатьох елементів, що в сукупності утворюють кредитні відносини;

по-друге, такий підхід сприяє спрощенню і примітивізації загального розуміння суті кредитних відносин, зводячи їх, наприклад, до «продажу або купівлі, що супроводжуються обіцянкою здійснити оплату пізніше» [149, с. 85];

по-третє, довіра як одна із ознак кредитних відносин має цілком визначений прагматичний підтекст, адже вона ґрунтується на ретельному економічному підрахунку можливостей позичальника повернути кредит.

Отже зрозуміло, що і такий підхід не можна вважати прийнятним для оцінки суті кредиту, оскільки він не дає можливість для розуміння глибинної сутності кредитних відносин, а має в своїй основі лише один із багатьох якісних параметрів кредиту, пов'язаний із поведінкою його суб'єктів.

Третій підхід до розуміння сутності кредиту ґрунтується на визначенні його функцій, котрі, як відомо, є практичними проявами тої чи іншої категорії. Функція (від лат. *functio* – виконання, звершення) – спосіб діяння речі або елемента системи, спрямований на досягнення певного ефекту [185, с. 748]. Що ж до трактування функцій кредиту, то тут потрібно відзначити наявність досить різноманітних і суперечливих підходів у позиціях різних авторів.

Необхідно вказати, що у переважній більшості робіт, присвячених дослідженню суті кредиту, єдиною функцією, із якою згідні більшість науковців є перерозподільча функція кредиту, яка полягає в перерозподілі коштів між економічними агентами на засадах повернення. Така позиція не викликає особливих дискусій в силу того, що дана функція об'єктивно характеризує зміст руху вартості у процесі кредитних відносин, а тому вона практично у незмінному вигляді представлена у більшості праць із цієї проблематики [92, с. 277; 72, с. 454; 170, с. 128; 54, с. 20].

Водночас стосовно інших функцій кредиту, то тут представлений самий широкий спектр думок з цього приводу. Так, з точки зору проф. О. І. Лаврушина,

другою функцією кредиту є заміщення дійсних грошей кредитними операціями, основу чого він вбачає у розвитку безготівкових розрахунків [76, с. 174]. Такої ж позиції притримуються і В. І. Тарасов та Є. І. Кузнецова [170, с. 128; 103, с. 296]. А на думку проф. М. І. Савлука, кредит забезпечує сприятливі умови для ефективного регулювання обороту грошей, оскільки кредитний механізм дає можливість гнучко розширити масу платіжних засобів в обороті [72, с. 456].

На думку проф. А. С. Гальчинського, окрім перерозподільчої, слід виділяти і такі функції кредиту, як утворення додаткової купівельної спроможності, капіталізації вільних грошових доходів, грошового обслуговування обігу капіталу в процесі його відтворення, обслуговування інноваційного процесу [63, с. 190-191]. А проф. Б. С. Івасів виділяє ще і антиципаційну (емісійну) функцію, оскільки на основі кредиту здійснюється емісія грошей як платіжних засобів [92, с. 268].

Проф. А. М. Бабіч і проф. Л. М. Павлова у своїй роботі пропонують виділяти ще такі дві функції кредиту, як функцію контролю за рухом позиченої вартості, оскільки контроль, на їх погляд, об'єктивно притаманний кредиту, заснованому на наданні вільних ресурсів у тимчасове користування, а також функцію стимулювання економії затрат, оскільки кредит має відповідати тому строку, протягом якого окупляться здійснені витрати, а отриманий дохід дозволить виплатити проценти [4, с. 60-61].

В. С. Волинський пропонує в якості ще двох функцій кредиту, окрім перерозподільчої, ще й функцію економії витрат обігу, оскільки з появою кредитних грошей, на його думку, відпала необхідність обігу золотих і срібних монет, а також функцію централізації і концентрації капіталу, оскільки використовуючи позичені кошти, промислові компанії можуть купити нове обладнання, наняти додаткову робочу силу, а в результаті – збільшити виробництво [60, с. 10].

Як бачимо, функціональний підхід до розуміння сутності кредиту є також, на нашу думку, не зовсім вдалим, що пов'язано із наступними основними моментами.

По-перше, серед наявного в економічних дослідженнях розмаїття думок з приводу функцій кредиту, лише перерозподільчу функцію можна розглядати як таку, що дійсно відображає конкретний прояв суті кредиту як економічної категорії.

Дана функція слугує вираженням процесу перерозподілу вартості у грошовій чи матеріально-речовій формі, тимчасово вільної від господарського обороту, що реалізується у передачі її від кредитора до позичальника.

По-друге, усі інші функції, які виділяються в літературі – емісійна, контрольна, економії витрат обігу, концентрації й централізації капіталу або ж такі як утворення додаткової купівельної спроможності, обслуговування інноваційного процесу чи макроекономічного регулювання – значно більшою мірою характеризують роль кредиту у розширеному відтворенні (тобто сам процес підмінюється результатом) або відбувається свого роду заміна функцій власне кредиту функціями окремих економічних агентів, що вступають у кредитні відносини (наприклад, банків).

По-третє, функції кредиту є достатньо динамічними його характеристиками, які не є раз і назавжди встановленими виявами його сутності, а які змінюють умови свого прояву в залежності особливостей економічних умов того чи іншого історичного періоду, форм організації грошового обігу і емісійної діяльності, розвитку кредитної системи, технологічного укладу економіки та інших важливих аспектів господарського життя суспільства.

Відтак функціональний підхід до визначення сутності кредиту можна вважати досить обмеженим у своїх можливостях в силу відсутності єдності поглядів на функції кредиту та неможливості їх однозначного трактування в сучасних умовах.

Четвертий підхід до розуміння сутності кредиту відображає його як певну форму суспільних відносин. Так, на думку проф. М. І. Савлука, кредит – це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку із переданням один одному в тимчасове користування вільних коштів на засадах зворотності, платності та добровільності [72, с. 444]. Подібна позиція міститься і у праці проф. Г. Н. Белоглазової: «кредит як економічна категорія являє собою певний вид суспільних відносин, пов'язаних з рухом вартості на засадах повернення» [75, с. 185], а також у працях ряду інших авторів [192, с. 262; 182, с. 336].

Розглядаючи даний підхід, потрібно наголосити, що якщо вести мову про кредит як власне економічну категорію, то саме цей підхід слід вважати найбільш

адекватним, адже економічні категорії – це найважливіші поняття економічної науки, які слугують насамперед теоретичним вираженням певних економічних відносин, явищ і процесів. І кредит як одне із фундаментальних економічних понять належить саме до таких категорій. Тому даний підхід дозволяє глибше вивчити економічну сутність кредиту, виявити закономірності його існування та руху, а отже він є більш прийнятним для дослідження.

Разом із тим, потрібно відзначити, що використання терміну «суспільні відносини» надто розмиває об'єкт дослідження, а тому краще вести мову про економічні відносини, що більш предметно характеризують ту сферу взаємозв'язків економічних агентів, яка стосується використання кредиту, адже кредит як категорія перебуває виключно в рамках економічних відносин і поза ними він не існує. При цьому поняття економічних відносин як відносин, що складаються у суспільстві з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних і нематеріальних цінностей в світі обмежених ресурсів, характеризує усі стадії відтворювального процесу, відображаючи його функціональні закономірності у кожному циклі – від створення продукту до його повного споживання. Кредит же як один із головних чинників, що забезпечує неперервність цього процесу, є і невід'ємною складовою відповідних відносин на всіх стадіях суспільного відтворення.

Процес виробництва має постійно відновлюватися, так як суспільство не може припинити споживати матеріальні й нематеріальні цінності, а відтак не може перестати їх виробляти. Неперервний процес повторення виробництва, котрий органічно взаємопов'язаний із іншими фазами (розподіл, обмін, споживання) і являє собою відтворення, що й лежить в основі будь-якої економічної системи.

Водночас навряд чи можна погодитися із позицією проф. О. І. Лаврушина, котрий наголошує на ролі кредиту передусім як явища виробництва, що визначає досить поширену в свій час точку зору, згідно якої повернення кредиту ґрунтується на «завершенні кругообороту вартості» [74, с. 128] або більш конкретно, – на «кругообороті й обороті виробничих фондів суб'єктів відтворення» [106, с. 156]. Якщо кредит розглядається як виробниче явище, то він визначається передусім як

використання позичкового капіталу на підприємствах реального сектора. Однак, окрім недоліків самого трактування кредиту як позичкового капіталу, про які йшлося вище, потрібно враховувати ще й таку його форму як споживчий кредит, котрий ніяк не може бути ототожнений із позичковим капіталом, використовуваним на виробництві. Адже він стимулює передусім споживання, а вже через нього – при збільшенні сукупного попиту в економіці – опосередковано забезпечує виробниче зростання.

Чи можна за таких обставин стверджувати, що кредит належить лише до якоїсь однієї стадії суспільного відтворення? Зрозуміло, що ні. Потрібно розуміти, що у ринковій системі господарювання унаслідок об'єктивно притаманних їй нерівномірностей розвитку певні диспропорції виникають на всіх стадіях відтворення: виробництві, розподілі, обміні, споживанні. Так, обсяг виробництва і час випуску продукції можуть не відповідати існуючій в даний момент структурі потреб; виробники і споживачі можуть бути роз'єднані територіально; доходи споживачів можуть не забезпечувати достатній рівень платоспроможного попиту; обсяги приватних інвестицій можуть бути менші за необхідні для початку підприємницької діяльності. У всіх цих випадках використання кредиту може сприяти усуненню значної частини названих протиріч. Як наслідок кредит може розширити існуючі в економіці межі для зростання виробництва, обміну і споживання. Таким чином, кредит є фактором прискорення суспільного розвитку і забезпечення неперервності відтворення на усіх його стадіях.

Разом із тим, якщо вже розглядати кредит як невід'ємну складову і одну із форм економічних відносин, то потрібно виділити певні характерні ознаки, що вирізняють кредит з-поміж усіх інших економічних категорій та дозволяють чітко сформулювати його сутність.

Основні характерні ознаки, що визначають сутність кредиту як економічної категорії і специфіку пов'язаних із ним економічних відносин, відображають по суті закономірності руху наданої у тимчасове користування вартості. Таких ознак є три.

По-перше, перерозподіл вартості, що означає вираження за допомогою кредиту саме тих відносин, які виникають з приводу перерозподілу, тобто надання у

тимчасове користування тієї вартості, котра вже була розподілена на різноманітні фонди. У зв'язку з цим не зовсім правильною, на наш погляд, є думка про те, що за допомогою кредиту «відбувається розподіл грошових коштів» [3, с. 30]. Кредит охоплює не перерозподіл вартості взагалі, а перерозподіл тимчасово вільної вартості. Кошти, що були вже розподілені і передані у власність економічних агентів, через кредит перерозподіляються і спрямовуються у тимчасове користування іншим суб'єктами ринку. Перерозподіл коштів в масштабах усієї економіки має, як правило, виробничий характер, бо повернення отриманої в кредит вартості з приростом можливе лише як наслідок розширеного відтворення. Це, однак, не виключає широких можливостей перерозподілу коштів і на невиробничі, тобто споживчі потреби. Крім того, перерозподільча функція кредиту в умовах ринкової економіки відображає переміщення грошового капіталу із одних сфер господарювання в інші, забезпечуючи отримання більш високого прибутку. Адже кредит зумовлений передусім потребами товарно-грошового обороту і виникає саме як засіб повного забезпечення використання коштів, що вивільняються із відтворювального обороту загалом. При цьому намагання отримати прибуток на кожну одиницю грошових чи матеріальних цінностей одержує в кредиті адекватний механізм їх перерозподілу із точок вивільнення в точки потреби.

По-друге, обов'язкове повернення вартості, наданої в кредит, що означає незмінність власника цінностей, які передаються у тимчасове користування і повертаються до свого вихідного пункту. Йдеться по суті про ключову, ознаку, яка вирізняє кредит з-поміж усіх інших економічних категорій (і насамперед фінансів). Як справедливо зазначає проф. О. І. Лаврушин, поверненість кредиту – це як би поверненість в квадраті [76, с. 166]. Надана в кредит вартість, здійснюючи кругообіг у господарстві позичальника, вивільняється і повертається до кредитора, забезпечуючи неперервність процесу відтворення як на мікро-, так і на макроекономічному рівні. Крім того, об'єктивні засади повернення кредиту, окрім розширеного відтворення, можуть доповнюватись ще й скороченням нагромадження або зменшенням споживання в разі невиробничого використання коштів (наприклад, державою чи населенням). У будь-якому разі саме процес

поворотного руху вартості у кредитних відносинах виражає ключову якісну характеристику кредиту.

По-третє, платність кредиту як фактор економічної зацікавленості суб'єктів ринку надавати певну вартість у тимчасове користування іншим суб'єктам. Адже саме по собі обов'язкове повернення цінностей, що надаються у тимчасове користування, ще не створює достатніх можливостей організації кредитних відносин. Тому погашення заборгованості здійснюється позичальником на загальну суму, що має перевищувати величину початкового боргу. Різницю утворює плата за тимчасове користування коштами кредитора – позичковий процент. Це пов'язано із тим, що кредитор, передаючи кошти у тимчасове користування, сам позбавляється можливостей їх дохідного використання, а відтак втрачені можливості мають бути компенсовані адекватною платою за кредит.

Перерозподільчий характер, поверненість і платність є тими якісними характеристиками кредиту, які не лише відображають його сутність, а й відрізняють від усіх інших економічних категорій, зокрема, фінансів і грошей. Так, у сфері грошових відносин відбувається одночасний зустрічний рух товарів і грошей, оскільки грошовий обіг опосередковує усіма формами грошей процес реалізації товарів, робіт і послуг в економіці. У кредитній же сфері відбувається розрив у часі при русі товарних або грошових цінностей. А що ж стосується фінансової сфери економічних відносин, то вона характеризує створення, розподіл і використання фондів грошових коштів, тобто сукупність таких процесів, у яких рух грошей має однонаправлений і незворотній характер.

Важливо відзначити, що сутність кредиту відображає не просто економічні відносини, котрі час від часу виникають в міру виникнення потреби в перерозподілі коштів. Неперервність відтворювального процесу, а відтак і постійна потреба в кредиті, означає, що ці відносини мають системний, постійний характер. Отже кредит як економічну категорію доцільніше трактувати саме як систему економічних відносин як цілком впорядковану послідовність дій його суб'єктів, що на постійній основі забезпечують перерозподіл коштів в економіці на умовах повернення в інтересах неперервності суспільного відтворення.

Таким чином, кредит можна визначити як систему економічних відносин, що забезпечують перерозподіл коштів на засадах повернення і платності, створюючи умови неперервності усіх стадій суспільного відтворення.

Отже виявлення недоліків існуючих підходів до визначення кредиту як економічної категорії дало нам можливість запропонувати власне, уточнене визначення кредиту із акцентуванням його ролі у забезпеченні неперервності розширеного відтворення. Перевагою даного визначення є відображення у ньому одночасно і ключових якісних параметрів кредиту (перерозподільчий характер, поверненість, платність), і відразу, на чому потрібно особливо наголосити, його ключової ролі у забезпеченні неперервності відтворювальних процесів в економіці. При цьому конкретний практичний механізм виконання даного завдання визначається безпосередньою, активною участю кредиту у всіх без винятку стадіях суспільного відтворення.

Так, на стадії виробництва кредит відіграє важливу роль у забезпеченні безперебійності цього процесу, а також реалізації продукції, що визначається раціональним використанням ресурсів підприємствами, оскільки при систематичних неспівпаданнях поточних грошових надходжень і витрат та виникненні тимчасової нестачі оборотних коштів, необхідних для придбання товарно-матеріальних цінностей і оплати послуг, вони покриваються за рахунок кредиту. Таким чином, роль кредиту у забезпеченні виробничих потреб підприємств необхідними ресурсами визначає саму можливість початкової стадії розширеного відтворення.

Не менш важливим є значення кредиту і на стадії розподілу з огляду на потребу в залучених ресурсах при формуванні різних за призначенням фондів у разі нестачі для цих потреб поточної виручки від реалізації продукції. Особливо необхідною є участь кредиту з огляду на потреби розширення виробництва, коли позичені кошти можуть слугувати важливим джерелом забезпечення інвестиційної діяльності для – збільшення основного капіталу підприємств, у процесі придбання нового обладнання, технологій, механізмів, устаткування, будинків, споруд тощо.

Ключову роль відіграє кредит і на стадії обміну, забезпечуючи принципову можливість функціонування сфери обігу матеріальних і нематеріальних цінностей,

виходячи із розподілу праці і спеціалізації учасників господарського обороту та створюючи необхідні умови для здійснення платежів за реалізовану продукцію, виконані роботи, надані послуги. Таким чином, на стадії обміну роль кредитних відносин визначається необхідністю подолання розриву в платіжному обороті господарюючих суб'єктів.

На стадії споживання кредит є одним із найбільш суттєвих факторів стимулювання сукупного попиту в масштабах всієї економіки, впливаючи на величину грошових доходів домашніх господарств та істотно збільшуючи їхні реальні можливості із придбання необхідних товарів і послуг, що у рамках всієї національної економіки впливає на динаміку виробництва і сукупної пропозиції та є найважливішим чинником економічного зростання.

Таким чином, визначення сутності кредиту як фактора забезпечення неперервності розширеного відтворення є необхідною умовою правильного розуміння не лише його змісту як економічної категорії, а й специфіки функціонування суб'єктів відповідних відносин. Саме тому визначення сутності і формування на цій основі понятійного апарату дослідження є центральною проблемою, від вирішення якої власне залежить визначення місця і ролі кредиту в економіці.

У цьому зв'язку вважаємо за необхідне також розмежувати поняття «кредит», «позичка» і «позика», так як у багатьох працях ці дефініції нерідко ототожнюються між собою і вживаються як синоніми, що не зовсім виправдано з економічної точки зору і потребує, на наш погляд, більш глибокого аналізу.

Так, у Фінансово-кредитному словнику за ред. В. Ф. Гарбузова зазначається, що кредит – це позичка у грошовій або товарній формі на умовах поверненості і зазвичай із виплатою процента [178, с. 103]. Такої ж позиції дотримуються і ряд інших авторів, зокрема, Н. Є. Титова і Ю. П. Кожаєв [172, с. 116], А. Г. Загородній [85, с. 274], О. М. Островська [125, с. 202]. А С. В. Мочерний ототожнює кредит із позикою, зазначаючи, що кредит – це позика в грошовій або товарній формі на умовах повернення у певний термін з виплатою відсотка [81, с. 93]. Так само у ряді робіт деякими авторами ототожнюються поняття позики і позички [84, с. 353; 82, с.

430-431].

Однак навіть у тому разі коли робляться певні спроби розмежування понять кредиту, позики і позички, пропонувані підходи не завжди адекватно використовують фундаментальні методологічні засади визначення кредиту як економічної категорії та розмежування його із тими дефініціями, які так чи інакше виражають відносини боргу. Так, у праці А. В. Глущенко та А. П. Слепової зазначається, що кредит – це виключно банківська послуга, позика – це відношення з приводу передачі майна із наступним поверненням, як правило, без сплати процентів, а позичка – це договір безплатного користування речами [66, с. 20].

Насправді при визначенні економічного змісту зазначених дефініцій потрібно розмежувати підходи до розуміння сутності кредиту саме як економічної категорії, що являє собою певну систему економічних відносин і, звісно, аж ніяк не може зводитись до одного із видів банківських послуг, оскільки існує і поза банками і має цілком об'єктивний характер, незалежний від специфіки діяльності того чи іншого суб'єкта економічних відносин. Що ж стосується змісту інших дефініцій, то вони мають істотно вужчий характер розуміння, аніж кредит, оскільки відображають особливості певних аспектів діяльності економічних агентів, пов'язаних із відносинами боргу між ними.

Так, поняття позики найбільш часто перебуває у рамках юридичної площини відносин. Зокрема, у статті 1046 Цивільного кодексу України зазначається, що за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості [187]. А у роботі А. Н. Азріліяна, наприклад, чітко вказується на юридичну природу поняття позики, а саме: «позика – у цивільному праві договір, за яким одна сторона (позикодавець) передає іншій стороні (позичальнику) у власність чи оперативне управління гроші або речі, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцю таку ж суму грошей або рівну кількість речей» [23, с. 173]. У даному відношенні позика характеризує по суті зміст кредитних відносин, оскільки гроші або речі

передаються іншій особі із зобов'язанням щодо їх повернення, однак виникає природне питання, чому ж саме у власність?

Очевидно, що такий підхід суперечить, на наш погляд, самій природі кредитних відносин, при яких грошові чи матеріальні цінності, віддані у тимчасове користування, де факто не змінюють свого власника. А так як нас більше цікавить саме економічна, а не юридична сторона справи, то поняття позики слід розглядати передусім у контексті відносин, що призводять до появи боргу між економічними агентами, при чому найбільш доцільно обмежити ці відносини рамками взаємин, що виникають на фондовому ринку. Адже саме на цьому ринку відносини позики набувають найбільш конкретного матеріального втілення у вигляді руху цінних паперів. Його формою є розміщення боргових цінних паперів, які засвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання.

Тому позику найбільш доцільно, на нашу думку, визначити як відносини, що виникають у зв'язку із випуском боргових цінних паперів на ринку. Таке вузьке розуміння позики, дозволить, на наш погляд, відокремити і розмежувати це поняття із великим розмаїттям кредитних відносин, що охоплюють найбільш широкі аспекти перерозподілу коштів в економіці на засадах поверненості і платності. А відносини позики слід обмежити більш чіткими рамками, що визначають умови переміщення капіталів на фондовому ринку, на якому рух коштів відображається фундаментальним поділом цінних паперів на дві основні категорії: 1) цінні папери, що виражають відносини власності і є свідченням про участь у капіталі підприємства (тобто акції); 2) боргові цінні папери, що виражають відносини позики і відображають зобов'язання емітента виплатити проценти і погасити основну суму боргу в узгоджені строки (тобто облігації).

Характерною особливістю відносин, пов'язаних із позикою, є належність ініціативи у питанні залучення коштів саме позичальнику, тобто тому суб'єкту економічних відносин, який отримує кошти у тимчасове користування і який виконує усю організаційну роботу, пов'язану із її оформленням та обслуговуванням. Саме у такому контексті слід розуміти механізм виникнення державної позики, що

здійснюється шляхом випуску і реалізації державних боргових зобов'язань у формі облігацій, а також позики окремих підприємств, якими емітуються корпоративні облігації з метою залучення додаткових фінансових ресурсів.

Таким чином, перевагою запропонованого визначення позики є чітке розуміння конкретного способу та оформлення процесу передачі грошових цінностей у тимчасове користування. До того ж воно більш чітко характеризує поняття державної позики чи корпоративної позики саме як залучення коштів відповідними суб'єктами економічних відносин шляхом розміщення боргових цінних паперів на фондовому ринку.

Що ж стосується характеристики такої дефініції, як позичка, то вона відображає передусім об'єкт передачі вартості у тимчасове користування у вигляді матеріальних чи грошових цінностей. Як бачимо, вона також є вужчим за поняття кредит. Тому неправильно, на наш погляд, характеризувати позичку як передачу речі у безкоштовне користування, як це робиться окремими авторами [179, с. 908; 103, с. 301; 5, с. 49], оскільки такий підхід взагалі може вивести поняття позички за межі кредитних відносин. Звісно не можна погодитися також із визначенням позички як механізму кредитування, що визначається формою кредиту, кредитними інструментами і сферою застосування кредиту [163, с. 438]. Таке поняття позички характеризує її ще ширше, аніж поняття самого кредиту, що неприйнятно.

Тому позичку найбільш доцільно, на нашу думку, визначити як передачу грошей або матеріальних цінностей однією особою іншій на засадах повернення із виплатою процента. У цьому визначенні більшою мірою підкреслюється матеріальний аспект відповідних відносин, характеризуючи передачу в тимчасове користування певних ресурсів – грошових чи товарних. Ці ресурси, будучи переданими на відповідних умовах від однієї особи до іншої, і являють собою власне позичку. Таким чином, позичка є вужчим за кредит поняттям, характеризуючи не цілу систему відносин із їхніми функціональними особливостями, що утворюють певну економічну категорію, а цілком конкретний предмет (грошовий чи матеріальний), відданий у тимчасове користування. Умови, способи, форми такої передачі, механізм повернення і оплати за користування у

власне поняття позички не входять. Ці аспекти охоплює кредит як більш широке поняття, визначаючи систему відповідних відносин.

Отже, якщо вести мову про відмінності між поняттям позички і поняттям кредиту, то потрібно чітко зазначити, що поняття позички має більш предметний характер, який відображає сукупність матеріальних або грошових цінностей, переданих у тимчасове користування на засадах платності і повернення. Кредит – це більш широке поняття, яке охоплює цілий комплекс відносин, пов'язаних із акумуляцією тимчасово вільних ресурсів, їхнім перерозподілом у ті сектори економіки, де відчувається додаткова потреба в коштах, вивченням умов і можливостей надання коштів тому чи іншому суб'єкту ринку на засадах повернення і платності, забезпеченням контролю за своєчасним поверненням наданих ресурсів. Тоді як позичка – це лише передача самих цінностей у тимчасове користування.

Таким чином, визначення кредиту як економічної категорії на основі аналізу різних підходів до цієї проблеми і вибору найбільш оптимального із них, а також розмежування цієї категорії від інших понять, що характеризують відносини боргу, проте у більш вузькому контексті, надає можливість більш повно визначити сутність такого складного і багатогранного явища як кредит. Водночас будь-яка сутність економічного явища чи процесу обов'язково має певні, цілком конкретні форми зовнішнього прояву і у випадку кредиту такими формами є кредитні відносини.

Потрібно відзначити, що як і з приводу кредиту, так і з приводу трактування сутності кредитних відносин в економічній літературі відсутні певні єдині підходи до визначення змісту цієї дефініції. При цьому її характеристики приділяється значно менше уваги, аніж розглядові поняття кредиту як економічної категорії. Такий стан справ, на наш погляд, є неприйнятним з огляду на необхідність формування адекватного понятійного апарату дослідження у дисертаційній роботі умов і особливостей формування кредитного портфеля банками і їх діяльності саме як головних суб'єктів кредитних відносин. Тому потрібно чітко визначити поняття кредитних відносин.

Слід звернути увагу, що у досить значній кількості праць поняття кредиту і кредитних відносин практично ототожнюються між собою [170, с. 126; 72, с. 444;

103, с. 290]. Однак навіть у тих роботах, де кредитні відносини розглядаються у якості окремого поняття, аналіз позицій їхніх авторів із цього питання дозволяє зробити висновок про наявність досить відмінних підходів до трактування сутності кредитних відносин як чітко визначеної дефініції, пов'язаної із самою сутністю кредиту як економічної категорії.

Так, з точки зору проф. В. Д. Лагутіна, кредитні відносини – це відособлена частина економічних відносин, пов'язана із наданням вартості (коштів) у позику і поверненням її із певним відсотком [107, с. 12]. Такої ж позиції дотримуються В. М. Гриньова і О. Ю. Проскура [70, с. 52]. Однак такий підхід, на наш погляд, більшою мірою характеризує зміст дефініції позички, про що йшлося вище, аніж показує справжнє призначення кредитних відносин.

На думку проф. А. С. Гальчинського, кредитні відносини виникають між кредитором і позичальником з приводу мобілізації тимчасово вільних коштів та використанням їх на умовах повернення і платності [62, с. 398]. Проте у цьому визначенні явно відстежуються ознаки банківської діяльності з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів і надання їх в кредит, тоді як власне кредитні відносини є ширшим поняттям і охоплюють не лише функціонування банківської системи, хоча вона є головним організатором цих відносин.

З точки зору проф. М. А. Песселя, до кредитних відносин можна віднести усі грошові відносини, які пов'язані із наданням і поверненням позичок, організацією грошових розрахунків, емісією грошових знаків і цінних паперів, а також кредитуванням капітальних вкладень і здійсненням страхових операцій глибоке, всебічне економічне дослідження суті банку, логічним результатом якого має стати чітке формулювання усіх сфер різносторонньої діяльності цього ринкового інституту, що виступає основою організації грошово-кредитних відносин [104, с. 288]. Однак у такому визначенні за рамки кредитних відносин виводиться по суті сфера товарної форми кредиту, а представлений у ньому перелік видів діяльності є радше характеристикою основних операцій банків та інших посередників фінансового ринку, аніж розкриттям власне сутності кредитних відносин.

З позиції проф. О. І. Лаврушина, кредитні відносини – це система

взаємозв'язків з приводу руху певної кількості тимчасово вільних грошових коштів, що утворюються в результаті особливостей кругообороту капіталу [105, с. 10]. Однак і тут не зовсім доцільно обмежувати сферу кредитних відносин виключно рухом грошових коштів, оскільки кредит, як відомо, охоплює відносини також і з приводу передачі в тимчасове користування товарно-матеріальних цінностей.

Більш ґрунтовно, на основі поетапного аналізу розглядається сутність кредитних відносин у роботі проф. О. В. Дзюблюка, на думку якого, кредитні відносини є формою уречевлених відносин, що складаються між учасниками суспільного відтворення з приводу передачі на платній основі грошових або товарних цінностей від одного суб'єкта ринку до іншого у тимчасове користування [77, с. 28]. Погоджуючись, в принципі, із даним визначенням кредитних відносин, вважаємо за необхідне доповнити його із тієї точки зору, яка б характеризувала діяльність конкретних суб'єктів цих відносин, котрими є кредитор і позичальник. У такий спосіб потрібно наголосити, що кредитні відносини – це насамперед відносини між кредитором і позичальником. Даний аспект дозволяє вирізнити кредитні відносини з-поміж усіх інших видів економічних відносин. При цьому найважливішою ознакою кредитних відносин є наявність заборгованості одного економічного агента перед іншим, у ролі яких і виступають кредитор і позичальник. При цьому погашення цієї заборгованості здійснюється позичальником на загальну суму, що перевищує величину початкового боргу. Різницю утворює плата за тимчасове користування коштами кредитора.

Кредитор є суб'єктом кредитних відносин, що надає позичку, тобто певні цінності у тимчасове користування. При цьому в якості характерних ознак діяльності кредитора можна було б виділити наступні: джерелами цінностей для видачі кредиту можуть бути як власні матеріальні і грошові ресурси кредитора, так і кошти, залучені в інших суб'єктів ринку; метою кредитора є отримання прибутку від надання вартості у тимчасове користування; розміщаючи позичену вартість кредитор забезпечує її продуктивне використання як для себе, так і для інших учасників відтворювального процесу; ресурси кредитора, які передаються в користування іншим суб'єктам, залишаються його власністю.

Позичальник є суб'єктом кредитних відносин, що отримує певні цінності у тимчасове користування і зобов'язується повернути їх по закінченні встановленого строку. Характерними ознаками діяльності позичальника як сторони кредитної угоди є такі: метою позичальника є задоволення тимчасової потреби у додаткових грошових або матеріальних ресурсах; позичальник не є власником отриманих в користування ресурсів, а лише їх тимчасовим розпорядником; позичальник має надати економічні та юридичні гарантії повернення отриманих від кредитора коштів; для повернення отриманих від кредитора цінностей позичальник має так організувати свою діяльність, щоб забезпечити вивільнення коштів, достатніх для розрахунків із кредитором.

Разом із тим, взаємодія між кредитором і позичальником у процесі організації кредитних відносин цілком природно ґрунтується і на певному об'єкті цих відносин, котрий потрібно також розглядати як їхню невід'ємну частину.

Об'єктом кредитних відносин є певна вартість у грошовій чи матеріальній формі, що передається від кредитора до позичальника. Її характерною рисою є збереження позичальником, що передбачає передачу ним кредитором рівноцінного еквівалента отриманих у позичку ресурсів. Саме тому кредит як економічна категорія виражає уречевлені відносини між учасниками суспільного відтворення, а власне речовим виразом цих відносин і є об'єкт передачі від одного суб'єкта до іншого у тимчасове користування.

Таким чином, з нашої точки зору, кредитні відносини можна визначити як економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу передачі вартості у тимчасове користування і включають конкретні форми видачі і погашення позичок та об'єктів кредитування. У даному разі йдеться про такі відносини, які забезпечують поєднання інтересів кредитора і позичальника на основі використання оптимальних форм передачі вартості у тимчасове користування (об'єктів кредитування) і забезпечують на цій основі її поворотний рух в масштабах усієї економіки, що сприяє неперервності розширеного відтворення.

При цьому потрібно вказати на сукупність тих характерних рис кредитних відносин, які по суті є їхніми іманентними ознаками, визначаючи їхню специфіку у

системі економічних відносин загалом. До таких сутнісних ознак кредитних відносин належать, з нашої точки зору, такі:

По-перше, безперервність кредитних відносин, що визначається їх активною роллю у забезпеченні неперервності розширеного відтворення на всіх його стадіях. При цьому, якщо на мікроекономічному рівні у взаєминах між конкретними кредиторами і позичальниками кредитні відносини мають цілком закінчений характер, триваючи до моменту погашення конкретного виду позички, то на макроекономічному рівні кредитні відносини тривають безперервно, розпочинаючись і завершуючись в різних секторах господарства між різними суб'єктами.

По-друге, нееквівалентність руху вартості у процесі кредитних відносин, що визначається особливостями стягнення плати за кредит по завершенні користування позиченими цінностями. Якщо у товарообмінних операціях має місце одночасний зустрічний рух товарів і грошей на еквівалентній основі і власник товарів у процесі їх реалізації отримує взамін еквівалентну вартість, виражену в грошах, то у кредитних відносинах повернення вартості, відданої в позичку, відбувається із приростом, що становить плату за користування нею та є компенсацією кредиторів відмови від інших альтернативних форм прибуткового розміщення своїх активів.

По-третє, єдність цілей і інтересів суб'єктів кредитних відносин, що визначається об'єктивною потребою збігу сум і строків, на які вивільняються кошти у кредитора, із відповідними потребами позичальника, а також зацікавленості кредитора у прибутковому розміщенні своїх ресурсів із відповідними потребами залучити ці ресурси позичальника, здатного настільки ефективно використати позичені кошти, щоб мати можливість отримати дохід у розмірах, що перевищував би початкову суму одержаної позички на величину, яка утворюватиме плату за користування нею.

По-четверте, економічна самостійність суб'єктів кредитних відносин, що передбачає наявність відповідного статусу кредитора і позичальника як власників і розпорядників певного майна у вигляді сукупності матеріальних і грошових ресурсів, котрі кредитор на власний розсуд і виходячи із власних економічних

інтересів може передавати у тимчасове користування іншій особі, а позичальник здатний повернути отриману вартість як за рахунок доходів від прибуткового використання позичених цінностей, так і за рахунок власного майна, яким він володіє.

У той же час, розглядаючи характерні ознаки кредитних відносин, потрібно розуміти, що ці відносини не існують самі по собі, у відриві від реалій перебігу економічних процесів. Вони виражають практичні аспекти взаємодії кредитора і позичальника як суб'єктів кредиту в рамках існуючої економічної системи, а тому важливо наголосити на безпосередньому зв'язку змісту кредитних відносин та особливостей їх практичної реалізації із конкретними економічними умовами і формами організації господарської діяльності, які існують в даний історичний період. Відтак важливо вказати на ті особливості розвитку національної економіки України в період її ринкової трансформації, що безпосередньо позначаються на закономірностях організації і розвитку кредитних відносин, а отже і на діяльності їхніх суб'єктів. Найважливішими серед них є, на наш погляд, наступні.

По-перше, становлення ринкової системи господарювання виявляє значне розширення сфер функціонування кредитних відносин в економічних відносинах по мірі реалізації реформ у різних секторах економіки України з огляду на засадничі принципи підприємницької діяльності, що визначають самостійність у прийнятті рішень господарюючими суб'єктами з питань вибору банківських установ для обслуговування, форм і видів кредитних продуктів, а також активного залучення кредитних ресурсів для розширення власних операцій.

По-друге, зростаюча роль кредитних відносин у перехідній економіці визначає їхнє важливе місце у системі регулятивних заходів державної економічної політики на перебіг економічних процесів. Монетарні інструменти цієї політики займають провідне положення у всій сукупності державних важелів впливу на економіку, оскільки через діяльність комерційних банків і їх кредитні відносини з клієнтами центральним банком передаються регулятивні імпульси впливу на динаміку основних макроекономічних параметрів: обсяг грошової маси, рівень процентних ставок, валютний курс, темпи інфляції, обсяги номінального ВВП та інші. У зв'язку

із тим, що в перехідній економіці, де ринок не відразу стає регулятором усієї господарської діяльності, більш активне втручання держави в економічні процеси через кредитні відносини є необхідною умовою нормального перебігу розширеного відтворення. Саме вплив на кредитні відносини надає можливість стабілізації виведеної з рівноваги економічної системи, якою власне і є перехідна економіка, а також регулювання сукупного попиту і сприяння структурному реформуванню господарства через вплив на сукупну пропозицію за допомогою цільових кредитних програм.

По-третє, зростання ролі кредитних відносин в період ринкової трансформації визначає потреби забезпечення стабільного економічного зростання як основи розширеного відтворення, що визначається можливостями ефективного поєднання потоків заощаджень і інвестицій. З огляду на дефіцит власних нагромаджень у багатьох економічних агентів в перехідний період та практичну відсутність у держави фінансових можливостей із забезпечення крупномасштабних інвестиційних проектів для структурної перебудови господарства саме кредитні відносини можуть стати потужним фактором активізації цих процесів виходячи із потреб раціонального розміщення ресурсів на довгостроковій основі і стимулювання процесів реконструкції і технічного переозброєння виробництва. Дані відносини, таким чином, виступають основою мобілізації у банківській сфері заощаджень і спрямування їх виключно в ефективні інвестиційні проекти, що є одним із необхідних елементів у системі заходів, спрямованих на зростання господарської активності.

По-четверте, зміни структури оборотного капіталу підприємств, зумовлені зростанням операційних витрат і підвищенням частки високоліквідних активів зумовлюють посилення значення кредитних відносин як чинника оперативного забезпечення суб'єктів господарювання необхідною кількістю кредитних ресурсів як джерела платіжних засобів. Можливості підприємств залучати в потрібні моменти додаткові позичені кошти для підтримання неперервності постійно відновлюваної системи товарообмінних операцій визначають у кінцевому підсумку один із напрямів вирішення притаманних перехідному періодові проблем

неплатежів, зростання дебіторської заборгованості та бартерних операцій. Відтак оптимальна організація кредитних відносин на мікроекономічному рівні є необхідним чинником неперервності індивідуальних відтворювальних процесів, що в масштабах усієї економіки виступає ключовою передумовою забезпечення макроекономічної стабільності і виробничого зростання.

По-п'яте, одним із факторів зростання сукупного попиту на тлі кризових явищ в економіці перехідного періоду є зростання ролі кредитних відносин у стимулюванні кінцевого споживання населення, що може слугувати передумовою росту виробництва і підвищення рівня зайнятості. Утім, в нестабільних умовах перехідної економіки, коли ризики кредитування фізичних осіб є досить високими, посилення впливу кредитних відносин на відповідні процеси визначатиметься передусім стабілізацією макроекономічної ситуації і ростом доходів населення як фактора надійного матеріального забезпечення процесу видачі і погашення позичок.

По-шосте, із становленням і розвитком в Україні ринку капіталів та формуванням його належної інфраструктури кредитні відносини набуватимуть усе більшої ваги в якості економічного стимулу ефективного господарювання. Це пов'язано із тим, що при раціональній, ринковій організації економічної системи відбувається приплив кредиту в господарську діяльність підприємств із високими показниками розвитку, які забезпечують найбільшу віддачу коштів, отриманих в кредит, і навпаки, відбувається відплив кредиту із підприємств і галузей з низьким рівнем прибутковості. Таким чином, відповідно з об'єктивними законами ринку належним чином організовані кредитні відносини сприятимуть вільному переливу капіталів в економіці, забезпечуючи тим самим розвиток найбільш ефективних галузей господарства.

По-сьоме, притаманна перехідному періоду проблема структурних диспропорцій і макроекономічної незбалансованості, що знаходить конкретне відображення у збільшенні розриву між наявним потенціалом матеріального виробництва та кінцевим випуском товарів і послуг, визначає істотне зростання ролі кредитних відносин як ключового чинника забезпечення оптимального перерозподілу ресурсів в економіці на користь конкурентноспроможних

підприємств і галузей, котрі здатні виступити основою економічного росту, створюючи тим самим позитивну тенденцію у забезпеченні незворотності структурних перетворень в економіці і остаточного подолання кризових явищ перехідного періоду.

Як випливає із наведених вище положень, важливим є не лише трактування сутності кредитних відносин, але і їхньої ролі і місця в економічній системі, з урахуванням особливостей її розвитку в період ринкової трансформації. При цьому дані закономірності розвитку кредитних відносин виражають не лише реформування на ринкових засадах якоїсь певної сфери стосунків між економічними агентами, але й появу важливого інструменту реалізації економічної політики, ефективне використання якого є необхідною умовою успішності відповідних перетворень. Саме за таких умов розвиток кредиту і створення адекватної перехідній економіці системи кредитних відносин може забезпечити стимулювання виробництва, подолання обмеженості фінансових ресурсів, збільшення інвестицій, формування ринкової інфраструктури і в кінцевому підсумку зміцнення економічного потенціалу суспільства та забезпечення стійкого розвитку національного господарства.

У цьому контексті потрібно відзначити тісний зв'язок розвитку кредитних відносин у перехідній економіці із такими макроекономічними проблемами як: труднощі формування ринкових інститутів і структурної перебудови економіки; високий рівень ризиків підприємницької діяльності; значні розміри бюджетного дефіциту і внутрішнього державного боргу; високий рівень інфляції тощо. Відтак проблеми, що супроводжують процес ринкового реформування економіки України, зумовлюють також і суттєве обмеження можливостей формування повноцінних кредитних відносин, які б охоплювали практично усі галузі і сектори національного господарства. Це визначається дією, зокрема, таких факторів як:

- низький рівень кредитоспроможності більшості господарюючих суб'єктів у зв'язку із недостатньою прибутковістю їх діяльності;
- відсутність у потенційних позичальників достатнього обсягу ліквідних активів, що можуть бути передані в заставу;

- відсутність законодавчих гарантій захисту прав кредиторів і забезпечення реалізації їхніх майнових інтересів у відносинах із позичальниками;
- висока частка готівки, тобто грошей поза банками, що обмежує ресурсні можливості банківської системи і її можливості розширяти пропозицію кредитів;
- високий рівень плати за кредит, що визначається ризикованістю господарських операцій, на які видаються позички;
- відсутність або низький рівень розвитку таких видів ринків як: засобів виробництва і нерухомості; землі; робочої сили з її міграцією; цінних паперів, що не дозволяє забезпечити внутрішню мобільність капіталів та їх ефективний перерозподіл;
- відсутність належного розвитку вексельного обігу в країні, що мав би оформлювати безпосередні кредитні угоди з приводу руху товарно-матеріальних цінностей між підприємствами (натомість зростають обсяги дебіторсько-кредиторської заборгованості).

Таким чином, розв'язання зазначених проблем, формування належної інфраструктури ринку позичкового капіталу, зміни у законодавчій базі країни можуть сприяти створенню необхідних умов для активізації розвитку кредитних відносин і охоплення ними усіх сфер економіки України.

1.2. Комерційні банки як інституційна основа організації кредитних відносин в економіці ринкового типу

Умови організації ринкових економічних відносин суспільства загалом та кредитних відносин зокрема визначають ключову роль у них сукупності певних інститутів, які утворюють той фундамент, без якого неможливими є відповідні ринкові механізми організації взаємин між економічними агентами. Одне із чільних місць серед таких інститутів належить установам банківської системи. Банківська справа є однією із найбільш динамічних сфер бізнесу як в Україні, так і в усьому світі. Процес економічних перетворень у нашій державі об'єктивно розпочинався саме з банківських установ, котрі є центральною ланкою ринкової системи

організації економічних відносин. Стрімкий розвиток українських банків став основою формування повноцінних ринкових інститутів та сукупності тих базових елементів, котрі пов'язані із рухом фінансових ресурсів та без яких узагалі неможливе функціонування ринкового господарства. Тому саме банки в економіці ринкового типу є одними із найважливіших інститутів організації економічних відносин між суб'єктами ринку.

Роль банків як ключових ринкових інститутів визначається власне товарно-грошовою природою ринкової економіки, а рух основної частини грошових ресурсів у виробничій і невиробничій сферах національного господарства проходить саме через банки. Інакшими словами, без банків як однієї із найважливіших складових ринкових відносин неможливим є функціонування економічної системи, заснованої на ринкових принципах організації господарських зв'язків між її суб'єктами.

Разом із тим, коли йдеться про інституційні засади організації кредитних відносин, то мову слід, на наш погляд, вести насамперед не про банки чи банківську систему загалом, а саме про комерційні банки як інститути банківської системи нижнього її рівня, головною функцією яких власне і є забезпечення взаємодії на кредитній основі економічних агентів у всіх секторах і ланках господарства, тоді як головним завданням центрального банку як верхнього рівня банківської системи є забезпечення регулятивного впливу з боку держави на кредитні відносини за допомогою відповідних інструментів монетарної політики з тим, щоб надати перебігу економічних процесів бажаного спрямування відповідно до стратегічних орієнтирів цієї політики. І комерційні банки і центральний банк мають свої окремі специфічні функції у ринковій системі господарювання, їхня роль і кінцеві завдання відрізняються між собою, а тому спроби зрозуміти сутність банку взагалі, у широкому розумінні слова, будуть, на нашу думку, заздалегідь приречені на невдачу.

Відтак головною інституційною основою організації кредитних відносин в економіці слід насамперед розглядати саме комерційні банки. Однак з методологічної точки зору цей підхід потребує чіткого визначення із термінологією. У цьому зв'язку недостатньо обґрунтованим, на наш погляд, слід вважати усунення

із нової редакції Закону України «Про банки і банківську діяльність» терміну «комерційні банки» [86], так як функціонування дворівневої банківської системи передбачає чітке розмежування функцій центрального банку як головного банку країни, що виступає в ролі регулятора грошово-кредитних відносин, та комерційних банків, що здійснюють обслуговування підприємств, організацій, населення у всіх секторах і галузях економіки. При цьому саме комерційні засади діяльності банків другого рівня кредитної системи відображають їхню головну ціль – отримання прибутку, що принципово відрізняє їх від основ неприбуткового функціонування центрального банку, головною метою якого є реалізація державної економічної політики монетарними засобами і інструментами. Сам банківський бізнес, який початково виник із обслуговування переважно товарообмінних операцій і торгівлі, тобто комерції, поступово став основою кредитного обслуговування промислового виробництва та інших галузей економіки, а відтак нині термін «комерційний» для діяльності банку радше слугує якісною характеристикою його функціонування щодо організації ділової, взаємовигідної співпраці із суб'єктами господарювання всіх секторів економічної системи.

У такому відношенні більш позитивно слід, на наш погляд, розцінити розмежування понять у попередній редакції Закону України «Про банки і банківську діяльність», стаття 1 якого чітко зазначала, що банківська система України є дворівневою і складається із Національного банку України та комерційних банків [87], а розділи II і III чітко розмежовували сфери їхньої компетенції. Тому, виходячи із змісту діяльності банків із організації кредитних відносин і пов'язаного із цим предмету дисертаційного дослідження щодо формування кредитного портфеля, вважаємо за необхідне у цій роботі використовувати терміни «банк» чи «банківська установа» в якості синонімів до поняття «комерційний банк» як головної дефініції, що відображає умови і особливості функціонування другого рівня банківської системи країни. Водночас діяльність верхнього рівня банківської системи будемо окремо зазначати саме як функціонування центрального банку або Національного банку України (якщо ідеться про вітчизняні умови реалізації монетарної політики і регулювання діяльності комерційних банків).

Саме роль комерційних банків як основних носіїв кредитних відносин суспільства визначається їхніми можливостями залучати тимчасово вільні грошові кошти та спроможністю ефективно використовувати акумульовані ресурси на задоволення тимчасових потреб реального сектора економіки з метою забезпечення неперервності індивідуальних кругооборотів капіталів підприємств та споживчих витрат домашніх господарств як одного із чинників стимулювання економічного зростання. З цих позицій організація кредитних відносин на рівні «комерційний банк – клієнт» виявляється основою продуктивного характеру банківської діяльності. Річ у тім, що на мікрорівні використання кредитів у виробництві є необхідною умовою процесу розширеного відтворення, а на макрорівні реалізація кредитних послуг є важливим фактором формування грошової маси та гнучкого пристосування її загального обсягу до потреб господарства. Відтак правильне розуміння змісту банківської діяльності і забезпечення її ефективності з точки зору оптимізації механізму управління кредитним портфелем вимагає комплексного, всебічного дослідження сутності, ролі і функцій банків саме як головних організаторів кредитних відносин.

Особливості взаємодії комерційних банків із суб'єктами ринку в процесі розширеного відтворення відображають такий рівень організації економічних відносин, за якого діяльність кожної конкретної банківської установи, на відміну від підприємств небанківського типу, не може розцінюватись як відокремлене функціонування, пов'язане господарськими зв'язками лише з чітко окресленим колом контрагентів. Банки в силу своєї специфіки займають особливе місце в економіці ринкового типу й, будучи тісно пов'язаними з усіма її ланками, виявляють величезний вплив на життєдіяльність суспільства загалом.

Зазначені обставини визначають об'єктивну необхідність з'ясування сутності і функцій комерційних банків як ключових ринкових інститутів і головних носіїв кредитних відносин, що є необхідною умовою подальшого обґрунтування шляхів удосконалення їх діяльності і підвищення ефективності функціонування якраз із точки зору оптимального управління кредитним портфелем, котрий є головним видом активів, що визначає умови і обставини повномасштабної реалізації тієї ролі

кредиту, яка обумовлює найбільш ефективний перерозподіл і продуктивне використання грошових ресурсів у рамках всієї економіки.

Нині в економічній літературі відсутні єдині підходи до розуміння сутності і функцій комерційних банків, а відтак не сформовано певних узгоджених позицій стосовно їхньої ролі в економіці з точки зору розуміння їх як головних інституцій організації кредитних відносин. Головні підходи, що визначають сутність і зміст діяльності комерційних банків, можна, на нашу думку, умовно звести до трьох наступних (додаток А):

- операційний підхід;
- підприємницький підхід;
- фінансово-посередницький підхід.

Операційний підхід засновується на визначенні сутності комерційного банку через здійснювані ним операції. Так, зокрема, на думку німецького економіста Вільгельма Лексіса, банками є всякого роду установи для здійснення банківських операцій [108, с. 32]. Цілком очевидно, що за таких обставин найголовнішою умовою адекватного розуміння сутності банківської діяльності є саме визначення конкретного переліку цих операцій. При цьому методологічною основою даного підходу є вираження змісту діяльності комерційного банку через конкретні практичні аспекти його взаємодії із економічними агентами, що виражаються тими чи іншими банківськими операціями, спрямованими на одержання певного кінцевого результату, який може виявлятися, зокрема, у задоволенні тих чи інших потреб цих агентів на ринку банківських послуг.

Так, на думку проф. А. М. Мороза, комерційні банки – це великі недержавні кредитні установи, які здійснюють універсальні банківські операції для підприємств, організацій і громадян, головним чином за рахунок грошових коштів, залучених у вигляді вкладів і депозитів, міжбанківських кредитів, випуску власних акцій і облігацій [82, с. 293]. На його думку, комерційні банки здійснюють на договірних умовах кредитне, розрахунково-касове та інше банківське обслуговування юридичних і фізичних осіб [72, с. 581]. З точки зору проф. В. І. Міщенко, банком є юридична особа, що має право залучати у вигляді вкладів кошти

фізичних і юридичних осіб, розміщувати їх від власного імені, відкривати і вести банківські рахунки, причому головною відмінністю комерційних банків від центрального банку є відсутність права емісії банкнот [10, с. 42]. Проф. С. В. Мочерний розглядає банк у якості фінансового інституту, що акумулює грошові кошти та інші нагромадження (золоті запаси, цінні папери тощо), надає кредити, здійснює грошові розрахунки, випуск в обіг грошей та цінних паперів, операції з золотом та інші функції [80, с. 77]. Як бачимо, в останньому визначенні представлений досить широкий спектр фінансових операцій і не всі серед них, звісно, здійснюються виключно банками.

З точки зору проф. М. А. Песселя, банк – це особливий економічний інститут, що акумулює грошові кошти (вклади), надає кредити (позики, позички), проводить грошові розрахунки, здійснює випуск грошей (емісію), цінних паперів, здійснює посередництво у взаємних платежах і розрахунках між державою, підприємствами, установами і окремими особами [104, с. 301]. Проф. А. М. Тавасієв виділяє чотири групи операцій, які, на його погляд, є вирішальними і такими, що визначають саму природу банків: 1) прийом грошей у депозити (вклади) від юридичних і фізичних осіб; 2) видача юридичним і фізичним особам грошових коштів; 3) інкасація грошей, векселів, платіжних і розрахункових документів і касове обслуговування фізичних та юридичних осіб; 4) купівля-продаж іноземних валют [15, с. 22-23]. Отже і у цих випадках маємо достатньо розмаїті позиції, які не дають можливість чітко розмежувати діяльність комерційного і центрального банку.

Таким чином, із даних позицій глибоке дослідження суті комерційного банку через перелік здійснюваних ним операцій навряд чи досягає свого логічного результату – отримати чітке формулювання усіх сфер різносторонньої діяльності цього ринкового інституту, що виступає основою організації кредитних відносин.

Потрібно відзначити, що такий операційний підхід до визначення суті банку є досить поширеним і у зарубіжній економічній літературі, присвяченій дослідженням банківської справи. Так, Фредерік С. Мішкін вважає банки фінансовими інститутами, що приймають вклади і надають позички [113, с. 887]. Такої ж думки дотримуються Глен Габбард, розглядаючи банк як фінансову інституцію, що

приймає вклади від заощадників та видає кредити позичальникам [61, с. 828], а також Джозеф Ф. Сінкі, стверджуючи, що комерційний банк – це інститут, що здійснює прийом депозитів і видачу позичок [162, с. 942]. Подібне визначення зустрічаємо також у праці Д. Дж. Речмена, М. Х. Мексона, К. Л. Боуві та Дж. В. Тілла, які вважають, що комерційний банк – це традиційний банківський інститут, до числа послуг якого входить надання ощадних і чекових (поточних) рахунків і видача позичок [147, с. 248].

Р. Л. Міллер та Д. Д. Ван-Хуз вважають комерційним банком депозитну установу, котра відносно не обмежена у можливості надавати комерційні позички та має законне право відкривати чекові депозити [112, с. 126]. На думку Пітера С. Роуза, банк – це фінансовий інститут, що пропонує найширший спектр послуг, які відносяться насамперед до кредитів, заощаджень і платежів, і виконує різноманітні фінансові функції відносно будь-якого підприємства в економіці [151, с. 3]. Д. С. Кідуелл, Р. Л. Петерсон та Д. У. Блекуелл розглядають комерційний банк як найбільш важливий учасник ринку непрямих кредитів, що відкриває чекові рахунки до запитання і надає позички [97, с. 722].

Більш широке трактування банку через перелік здійснюваних ним операцій пропонується у праці Джеррі Розенберга, з точки зору якого банком є організація, що має дозвіл на виконання основних банківських операцій, серед яких: прийом строкових депозитів і вкладів до запитання, оплата фінансових документів, виписаних під депозити і вклади, нарахування і виплата процентів закладами, врахування нот, кредитування та інвестування коштів у державні або інші цінні папери, інкасація чеків, переказних векселів, нот тощо [149, с. 24].

Як видно із наведених визначень, найбільш часто згадувані як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками операції комерційних банків пов'язані із прийомом депозитів та видачею кредитів. А проф. В. М. Усокін навіть зазначає, що «головною ознакою банківської діяльності вважається прийом депозитів і видача кредитів як професійне заняття» [176, с. 16]. Однак не зовсім доречно вважати саме ці операції іманентними ознаками банківської діяльності, так як механізм вивільнення і нагромадження грошових коштів та їх передача у тимчасове

користування був завжди характерний також для інших, небанківських форм кредиту, відображаючи функціонування грошей як засобу платежу і у докапіталістичних формаціях, задовго до перетворення однієї із сторін кредитних відносин у комерційний банк.

Позитивною рисою операційного підходу при визначенні суті комерційного банку є те, що визначення здійснюваних ним операцій дозволяє отримати певне уявлення про конкретні напрями діяльності банку на фінансовому ринку. Водночас його недоліками слід, зокрема, вважати такі. По-перше, це відсутність єдиного підходу щодо окреслення конкретного кола операцій банків, що дає можливість віднести до банківських операцій достатньо широкий перелік фінансових послуг, які можуть здійснювати не обов'язково лише комерційні банки, а й інші фінансово-кредитні установи, а це, в свою чергу, ускладнює чітке трактування суті банків. По-друге, незрозуміло, які саме серед різноманітних операцій, здійснюваних комерційним банком, мають вирішальний вплив на визначення його суті і без них він не може вважатися банком, а які мають другорядний характер та можуть навіть не згадуватись при визначенні банківської сутності.

Отже операційний підхід до розуміння суті комерційного банку дає лише загальні обриси можливих сфер банківської діяльності, які є притаманними не лише для банків, а й для інших інститутів фінансового ринку, а тому при такому підході потрібно чітко окреслювати, які саме операції і в якій комбінації чи поєднанні є притаманними саме банкам і тільки банкам, а не будь-яким іншим фінансовим установам.

Певним кроком у напрямі конкретизації операційного підходу до визначення сутності банку можна вважати розгляд правового аспекту цього питання, що передбачає формування чіткого переліку операцій, здійснюваних банками. Цей перелік ґрунтується на юридичному тлумаченні суті банку як суб'єкта правових відносин, якому з точки зору законодавців тієї чи іншої країни дозволено займатися банківською діяльністю.

Наприклад, американське законодавство визначає банк як будь-яку установу, яка: 1) приймає вклади, що вкладник має право вилучати на вимогу, і 2) займається

діяльністю з надання комерційних позик [19, с. 35]. В Англії до складу банківських операцій віднесені: 1) ведення поточних чи депозитних рахунків або приймання коштів на оптових грошових ринках; 2) кредитування у формі овердрафту чи позичок; 3) надання валютних послуг клієнтам усередині країни і іноземним клієнтам; 4) кредитування за допомогою векселів і боргових зобов'язань, а також кредитування зовнішньої торгівлі; 5) фінансові консультації, послуги з управління інвестиціями і купівлі-продажу цінних паперів [174, с. 86].

В Україні у статті 47 чинного закону «Про банки і банківську діяльність» наводиться перелік із двох десятків операцій, котрі, за різних умов отримання ліцензії слід вважати банківськими [86]. Проте невирішеним залишається питання, чи всі із зазначених у законі операцій має здійснювати установа для того, щоб вважатися банком. Щоправда певним кроком у напрямку вирішення цього питання можна вважати наведене у статті 1 названого закону визначення банку як юридичної особи, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. У даному визначенні зроблена спроба сформулювати систему пріоритетів у всьому широкому спектрі здійснюваних банками операцій, визначивши, які серед них мають вирішальний вплив на формування його суті. Власне такими основними банківськими операціями є три: депозитні, кредитні і розрахункові, а їх визначальний характер для розкриття суті комерційного банку як ринкового інституту пов'язаний передусім із тим, що проведення їх у сукупності надає банкам можливість як збільшувати, так і зменшувати грошову масу в обігу в результаті вторинної емісії. А всі інші фінансові інститути, якими б різноманітними не були їхні операції, здійснювати їх в сукупності не можуть, а відтак не можуть і впливати на динаміку грошової маси в країні.

У такому контексті при застосуванні операційного підходу до визначення сутності комерційного банку його слід розглядати як фінансовий інститут, що у сукупності може здійснювати три операції: прийом депозитів, видачу кредитів та

проведення розрахунків, а також надавати інші послуги на фінансовому ринку відповідно до потреб різних груп клієнтів.

Однак навіть якщо вести мову про нормативно-правовий аспект формування операційного підходу до визначення сутності комерційного банку, то потрібно розуміти, що операції, які законодавчо включені до банківської діяльності у різних країнах відрізняються між собою на стільки ж, на скільки мають місце відмінності у правових системах цих країн. Юридичне тлумачення суті банку, засноване на переліку дозволених законодавством банківських операцій, в кінцевому підсумку не дає чіткої відповіді на питання, що ж таке банк, із-за невизначеності іншого важливого питання – чи всі, без винятку, чи якась частина операцій формує зміст банківської діяльності.

Тому, окрім розглянутого вище підходу до визначення суті комерційного банку за переліком здійснюваних ним операцій, в економічній літературі можна зустріти й інший підхід до цієї проблеми, що ґрунтується на розгляді банку як підприємства.

Підприємницький підхід визначає зміст діяльності банку як підприємства, що виробляє і продає на ринку свій власний продукт або надає послуги. Методологія цього підходу полягає у тому, що підприємницький аспект діяльності комерційного банку при формулюванні його сутнісних характеристик значно більшою мірою акцентує увагу на його функціонуванні саме як господарюючого суб'єкта. Потрібно відзначити, що даний підхід також набув певного поширення як у вітчизняній, так і в зарубіжній економічній літературі.

Так, на думку німецького економіста Бруно Бухвальда, під банком розуміють підприємство, яке займається грошовими, кредитними і тому подібними операціями [49, с. 6]. Проф. О. А. Кириченко розглядає банк як автономне, незалежне комерційне підприємство [8, с. 14].

На думку проф. Г. Г. Коробової, комерційний банк можна визначити як грошово-кредитне підприємство, що перебуває на нижньому рівні дворівневої банківської системи і займається наданням на платній (комерційній) основі банківських послуг фізичним і юридичним особам в умовах ринкової конкуренції з

іншими комерційними банками [16, с. 27].

О. І. Кузнєцова розглядає сутність комерційного банку як комерційного підприємства, що несе відповідальність за результати своєї діяльності своїми доходами і власним капіталом [103, с. 426]. Таких же позицій дотримується і В. І. Тарасов, який вважає комерційний банк госпрозрахунковим підприємством, головним у діяльності якого є реалізація своїх економічних інтересів як вищий принцип, якому можуть бути підпорядковані усі інші можливі цілі [170, с. 304]. Ю. В. Головін вважає, що комерційні банки – це підприємства, які функціонують відповідно до законів країни перебування або міжнародних правил і звичаїв, якщо їхня діяльність пов'язана із операціями за кордоном [68, с. 10].

З точки зору проф. Л. С. Сахарової, банк – це підприємство особливого виду, яке організує і здійснює рух позичкового капіталу, забезпечуючи отримання прибутку власникам банку [110, с. 6]. Такої ж думки притримується і проф. Є. Ф. Жуков, вказуючи на банки як особливий вид підприємницької діяльності, пов'язаної із рухом позичкових капіталів, їх мобілізацією і розподілом [6, с. 6].

Позиція проф. О. І. Лаврушина полягає у тому, що банк – це специфічне підприємство, що виробляє продукт, який суттєво відрізняється від продукту сфери матеріального виробництва, він виробляє не просто товар, а товар особливого роду у вигляді грошей, платіжних засобів [18, с. 15]. У той же час, на його погляд, банк є таким же підприємством як і будь-яке інше (хоча і має свою специфіку), тобто являє собою «самостійно господарюючий суб'єкт, що володіє правами юридичної особи, виробляє і реалізовує продукт, надає послуги, діє на засадах госпрозрахунку» [13, с. 7].

До підприємницького підходу трактування сутності банку можна також віднести розгляд його як торговельного чи посередницького підприємства. З урахуванням того, що банк, на відміну від промисловості, сільського господарства, транспорту та інших виробничих секторів економіки, є інститутом обміну, його іноді називають торговельною організацією, маючи на увазі купівлю і продаж грошових ресурсів на фінансовому ринку. Наприклад, в роботі французького економіста Жана Рівуара зазначається: «Сенс банківської діяльності складає

торгівля грошима. Як і будь-яка торгівля, торгівля грошима може здійснюватись різними способами. Самий поширений – це скуповування з метою перепродажу: банк акумулює ліквідні кошти одних своїх клієнтів (які стають його кредиторами), з тим щоб надати їх в позичку іншим клієнтам» [148, с. 5].

У якості позитивної риси підприємницького підходу до визначення суті комерційного банку слід, на наш погляд, вважати чітке розуміння стратегічної мети банківської діяльності, що полягає в отриманні прибутку і що, власне, утворює сенс діяльності підприємства як окремого господарюючого суб'єкта, яке реалізує свої цілі саме на комерційних засадах. Якщо виходити із таких міркувань, то комерційний банк є підприємством, а його діяльність є продуктивною. Однак при цьому слід відзначити і певні недоліки визначення комерційного банку саме як підприємства. Серед них виділимо такі.

По-перше, розглядати комерційний банк в якості такого ж підприємства як і будь-яке інше не зовсім коректно, оскільки специфіка банківської діяльності є такою, що, виконуючи базовий набір власних операцій – кредитних, депозитних, розрахункових, – система комерційних банків також спроможна безпосередньо впливати на динаміку маси грошей в бігу. Усі інші підприємства такої можливості не мають.

По-друге, функціонування банку у своїй основі та його продукція мають певні специфічні риси, які накладають свій відбиток на особливості виробничого процесу в банківській справі, кінцеві результати якого хоча і не мають матеріальне підґрунтя, проте безпосередньо впливають на загальний оборот товарно-матеріальних цінностей в господарстві у процесі розширеного відтворення, забезпечуючи його неперервність.

По-третє, розглядати комерційний банк навіть в якості торговельного підприємства не зовсім доцільно, оскільки йдеться не про торгівлю матеріальними цінностями у звичному розумінні, а про перерозподіл грошових коштів, від одних економічних агентів до інших. При цьому потрібно особливо підкреслити, що ці кошти не змінюють свого власника, на відміну від звичайної торгівлі, де мають місце зустрічні потоки товарів і грошей.

Таким чином, розгляд сутності комерційного банку як підприємства може бути суто умовним з урахуванням того, що таке визначення не спроможне відображати певні специфічні риси його діяльності. Особливо ті серед них, які характеризують діяльність комерційного банку саме у сфері обміну, а не виробництва як підприємств реального сектора економіки. Таку специфіку враховує інший підхід до визначення суті банку, що зосереджується на його посередницькій місії.

Фінансово-посередницький підхід визначає сутність комерційного банку як фінансового посередника на ринку грошових ресурсів. Комерційні банки в якості фінансових посередників забезпечують перерозподіл тимчасово вільних грошових ресурсів та спрямування їх до суб'єктів ринку з метою задоволення їхніх виробничих і споживчих потреб. Інакше кажучи, комерційні банки є посередниками між тими економічними агентами, які мають тимчасово вільні кошти, і тими, які їх потребують в даний момент часу (додаток Б).

Методологічна побудова даного підходу ґрунтується на розумінні загальноекономічного значення комерційних банків як суб'єктів ринку, що визначається їхніми можливостями виконувати передусім роль саме фінансових посередників, тобто залучати тимчасово вільні грошові кошти та спроможністю ефективно використовувати акумульовані ресурси для задоволення фінансових потреб як юридичних, так і фізичних осіб з метою забезпечення безперервності індивідуальних кругооборотів капіталів, підвищення життєвого рівня і отримання додаткових доходів. Тому даний підхід також отримав поширення як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі.

Так, з точки зору проф. М. І. Савлука, банки за своїм функціональним призначенням можуть займати провідне місце на грошовому ринку взагалі та у фінансовому посередництві зокрема [72, с. 545]. М. З. Бор та В. В. Пятенко вважають, що комерційні банки належать до категорії фінансових посередників, які забезпечують суспільству механізм міжгалузевого і міжрегіонального перерозподілу грошового капіталу [24, с. 12]. А на думку Є. П. Жарковської, комерційний банк виконує роль посередника у переміщенні грошових коштів від кредиторів до

позичальників і від продавців до покупців, а для банків притаманним є подвійний обмін борговими зобов'язаннями і прийняття на себе безумовних зобов'язань із фіксованою сумою боргу [83, с. 103].

Проф. Г. Н. Белоглазова також розглядає комерційні банки у якості фінансових посередників, що здійснюють подвійний обмін борговими зобов'язаннями: випускають свої власні боргові зобов'язання, а кошти, мобілізовані на цій основі, розміщують від свого імені у боргові зобов'язання, випущені іншими організаціями [17, с. 55]. З точки зору проф. К. Р. Тагірбекова, головне призначення банку – посередництво у переміщенні грошових коштів від кредиторів до позичальників, від продавців до покупців [124, с. 55].

Майкл Бурда і Чарльз Виплош розглядають комерційні банки як фінансові посередники, котрі збирають кошти від вкладників і надають їх у позичку, спрямовуючи від заощадників до інвесторів [48, с. 277]. Девід Полферман та Філіп Форд вважають, що банки є фінансовими посередниками, приймаючи грошові вклади від однієї групи людей, яким гроші можуть знадобитися на вимогу або без повідомлення, і позичаючи їх іншим людям на строки до декількох років, а функцією банку, відповідно, є перетворення короткострокових вкладів у довгострокові позички [134, с. 100].

Аналізуючи позиції різних авторів, що застосовують фінансово-посередницький підхід при визначенні сутності комерційного банку, у якості його позитивної риси слід відзначити отримання можливості розуміння загальноекономічної ролі банків з точки зору їхньої здатності забезпечувати потреби суб'єктів ринку необхідними грошовими ресурсами шляхом їхнього перерозподілу в господарстві, що досягається у процесі акумуляції тимчасово вільних грошових коштів через залучення їх у депозити і перетворення на позичковий капітал через видачу кредитів. У той же час до негативних моментів цього підходу слід віднести, зокрема, такі.

По-перше, обмеження розгляду сфер функціонування комерційних банків їхньою посередницькою місією на фінансовому ринку. Адже потрібно розуміти, що попри пріоритетність даної діяльності для будь-якого банку важливими напрямками

його роботи є десятки інших послуг, котрі надаються клієнтам – від розрахунково-касових і валютних до консультаційних.

По-друге, виключно фінансово-посередницьке трактування ролі комерційного банку не дає уявлення про його продуктивну діяльність, що забезпечує непевність розширеного відтворення унаслідок перерозподілу коштів в економіці, а також дозволяє змінювати величину грошової маси внаслідок вторинної емісії, що є важливим фактором впливу банківської системи на макроекономічні процеси.

Отже такий підхід певним чином значно звужує поле дослідження діяльності комерційного банку, а відтак його не можна, як і попередні, вважати оптимальним з точки зору обрання правильної методологічної бази для адекватного розуміння сутності банку.

Оцінюючи різні підходи до визначення сутності комерційного банку, їхні позитивні і негативні риси, можемо дійти висновку про необхідність використання у понятійному апараті дисертаційного дослідження певного загального розуміння банківської діяльності, заснованого на єдиних базових характеристиках її змісту, виходячи із необхідності узагальнення окремих специфічних рис і формування впорядкованої системи поглядів на банки як суб'єкти ринку, що мають неабиякий вплив на економічне життя суспільства. Це означає, що методологія аналізу суті банку, заснована на методі наукової абстракції, потребує такого підходу, який би надав можливість не лише абстрагуватись від розгляду окремих видів і типів банків і детального переліку усіх здійснюваних ними операцій, але і зосередити увагу на загальноекономічній ролі комерційних банків як інститутів ринку, що визначає їхню специфіку і такі сутнісні ознаки, котрі б надавали можливість чітко зрозуміти вплив діяльності комерційних банків на перебіг економічних процесів на макрорівні.

На наш погляд, комерційний банк слід вважати не стільки підприємством чи установою, що здійснює певний набір операцій або забезпечує фінансове посередництво на ринку, скільки однією із інституційних основ ринку або ринковим інститутом.

Поняття інституту (від лат. *institutum* – устрій, основоположення) у широкому розумінні слова означає одну із форм організації суспільного життя, створюваної

для захисту інтересів та регулювання діяльності суспільства [185, с. 234]. Інститутами також вважають створювані людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми, дозволяють зменшити невизначеність і дають можливість структурувати повсякденне життя [69, с. 47]. Ще одне тлумачення інституту як широкої дефініції передбачає розуміння його як формалізованих правил і неформалізованих норм, які структурують взаємодію між людьми у рамках економічних систем [146, с. 43].

Однак якщо розглядати сутність саме комерційного банку як інституту, то у цьому випадку мав би використовуватись, на нашу думку, певний прагматичний підхід. Цей підхід до розуміння інституту має охоплювати не лише сукупність певних суспільних і правових норм, що регулюють ті чи інші економічні відносини в умовах ринку (приватна власність, конкуренція, вільне ціноутворення тощо), але і діяльність безпосередніх носіїв цих відносин. І якщо йдеться, зокрема, про кредитні відносини, то саме банки є їхніми головними суб'єктами, а відтак ці відносини організовуються і постійно відтворюються саме завдяки банківській діяльності, котра і складає інституційну основу цих відносин в економіці. Інакше кажучи, комерційні банки як ринкові інститути в кінцевому підсумку визначають головний спектр можливих альтернатив, доступних економічним агентам, котрі приймають участь в кредитних відносинах, щодо вигідного розміщення їхніх коштів або залучення додаткових грошових ресурсів на тимчасовій основі. Тому комерційні банки як інститути по суті структурують і впорядковують поведінку економічних агентів, які є суб'єктами кредитних відносин.

Розгляд комерційних банків як інститутів лише підкреслює їхню суспільно значиму макроекономічну роль, оскільки жодне інше підприємство, установа чи організація, до якої би галузі чи сектора економіки воно не належало, має порівняно обмежений вплив на процес розширеного відтворення. У той же час комерційні банки, організовуючи кредитні відносини і впливаючи тим самим на динаміку маси грошей в обігу, мають досить дієвий вплив на забезпечення неперервності усього відтворювального процесу. Адже якщо вести мову про можливість здійснювати у сукупності три види операцій – приймати депозити, видавати кредити і здійснювати

розрахунки – то саме їхнє поєднання як іманентна ознака банківської діяльності, як відомо, надає системі комерційних банків можливість збільшувати чи зменшувати грошову масу у процесі вторинної емісії внаслідок мультиплікаційного ефекту. Отже безпосередній вплив на обсяг платіжних засобів у господарстві визначає ключову роль банківських установ саме як ринкових інститутів, оскільки їм належить провідне місце не лише в організації кредитних відносин але і у всьому механізмі ринкових зв'язків між економічними агентами.

Таким чином, комерційні банки можна визначити як ринкові інститути, що забезпечують організацію кредитних відносин і неперервність розширеного відтворення та через сукупність депозитних, кредитних і розрахункових операцій здатні впливати на обсяг платіжних засобів і динаміку грошової маси в економіці. У такому розумінні комерційні банки – це не просто суб'єкти ринку – одні із багатьох – а це специфічні ринкові інститути, здатні активно впливати на всю економіку. Саме тому можна без перебільшення стверджувати, що комерційні банки є інституційною основою не лише кредитних відносин, а й усієї економічної системи. При цьому інституційність банківської діяльності має фундаментальний, основоположний характер, так як без комерційних банків неможливим є функціонування самої ринкової економічної системи. І цього не можна сказати ні про яких інших суб'єктів ринку.

У такому контексті розгляд комерційних банків як інституційної основи організації кредитних відносин може активно спиратися на аналіз здійснюваних ними функцій, що є досить доречним, враховуючи наявність відмінних і суперечливих підходів до розуміння власне самої сутності комерційного банку. Хоча і тут немає єдиних позицій в економічній літературі, з методологічної точки зору трактування сутності того чи іншого предмету, процесу або явища саме через сукупність його функцій є цілком виправданим. До того ж стосовно функцій комерційного банку існує значно менше розбіжностей, аніж стосовно визначення власне його сутності.

Так, позиція, яку найбільш часто можна зустріти у процесі аналізу результатів досліджень функціональних аспектів діяльності комерційних банків, зводиться до

виділення їхніми авторами двох або трьох основних функцій банків.

Наприклад, американський економіст Пол Самуельсон виділяє дві основні функції комерційного банку: по-перше, акумулювання безстрокових депозитів і оплата виписаних на них чеків і, по-друге, надання кредитів [159, с. 265]. У даному разі функція акумуляції тимчасово вільних ресурсів і здійснення розрахунків об'єднані в одну функцію банків. Подібним чином і Пітер Роуз вважає головними функціями банку прийом депозитів до запитання і видачу кредитів [151, с. 2-3]. Аналогічну позицію можемо зустріти і в праці Д. Дж. Речмена, М. Х. Мексона, К. Л. Боуві та Дж. В. Тілла, на думку яких, комерційні банки виконують дві основні функції – депозитні і кредитні [147, с. 248]. Як бачимо, зарубіжним дослідженням притаманний більш поверхневий підхід до визначення функцій комерційних банків, що спирається на характеристику основних видів банківської діяльності на фінансовому ринку, пов'язану із акумуляцією тимчасово вільних коштів і видачею позичок.

Більш ґрунтовно підходять до оцінки функцій комерційних банків вітчизняні економісти. Так, з точки зору проф. М. І. Савлука, банки виконують дві функції: трансформаційну, пов'язану із зміною якісних характеристик грошових потоків, що проходять через банки, і емісійну, що полягає у створенні додаткових платіжних засобів [72, с. 551-552]. А на думку проф. О. В. Дзюблюка, до складу функцій, що визначають дійсну сутність банку як категорії, слід віднести три наступні: посередництво в кредиті, яка пов'язана з перерозподілом банками грошових коштів, що тимчасово вивільняються у процесі кругообороту капіталів підприємств, а також грошових доходів домашніх господарств; посередництво у платежах, що полягає у здійсненні банками розрахунків між різними суб'єктами економічних відносин; випуск кредитних грошей, що передбачає забезпечення банками на основі кредитно-розрахункових операцій потреб господарського обороту належною кількістю платіжних засобів [77, с. 55-58]. Подібною позиції дотримується також проф. В. І. Міщенко, доповнюючи, однак, зазначений перелік ще і функцією мобілізації грошових доходів і заощаджень і перетворення їх в капітал [10, с. 43].

Отже, на відміну від переліку функцій комерційних банків, що зазвичай

представлений у західній економічній думці, вітчизняними авторами акцентується увага ще і на важливій ролі банківських установ у механізмі грошової емісії, що характеризує макроекономічний аспект впливу комерційних банків на господарські процеси.

Подібним чином обґрунтовується позиція і у працях ряду російських економістів. Так, проф. В. М. Усоскін вважає базовими функціями комерційного банку прийом депозитів, здійснення грошових платежів і розрахунків, а також видачу кредитів [176, с. 24]. А з точки зору проф. О. І. Лаврушина, трьома головними функціями банку є: акумуляція коштів, регулювання грошового обороту та посередницька функція, що передбачає здійснення платежів [76, с. 297]. Таких же позицій дотримується і проф. А. І. Архіпов [180, с. 334]. На думку доц. О. П. Жарковської, функції комерційного банку – це посередництво в кредиті, стимулювання нагромаджень в господарстві, посередництво у платежах між самостійними суб'єктами і в операціях із цінними паперами [83, с. 106].

З точки зору доц. О. В. Соколової, комерційні банки виконують три основні функції: 1) забезпечують комерційний оборот товарів і послуг, надаючи можливість здійснювати розрахунки по укладених угодах; 2) виступають у якості фінансових посередників, забезпечуючи функціонування в економіці процесу «заощадження – інвестиції»; 3) слугують головним джерелом ліквідності економіки [183, с. 137].

Більш широкий перелік банківських функцій пропонується у праці проф. Л. С. Сахарової, на думку якої, комерційні банки виконують такі основні функції: 1) мобілізація тимчасово вільних грошових коштів і перетворення їх на капітал; 2) кредитування підприємств, держави і населення; 3) випуск кредитних знарядь обігу; 4) здійснення розрахунків і платежів у господарстві; 5) емісійно-установча діяльність; 6) консультивання, надання економічної і фінансової інформації [110, с. 7-8]. Подібної точки зору дотримуються також проф. М. В. Романовський і проф. О. В. Врубльовська, які додають ще й функцію посередництва у інвестуванні [182, с. 382]. Однак, потрібно розуміти, що зазначені позиції часто-густо охоплюють такі операції і види діяльності банків, які є притаманними і для інших посередників фінансового ринку, тобто вони не можуть мати домінуючого впливу при

формулюванні сутнісних характеристик діяльності банку саме через його функції.

Таким чином, якщо абстрагуватися від другорядних видів банківської діяльності, які не є її визначальними сутнісними ознаками, а тому не можуть бути віднесені саме до функцій і являють собою радше окремі банківські операції, то можна виділити такі три основні функції комерційних банків, які найбільш часто відзначаються як вітчизняними, так і зарубіжними авторами в економічній літературі. По-перше, це посередництво у кредитуванні, тобто мобілізація тимчасово вільних грошових коштів і надання їх у користування на умовах повернення і платності. Окремим варіантом цієї функції є розбиття її на дві окремі: щодо акумуляції тимчасово вільних коштів і надання їх у кредит. По-друге, це посередництво у здійсненні розрахунків в економіці шляхом переказу коштів по рахунках суб'єктів ринку, відкритих у банківських установах. І нарешті, по-третє, це випуск кредитних засобів обігу, що визначається можливістю створення у безготівковому платіжному обороті додаткових грошових коштів внаслідок мультиплікативного розширення банківських депозитів на основі проведення кредитних і розрахункових операцій.

Загалом позитивно оцінюючи існуючі підходи до визначення указаних функцій, ми водночас не можемо погодитися із трактуванням функції комерційного банку як фінансового посередника на ринку чи навіть функції посередництва у кредиті. Такий підхід вказує радше на пасивну роль банків і є співзвучним із концепцією натуралістичної теорії кредиту, яка була обґрунтована ще у працях А. Сміта і Д. Рікардо і в якій банки розглядаються у якості скромних посередників у передачі коштів, оскільки кредит відіграє виключно пасивну роль [73, с. 278]. Нівелювання при такому підході активної, визначальної ролі кредиту і банків в економічній системі є власне однією із ознак посередницької парадигми як теорії банківської діяльності, що лежить в основі формування комплексу уявлень про банк саме як про посередник, а не активний учасник чи ініціатор тих чи інших господарських заходів на фінансовому ринку.

Таке уявлення слід, на наш погляд, вважати якщо і не зовсім хибним, то принаймні недостатньо адекватним існуючим економічним реаліям. Воно

призводить до пониження ролі комерційних банків в економіці і невиправданого звуження їх функцій як таких ринкових інститутів, що є рушіями економічного прогресу і соціального розвитку. Насправді більш прийнятно, на нашу думку, розглядати роль комерційних банків як головних організаторів кредитних відносин в економіці і як їхню інституційну основу. Йдеться про розуміння організатора (від фр. *organisateur*) як особи, яка що-небудь організовує, засновує, спрямовує, реалізує, започатковує [115, с. 485].

Тому більш доцільно виділити таку функцію комерційних банків як організація кредитних відносин замість існуючих позицій, які виділяють функції посередництва в кредиті чи фінансового посередництва. Потреба у виділенні такої функції пов'язана із тим, що банки не є простими суб'єктами фінансового ринку, які пропонують певні посередницькі послуги щодо переміщення коштів між економічними агентами. Вони є ініціаторами кредитних відносин та їхньою інституційною основою, пропонуючи, з одного боку, економічним агентам умови розміщення наявних у них тимчасово вільних грошових коштів на вигідних, прибуткових засадах, а з іншого – пропонуючи цілком визначений набір кредитних продуктів тим суб'єктам ринку, які потребують в даний момент додаткових грошових ресурсів. Тому комерційні банки є не пасивними посередниками в кредитних відносинах між суб'єктами ринку, а активними ініціаторами і організаторами цих відносин, що має відображати безпосередній зміст їхньої діяльності у вигляді окремої функції.

Відтак функція організації кредитних відносин є найважливішою функцією комерційних банків як головних ринкових інститутів, визначаючи їх місце і роль не лише у кредитній системі, але і в економіці загалом. Дана функція передбачає реалізацію таких найважливіших завдань:

- по-перше, консолідацію відтворювального потенціалу кредиту, що забезпечується його участю у всіх стадіях розширеного відтворення. Без участі комерційних банків неможливо ефективно мобілізувати і спрямувати тимчасово вільні грошові кошти у ті сектори і галузі господарства, які відчувають потребу в цих коштах відповідно до особливостей кругообороту основного і оборотного

капіталу на різних стадіях розширеного відтворення, забезпечуючи тим самим його неперервність;

- по-друге, підтримання платоспроможності економічних агентів у всіх галузях і секторах економіки на основі створення засобів платежу у процесі вторинної емісії. Організація комерційними банками кредитних відносин, що визначає можливості залучення ними тимчасово вільних коштів та їх перерозподілу у процесі кредитних і розрахункових операцій, створює адекватні умови розширення або звуження пропозиції грошей відповідно до динаміки економічного циклу і потреб суб'єктів ринку в платіжних засобах;

- по-третє, вирівнювання інформаційної асиметрії між тими, хто потребує позичених коштів, і тими, хто ними володіє. Без комерційних банків зростають ризики втрати грошових коштів, що надаються в позичку, внаслідок відсутності у кредиторів і позичальників достатнього обсягу інформації про платоспроможність один одного. Тому участь банків у кредитних відносинах також дозволяє знизити ризик кредитних операцій, спеціалізуючись на яких банки мають кращі можливості щодо оцінки фінансового стану і кредитоспроможності своїх клієнтів;

- по-четверте, вирівнювання просторової і часової асиметрії між потенційними кредиторами і позичальниками. Йдеться насамперед про можливості комерційних банків долати протиріччя між розмірами коштів, що пропонуються в позичку, та величиною попиту, що на них пред'являється, а також між строком вивільнення коштів у кредитора та строком, на який ці кошти потрібні позичальнику. Банки вирішують ці протиріччя, мобілізуючи вклади різних розмірів і на різні строки, що створює відповідні можливості надавати позичальникам кредити у необхідних їм розмірах та на потрібні терміни.

Розгляд функції організації кредитних відносин, дозволяє комплексно розглянути роль банківських установ як головних ринкових інститутів організації цих відносин. На загальноекономічному рівні результати реалізації даної функції виявляються у нарощуванні обсягів виробництва, зростанні величини капіталу, забезпеченні підвищення рівня соціальних стандартів, оскільки консолідація відтворювального потенціалу кредиту визначає забезпечення грошовими ресурсами

як діяльності підприємств реального сектора економіки, так і споживчих потреб населення, що мають стимулюючий вплив на економічний розвиток.

Отже в існуючому переліку функцій комерційного банку пропонується виділити як головну функцію організації кредитних відносин, що на відміну від існуючих функцій фінансового посередництва або посередництва в кредиті дозволяє акцентувати увагу не на пасивній ролі банку як посередника, а на його активному впливу на процес розширеного відтворення через кредитні взаємини суб'єктів ринку, у яких він виступає головною ланкою та в значній мірі ініціатором.

Таким чином, функція організації кредитних відносин полягає у консолідації комерційними банками відтворювального потенціалу кредиту і подоланні інформаційної, просторової і часової асиметрії в процесі перерозподілу тимчасово вільних коштів в економіці на засадах повернення і платності.

Підкреслимо, що комерційний банк – це інститут функціональної організації кредитних відносин, який забезпечує оптимальне співвідношення попиту і пропозиції кредитних ресурсів, заощаджень і кредитних вкладень, сприяючи тим самим неперервності економічного розвитку. Виконуючи дану функцію, комерційні банки здатні: по-перше, консолідувати відтворювальний кредитний потенціал альтернативних користувачів коштів, тобто тих економічних агентів, які спроможні у даний момент часу продуктивно використовувати тимчасово вільні грошові ресурси у власному обороті; по-друге, переміщувати грошові кошти у просторі і часі, забезпечуючи подолання інформаційної асиметрії між тими, хто потребує позичених ресурсів, і тими, хто цими ресурсами володіє. Відтак комерційні банки забезпечують впорядкування відносин боргового характеру між економічними агентами відповідно до властивостей кредиту.

Таким чином перелік основних функцій, здійснюваних комерційними банками, пропонуємо сформулювати у такому вигляді: функція організації кредитних відносин; функція організації платежів у господарстві; функція створення кредитних засобів обігу. При цьому формулювання першої функції саме к такому вигляді дозволяє акцентувати увагу на загальноекономічній ролі комерційних банків як основних організаторів кредитних відносин, що визначається їхніми

можливостями залучати тимчасово вільні грошові кошти та спроможністю ефективно використовувати акумульовані ресурси на задоволення тимчасових потреб реального сектора економіки з метою забезпечення неперервності індивідуальних кругооборотів капіталів підприємств, а також споживчих потреб населення.

Отже нині саме систему комерційних банків слід розглядати як національну сферу фінансових послуг кредитного характеру, історично сформовану, законодавчо закріплену структуру інституційної і функціональної організації кредитних відносин. Саме з таких позицій розгляд діяльності банків щодо формування і ефективного управління їхніми кредитними портфелями слід вважати основоположним елементом у всьому комплексі практичних заходів щодо реалізації кожним комерційним банком своєї найважливішої функції – організації кредитних відносин.

1.3. Поняття кредитного портфеля комерційного банку та необхідність ефективного управління ним

Обґрунтування важливого значення функції організації кредитних відносин як основи діяльності комерційного банку вказує на пріоритетні напрями підвищення ефективності банківського бізнесу в контексті закономірностей функціонування перехідної економіки України, в якій недостатній рівень розвитку фондового ринку і небанківських кредитних інститутів висуває на перший план передусім банківське кредитування як основний засіб перерозподілу коштів у господарстві та необхідну умову забезпечення неперервності кругообороту капіталу у всіх галузях і секторах економіки.

Кредитування нині є основним видом діяльності практично усіх банків, незалежно від розмірів їх активів, капіталу, філіальної мережі, складу клієнтів та цільових орієнтирів діяльності. Традиційно банківська справа у своїй основі являє собою сукупність передусім кредитних угод та деяких інших видів операцій, здійснюваних банківськими установами відповідно до потреб своїх клієнтів. Відтак

саме кредитні операції є нині головним видом банківських операцій. Це пов'язано із тим, що: по-перше, кредитування є основним джерелом доходів банківських установ, а його успішне провадження являє собою запоруку надійного і стійкого функціонування банків на фінансовому ринку; по-друге, економічний зміст діяльності комерційних банків, який виражається їхньою головною функцією – організації кредитних відносин – полягає насамперед в акумуляції тимчасово вільних грошових коштів і їх перерозподілі на кредитних засадах, що визначає ключову роль кредитних вкладень у структурі банківських активів; по-третє, економічний ефект від реалізації кредитних операцій має важливе значення не лише з точки зору безпосередніх учасників кредитної угоди - а й з огляду на забезпечення неперервності відтворювальних процесів на рівні усього національного господарства.

За допомогою банківського кредиту створюється найбільш гнучка форма задоволення тимчасових потреб підприємств в додаткових грошових коштах. Кредит, беручи участь в кругообороті оборотних капіталів господарств на всіх його стадіях, виступає важливим фактором, що сприяє найбільш економному і раціональному використанню коштів. Тому підприємства і організації практично всіх галузей економіки активно використовують банківські кредити для забезпечення нормальних умов виробництва і реалізації продукції. Крім того, банківські кредитні вкладення дозволяють скоротити витрати обігу, так як забезпечують більш раціональне і економне використання фінансових ресурсів у цілому у господарстві країни, галузі, окремих підприємств.

Відтак із банківським кредитом нероздільно пов'язаний розвиток усієї економічної системи, так як кредитні операції банків по суті пронизують усі сфери господарського життя суспільства, забезпечуючи кредитування поточної та інвестиційної діяльності підприємств різних форм власності, що пов'язано із задоволенням потреб в оборотних коштах, збільшенням, модернізацією і реконструкцією основних фондів, а також кредитуванням населення для задоволення споживчих потреб. Саме банківський кредит за своєю економічною природою є важливим стимулом ефективного господарювання. Адже при

раціональній організації економічної системи відбувається приплив кредитних вкладень банків в господарську діяльність підприємств з високими показниками розвитку, які забезпечують найбільшу віддачу коштів, отриманих в позичку, і навпаки, відбувається відплив кредиту із підприємств з низьким рівнем прибутковості. Таким чином, відповідно з об'єктивними законами ринку банківський кредит є фактором сприяння вільному переливу капіталів в економіці, забезпечуючи тим самим розвиток найбільш ефективних галузей господарства. Що ж до кредитування фізичних осіб, то воно розширює платоспроможний попит на ринку, що значною мірою стимулює розвиток виробництва в країні.

Природно, що в структурі активних операцій банківських установ найбільша частка належить саме кредитним операціям, що засвідчує принципову важливість теоретичного обґрунтування комплексу заходів, спрямованих на забезпечення ефективної організації банківського кредитування клієнтів з урахуванням тієї ролі, яку відіграють кредитні операції у загальному обсязі активних вкладень банків (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Динаміка структури активів комерційних банків України*

	1.01.2006		1.01.2007		1.01.2008	
	Сума, тис. грн.	Частка, в %	Сума, тис. грн.	Частка, в %	Сума, тис. грн.	Частка, в %
1. Кошти в НБУ та готівкові грошові кошти банку	24918937	11,6	26493445	7,7	37101997	6,2
2. Кошти в інших банках	25591291	11,9	42309595	12,2	81611826	13,6
3. Цінні папери в торговому портфелі банку	629488	0,3	3446944	1,0	7028755	1,2
4. Цінні папери в портфелі банку на продаж	6683583	3,1	5495304	1,6	9914865	1,7
5. Кредити, що надані	142276756	66,5	245522529	71,1	430052037	77,6
6. Цінні папери, що утримуються до погашення	270147	0,1	376784	0,1	787286	0,1
7. Інвестиції в асоційовані і дочірні компанії	267693	0,1	535112	0,1	1237362	0,2
8. Основні засоби	11408849	5,3	18273213	5,3	27646303	4,6
9. Нематеріальні активи	208707	0,1	280997	0,1	465266	0,1
10. Інші активи	2246260	1,0	2636400	0,8	7246769	1,2
Всього активів	213877982	100,0	345370323	100,0	599396103	100,0

*Розраховано за даними: Вісник Національного банку України. – 2007. – №3. – С. 48-53; Вісник Національного банку України. – 2008. – №3. – С.46-51.

Як впливає із даних, наведених у табл. 1.1, основу активних операцій комерційних банків в Україні становлять кредитні вкладення, частка яких у загальному портфелі активів має навіть тенденцію до збільшення – на рівні більш як двох третин у загальній структурі. Як видно із наведених у табл. 1.1 даних, станом на 1.01.2008 року частка кредитних операцій у структурі загальних активів комерційних банків України становила уже майже 77,6 %. При цьому близько 73% від загальної суми доходів, отриманих банками станом на вказану дату становили саме процентні доходи від кредитної діяльності. Відтак саме від їхньої якості і здатності банків оптимальним чином організувати кредитні операції залежать можливості ефективного розвитку банківської системи з точки зору забезпечення належного рівня стабільності і прибутковості діяльності комерційних банків.

Потрібно розуміти, що недостатнє обґрунтування теоретичних засад організації кредитних відносин комерційними банками, шляхів вирішення проблем оптимізації кредитних операцій із клієнтами послаблює вплив кредиту на поліпшення якісних і кількісних показників функціонування комерційних банків. Саме тому комплексна розробка теоретичних і практичних питань формування кредитного портфеля банків і визначення напрямів підвищення ефективності управління ним на сьогодні слід вважати одним із пріоритетних завдань у загальній системі заходів щодо удосконалення функціонування комерційних банків.

При найбільш загальному підході до економічного розуміння змісту дефініції портфеля його вважають сукупністю чого-небудь, широким поняттям, котре використовується у всіх сферах економіки, що дозволяє судити про обсяги діяльності, економічні перспективи, місце на ринку, фірми, організації, підприємства тощо [23, с. 475].

Стосовно ж суті кредитного портфеля банку, то на сьогодні в економічній літературі відсутні єдині підходи щодо розуміння цієї дефініції. Окремими авторами при розгляді основ організації кредитних операцій банку поняття кредитного портфеля використовується лише у контексті дослідження методів управління кредитним ризиком [10, с. 328]. В інших роботах використовується більш загальне поняття інвестиційного портфеля, що розглядається як сукупність об'єктів

реального і фінансового інвестування підприємств [84, с. 363]. До речі саме такий підхід є найбільш поширеним у зарубіжній економічній літературі, де портфель розглядається передусім як сукупність цінних паперів, що є об'єктом інвестування юридичних і фізичних осіб.

Так, у роботі Уільяма Ф. Шарпа, Гордона Дж. Александера та Джеффри В. Бейлі під портфелем чітко зазначається певний набір із різного роду цінних паперів [190, с. 169]. Даний підхід ґрунтується на більш загальній концепції формування активів суб'єктами ринку на основі портфельного аналізу, основи якого були розроблені у працях Джона Хікса та Гаррі Марковіца [186; 198]. Згідно даної теорії, сукупний ризик активів може бути зменшений за рахунок об'єднання ризикових активів у портфелі. При цьому рівень ризику за кожним окремим видом активів слід вимірювати у взаємозв'язку із ризиком портфеля в цілому. Однак конкретизації відповідних аспектів кредитної діяльності комерційних банків у теорії портфельного аналізу належної уваги приділено не було.

Насправді, якщо розглядати особливості діяльності комерційних банків з позицій стратегічних завдань банківського менеджменту, що передбачають максимізацію прибутку банківської установи при забезпеченні необхідного рівня її ліквідності і платоспроможності, то неважко помітити, що при такій значній частці кредитів у структурі банківських активів, розгляд їх не поодинокі – як окремих позичок, – а в цілому – як єдиної сукупності, тобто саме у вигляді портфеля, – є об'єктивною необхідністю для вирішення указаних завдань.

Якщо проаналізувати позиції різних авторів щодо визначення сутності кредитного портфеля банку, то можна зробити висновок про відсутність широкого розмаїття підходів до розуміння економічного змісту даної дефініції. Зазвичай найбільш поширеним способом визначення сутності кредитного портфеля банку є підхід, згідно якого під ним розуміють сукупність наданих комерційним банком позичок.

Так, на думку проф. К. Є. Раєвського, кредитний портфель – це сукупність усіх позик, наданих банком з метою отримання доходу [82, с. 312]. В аналогічний спосіб формулює визначення кредитного портфеля і проф. Л. О. Примостка, з точки

зору якої кредитний портфель – це сукупність усіх кредитів, наданих банком для одержання доходів [143, с. 125]. Так само і проф. В. І. Міщенко визначає кредитний портфель як сукупність усіх позик, наданих банком з метою одержання прибутку [10, с. 242]. З позицій проф. В. Д. Лагутіна, кредитний портфель – це сукупність кредитів, наданих банком на певну дату; він характеризує величину капіталу, вкладеного банком у кредитні операції [107, с. 3].

Ще більш просте формулювання зустрічаємо у праці колективу авторів під керівництвом проф. А. Г. Грязнової, з точки зору яких кредитний портфель – це сукупність кредитів, наданих банком [179, с. 458]. Дещо більш складний підхід пропонують проф. М. Г. Лапуста і проф. П. С. Нікольський, на думку яких кредитний портфель – це сукупність вимог банку за кредитами, які класифіковані за критеріями, пов'язаними із різними факторами кредитного ризику або способами захисту від нього [163, с. 216].

Отже маємо такі формулювання сутності кредитного портфеля банку, які в своїй основі передбачають розуміння його як сукупності наданих банком позичок, а також враховують фактор отримання доходу як стратегічної мети функціонування банку. Утім, такі підходи мають дещо спрощений характер і не відображають тієї ключової ролі кредитування, яку воно відіграє у всій системі операцій комерційного банку. Очевидно, що за таких умов при виробленні методологічних основ формулювання поняття кредитного портфеля потрібно спиратися передусім на основні принципи діяльності комерційного банку, що відображають конкретні умови його функціонування на ринку (додаток В), а також стратегічні цілі банку загалом та його кредитних операцій зокрема.

Характеристика основних цілей діяльності комерційного банку визначається його місцем у системі ринкових відносин та функціонуванням саме як ринкового інституту, а їх конкретне формулювання має співвідноситися із певними вимогами і факторами впливу (додаток Д). На наш погляд, конкретизація умов діяльності комерційного банку може передбачати виділення наступних його стратегічних цілей:

- 1) максимізація прибутку, що впливає із природи банківської справи як

одного із видів бізнесу та функціонування банку як комерційного підприємства, метою якого є отримання доходу;

2) забезпечення ліквідності банку як здатності своєчасно і в повному обсязі виконувати свої зобов'язання у грошовій формі, що витікає із завдання забезпечення збереження залучених коштів і своєчасного їх повернення кредиторам і вкладникам;

3) мінімізація ризиків, що супроводжують основні види банківських операцій і загрожують платоспроможності банку та фінансовим інтересам його акціонерів, вкладників і кредиторів;

4) досягнення стабільної конкурентної переваги на ринку, що визначає наявність у комерційного банку постійної клієнтської бази та надійних перспектив її розширення у всіх секторах економіки;

5) забезпечення зростання вартості банку, що знаходить відображення у рості ринкової вартості його капіталу, виходячи із позитивних показників банківської діяльності;

6) найбільш повне задоволення потреб клієнтів, що означає надання широкого і якісного набору необхідних їм послуг із постійним запровадженням новітніх технологій банківських операцій;

7) сприяння розвитку економіки, що передбачає вкладення банками ресурсів у виробничу сферу, перспективні галузі і розвиток регіонів, що є засобом ув'язки банківської діяльності із загальним господарським розвитком і, як наслідок, – зміцнення ресурсної основи і подальшого розширення власних операцій банку.

Із визначення стратегічних цілей діяльності комерційного банку впливають конкретні завдання щодо формування ним власного кредитного портфеля, який є відображенням сукупності здійснюваних банком кредитних операцій і утворює основу його активів. Очевидно, що при постановці завдань формування кредитного портфеля загальні, стратегічні цілі діяльності банку потребують певної конкретизації і обрання пріоритетів.

Виходячи із тих завдань, які постають при здійсненні кредитних операцій банку, і розгляду їх як головного структурного компонента активів і джерела доходів, цілком очевидно, що кредитний портфель формується з метою отримання

комерційним банком доходів. Однак водночас у зв'язку із тією ж обставиною ключового місця у загальній величині активів кредитні вкладення справляють вирішальний вплив на ліквідність і фінансову стійкість комерційного банку, що визначається передусім рівнем кредитного ризику і може найбільшою мірою вплинути на здатність банку виконувати свої платіжні зобов'язання, тобто на його платоспроможність. Платоспроможність у цьому контексті слід розуміти як здатність комерційного банку своєчасно і в повному обсязі виконувати свої платіжні зобов'язання, які враховуються як у балансі, так і в позабалансовому обліку. При цьому платоспроможність у контексті формування банком кредитного портфеля потрібно розуміти у широкому сенсі слова – не лише як здатність відповідати за зобов'язаннями у пасивах, а й здатність власне видавати кредит в міру надходження заявок від клієнтів на отримання позичок, тобто по суті формувати кредитний портфель.

Таким чином, обрання трьох пріоритетів серед загальних цілей діяльності банку – забезпечення належної доходності, мінімізація кредитного ризику, підтримання необхідного рівня платоспроможності – можна вважати ключовими завданнями кредитної діяльності банку, а відтак і цілями формування ним власного кредитного портфеля.

Отже, підсумовуючи викладене вище, поняття кредитного портфеля можна, на наш погляд, визначити як сукупність наданих банком позичок, сформовану з метою отримання прийняттого рівня доходу та забезпечення платоспроможності банку при мінімальному рівні кредитного ризику. У даному визначенні відтворені три ключові взаємопов'язані між собою аспекти банківської діяльності – доходність, ліквідність і ризик. Це означає, що дані параметри найбільш доцільно аналізувати, прогнозувати і управляти ними не так з точки зору окремих наданих банком позичок у взаєминах із конкретними клієнтами, як із позицій усієї сукупності виданих кредитів в рамках кредитного портфеля комерційного банку. Тому кредитний портфель має розглядатися банком як єдиний об'єкт управління зі своєю структурою, класифікованою за типами позичальників, напрямками вкладень, видами кредитів і умовами кредитування, а також із відповідним рівнем доходності та кредитного

ризик.

Підсумовуючи розгляд теоретичних і методологічних засад сутності кредитного портфеля, потрібно підкреслити, що його не можна розглядати як просте арифметичне поєднання сум виданих банком позичок. Кредитний портфель банку надає відображення системоутворюючого аспекту організації кредитних відносин, що на рівні оптимального функціонування різних підрозділів банку, пов'язаних із проведенням кредитних операцій, визначає можливості реалізації цієї ключової банківської функції. У зв'язку із цим кредитний портфель можна було б навіть віднести до категорій науки про кредит.

Визначення цілей формування кредитного портфеля дає можливість обґрунтувати конкретні фактори, що визначають необхідність ефективного управління ним з точки зору реалізації стратегічних завдань діяльності комерційного банку як ринкового інституту. Дані фактори визначають конкретні переваги саме портфельного підходу до управління кредитними операціями банку, що дає змогу:

- по-перше, знизити сукупний кредитний ризик за рахунок диверсифікації кредитних вкладень і виявлення найбільш ризикованих сегментів кредитного ринку;

- по-друге, на основі розроблених параметрів кредитної політики встановлювати межі кредитного портфеля, визначаючи при цьому частку ресурсів банку, яку можна використовувати для надання кредиту, а також тип кредитів, які можна видавати і яку частину кредитного портфеля вони повинні займати;

- по-третє, надавати кредити тільки тим клієнтам, діяльність яких відповідає допустимим параметрам ризику, які підтверджені кредитною політикою комерційного банку;

- по-четверте, формувати портфель позичок у такий спосіб, який дає можливість класифікувати їх на групи в залежності від фінансового стану клієнтів та параметрів їхнього розвитку, що дає змогу для кожної групи встановлювати і розробляти конкретні заходи щодо мінімізації та запобігання кредитних ризиків;

- по-п'яте, на основі емпіричних даних та вжитих заходів із мінімізації кредитного ризику комерційний банк може створювати певний прогноз щодо

динаміки свого кредитного портфеля і відповідно до цього прогнозувати основні показники своєї діяльності;

- по-шосте, управління кредитним портфелем на основі поділу і класифікації виданих позичок за різними ознаками дає можливість робити якісний і реальний аналітичний висновок про результати роботи кредитного департаменту банку, що може сприяти досягненню маркетингових успіхів в плані більш повного задоволення потреб позичальників, розширення клієнтської бази, а відтак і джерел отримання прибутку.

Очевидно, що коли йдеться про власне процес формування банківського кредитного портфеля, то як управлінський процес його найбільш доцільно розглядати у рамках певного механізму. Лише у такий спосіб дослідження особливостей управління кредитним портфелем дозволяє охопити усі можливі аспекти діяльності комерційного банку, котрі тією чи іншою мірою пов'язані із провадженням кредитування усіх груп клієнтів. Саме тому у процесі управління кредитною діяльністю банку його об'єктами є не лише кожна окрема кредитна операція, а й сукупність усіх наданих банком кредитів з їх взаємовпливом і взаємозалежністю, тобто власне кредитний портфель банку.

Для більш точного з'ясування змісту дефініції механізму формування кредитного портфеля потрібно, на наш погляд, здійснити порівняльний аналіз даного механізму із такими поняттями як господарський механізм та кредитний механізм, що іноді використовуються в літературі для розгляду закономірностей функціонування економічних систем загалом та кредитної діяльності банку зокрема. Йдеться передусім про відмінності у рівні охоплення тими чи іншими організаційними формами певних сфер економічних відносин, що в кінцевому підсумку зумовлено впливом чинників, котрі приводять в дію відтворювальний процес на макро- та мікроекономічному рівні (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Взаємозв'язок дефініцій механізму з точки зору рівня охоплення економічних відносин

Якщо розглянути поняття кредитного механізму, то його форма застосування є вузькою, оскільки охоплює «сукупність прийомів, пов'язаних з акумулюванням ресурсів, встановленням границь використання кредиту і методами надання його господарству» [118, с. 16]. Природно, що подібна оцінка механізму кредитування спрямована передусім на мікроекономічний аспект організації взаємин суб'єктів ринку – безпосередньо між банківськими установами та їхніми клієнтами. Виходячи із цього та з урахуванням сучасних умов господарювання, застосовувати поняття «кредитний механізм» можна, на наш погляд, лише в окремих випадках, пов'язаних з конкретними умовами видачі й погашення кредиту стосовно конкретного позичальника, охоплюючи технологічний інструментарій цього процесу – від попередньої оцінки спроможності економічного агента повернути отримані у борг кошти до всебічного контролю за їх ефективним використанням і своєчасним погашенням.

У такому розумінні, коли йдеться про організацію кредитного процесу банку загалом, результатом чого є формування банківського кредитного портфеля, що охоплює всю сукупність виданих банком позичок, то в такому аспекті доцільніше вести мову про механізм формування кредитного портфеля. При цьому у зв'язку із тим, що дана діяльність банку має на меті ефективну організацію кредитних операцій, тобто таку організацію, яка спрямована на досягнення певного

економічного результату в плані отримання належного рівня доходу, то мову слід вести саме про організаційно-економічний механізм формування кредитного портфеля. Виходячи із вищевикладеного розуміння можна сформулювати наступне його визначення.

Організаційно-економічний механізм формування кредитного портфеля можна визначити як систему прийомів, методів, заходів, що визначають умови і порядок дій комерційного банку із організації та управління кредитною діяльністю, що на рівні сукупності виданих кредитів дозволяє забезпечити належний рівень прибутковості і мінімізацію ризиків. Виокремлення даної дефініції у понятійному апараті дисертаційного дослідження дозволяє акцентувати увагу на управлінському аспекті організації позичкових операцій на рівні комерційного банку в цілому, вказуючи на необхідність розгляду усіх наданих банком позичок у їх сукупності та тісному взаємозв'язку для забезпечення стратегічних цілей банківської діяльності.

У запропонованому визначенні підкреслюється, що організаційно-економічний механізм формування кредитного портфеля містить у собі не все розмаїття організації кредитних відносин на рівні комерційного банку, а тільки їх конкретний функціональний аспект, пов'язаний із системною, цілеспрямованою діяльністю банківського менеджменту, направленою на утворення сукупності наданих банком кредитів у такому поєднанні і комбінації, яка б дозволила б створити оптимальні умови для реалізації стратегічних завдань кредитної діяльності банку. Тільки у такому контексті забезпечення належного рівня доходності і платоспроможності при мінімізації ризиків можна розглядати процес управління кредитним портфелем комерційного банку, який у вигляді відповідного механізму відображає ключові засади банківської кредитної діяльності.

Однак пізнання організаційно-економічного механізму формування кредитного портфеля не може вичерпуватися лише дослідженням його сутності. Потрібно конкретизувати уявлення про нього, розглянувши його склад і структуру. Організаційно-економічний механізм формування кредитного портфеля банку може бути, з нашої точки зору, умовно поділений на два ключові блоки: організаційний, що визначає повноваження і дії підрозділів комерційного банку із проведення

кредитних операцій, і економічний, що відображає безпосереднє функціональне наповнення механізму відповідними прийомами і засобами щодо формування і управління портфелем банківських позичок (додаток Е). Сутність такого механізму в такий спосіб розкривається через специфіку діяльності комерційного банку з огляду на його ключову функцію – організації кредитних відносин.

Організаційний блок механізму визначає конкретні напрями дії персоналу комерційного банку з приводу надання кредитів клієнтам, що є тією основою, на якій у подальшому будується вся робота із формування і управління кредитним портфелем задля реалізації стратегічних цілей банку. Даний аспект діяльності комерційного банку має передусім організаційний характер, так як визначається головним чином конкретними повноваженнями та їх розмежуванням між різними структурними підрозділами банку з приводу прийняття рішень і організації роботи, пов'язаної як із видачею й погашенням окремих позичок, так і з управлінням кредитним портфелем загалом. Це передбачає розподіл функцій між різними підрозділами комерційного банку – кредитним комітетом щодо прийняття рішення про видачу позички, а також фронт-офісами і бек- і мідл-офісами, які, відповідно, виконують завдання щодо безпосереднього обслуговування клієнтури та виконання внутрішніх аналітично-контрольних процедур, пов'язаних із оцінкою кредитоспроможності клієнтів, контролем якості кредитного портфеля і виконанням завдань кредитної політики банку.

Основною умовою, на якій засновується організаційний блок механізму формування кредитного портфеля банку, є відокремлення функцій надання кредитів і безпосередньої взаємодії з клієнтами від функцій контролю за наданими кредитами, аналізу і управління портфелем наданих позичок.

Загалом же організаційні засади кредитної діяльності кожного комерційного банку мають свою специфіку і залежать від розмірів банку, його мережі, потреб клієнтів, яких він обслуговує. За таких обставин комерційний банк може мати декілька кредитних департаментів, що включатимуть різноманітні відділи, сектори, групи, підрозділи, діяльність яких має на меті забезпечення різних аспектів організації кредитного процесу – розробку стратегії кредитних операцій, отримання

і розгляд заявки на видачу кредиту, оцінку кредитоспроможності позичальника і ризику, пов'язаного із видачею позички, підготовку і укладення кредитного договору, видачу кредиту та кредитний моніторинг, тобто контроль за виконанням умов договору і погашенням кредиту.

Крім того, необхідно відзначити, що важливими складовими організаційного блоку є відповідне законодавче і нормативне забезпечення кредитної діяльності банку, що формує те правове поле, у рамках якого відбувається власне організація кредитних відносин, а також вплив на кредитні операції комерційних банків з боку центрального банку через застосування певних адміністративних і економічних важелів, що позначаються на масштабах банківських кредитних вкладень в економіку.

Економічний блок механізму визначає певну послідовність дій, котрі в своїй сукупності утворюють процес управління кредитним портфелем банку відповідно до основ кредитної політики, що визначає потреби забезпечення належного рівня дохідності та безпеки кредитних вкладень, тобто мінімізацію ризиків.

Цей аспект діяльності комерційного банку передбачає формування кредитного портфеля виходячи із основ розробленої банком кредитної політики, що має забезпечувати спрямування кредитних вкладень за тими напрямками господарської діяльності чи відповідного кола клієнтури, які забезпечують реалізацію стратегічних цілей функціонування банку. Такі цілі стосовно діяльності банку щодо формування кредитного портфеля передбачають забезпечення, з одного боку, умов для задоволення потреб клієнтів в отриманні коштів у тимчасове користування відповідно до різних видів кредитних послуг, що пропонуються на ринку, а з другого – отримання прибутку, що є метою функціонування банку як комерційного підприємства в умовах ринкової економіки, проте при забезпеченні належного рівня своєї ліквідності та мінімізації ризиків за здійснюваними операціями.

Практична реалізація стратегічних засад кредитної політики в частині формування власне кредитного портфеля банку передбачає передусім врахування усіх можливих факторів впливу та оцінку ступеня ризику, притаманного кредитним операціям. При цьому потрібен передусім вибір пріоритетних напрямів кредитних

вкладень на основі оцінки сукупності внутрішніх та зовнішніх факторів впливу, що позначаються на практичних можливостях банку із формування кредитного портфелю. Необхідність врахування цих факторів пов'язана з вивченням ринкової ситуації на макроекономічному рівні та особливостей діяльності самого комерційного банку на мікроекономічному рівні з тим, щоб найбільш реально оцінити перспективи ефективного застосування власного капіталу і залучених ресурсів у кредитних операціях з метою досягнення основних цілей кредитної політики. Також основою процесу формування кредитного портфелю є оцінка граничного рівня ризику, який є прийнятним для банку в процесі реалізації кредитних операцій, що визначається відповідними лімітами кредитування та максимальним розміром кредиту, наданого одному контрагенту.

Формування структури кредитного портфелю відповідно до обраних пріоритетів передбачає дотримання усіх необхідних технологічних схем кредитування у взаєминах банку із індивідуальними позичальниками, що визначає реалізацію стратегічних цілей банківської діяльності та у кінцевому підсумку забезпечує утворення відповідної сукупності банківських позичок у вигляді якісного кредитного портфелю. Проте цей процес потребує постійного моніторингу, що передбачає оцінку ефективності сформованого кредитного портфелю на основі системи показників, які визначають ефективність кредитних операцій, а відтак і структуру кредитного портфелю – в плані її оптимальності. При цьому оптимальність сформованого банком кредитного портфелю можуть відображати показники, що характеризують його дохідність і надійність (наприклад, рентабельність кредитних операцій, частка сумнівної заборгованості і прострочених позичок у загальному обсязі кредитів, середня дохідність кредитного портфелю, частка позичок, погашених із порушенням встановлених строків тощо). Очевидно, що такий аналіз дозволяє забезпечувати реалізацію адекватних заходів щодо коригування структури кредитного портфелю відповідно до умов управління ризиками.

Безпосереднє ж управління кредитним ризиком портфелю банківських позичок може здійснюватися різними методами, що включають лімітування,

диверсифікацію, резервування, сек'юритизацію, використання кредитних деривативів. Їх головною метою є дотримання встановленої структури кредитного портфеля і відповідності цієї структури завданням щодо зниження ризиків, забезпечення дохідності та уникнення критичних для збереження ліквідності втрат. Іншими словами, йдеться про забезпечення належної якості кредитного портфеля та управління його структурою відповідно до змін, що відбуваються на ринку та позначаються на можливостях позичальників своєчасно розраховуватись за кредитними зобов'язаннями перед комерційним банком.

Таким чином, зміст економічного блоку організаційно-економічного механізму формування кредитного портфеля банку визначає конкретне поле діяльності щодо реалізації тих управлінських рішень, які дозволятимуть найбільш раціонально організувати кредитні відносини між банком та позичальниками, спрямовані на забезпечення максимальної дохідності за допустимого рівня ризику позичкових операцій. Дані рішення очевидно мають розглядатися у якості важливої складової частини більш загального процесу фінансового менеджменту банку, що має охоплювати цілий комплекс заходів, послідовна реалізація яких дозволяє досягти тих цілей, що стоять перед комерційним банком в плані дотримання певного оптимального співвідношення між дохідністю і ліквідністю його операцій.

Досягнення цього співвідношення має ґрунтуватися на сукупності певних принципів, які у кінцевому підсумку визначають власне самі основи управління кредитним портфелем банку. Вони по суті мають утворювати вихідні положення, основу побудови усього кредитного процесу будь-якої банківської установи (від лат. *prīncipiūm* – основа, засада).

До числа основних принципів управління кредитним портфелем банку слід віднести:

- використання системного підходу при управлінні кредитним портфелем, що передбачає розгляд сукупності наданих банком позичок у їх взаємозв'язку та взаємозалежності як єдиної системи, що зазнає впливу визначених внутрішніх та зовнішніх факторів;
- планомірність управління кредитним портфелем, що передбачає наявність у

банку чіткої стратегії дій з організації кредитних операцій як на рівні взаємовідносин із кожним окремим позичальником, так і на рівні усього портфеля банківських позичок, що передбачає наявність чітко визначеної системи заходів із формування його структури;

- комплексність управління, що передбачає охоплення усіх структурних підрозділів банку, діяльність яких може тією чи іншою мірою вплинути на кінцеву величину зобов'язань клієнтів за наданими позичками;

- об'єктивність управління, що визначає наявність достовірної і точної інформації для прийняття адекватних рішень щодо обсягів і структури кредитного портфеля, а також його поточного коригування відповідно до стратегічних завдань банківської кредитної політики;

- оперативність управління, що передбачає швидке реагування управлінського персоналу банку на зміни ринкової кон'юнктури і дії тих чи інших факторів впливу на кредитну діяльність з метою адекватної оцінки ситуації та прийняття необхідних рішень щодо зміни структури кредитного портфеля;

- ефективність управління є ключовим принципом який визначає зміст банківського менеджменту щодо формування кредитного портфеля у спосіб, котрий надає максимальні можливості із реалізації стратегічних цілей банку в плані забезпечення дохідності його кредитної діяльності при мінімальному рівні ризику.

Таким чином, дотримання указаних принципів може стати вагомим фактором забезпечення дієвості усього організаційно-економічного механізму формування кредитного портфеля комерційного банку. Це пов'язано із тим, що вони слугують вихідними умовами банківської діяльності, спрямованими на реалізацію тих завдань, які визначені стратегією кредитної політики, а відтак виступають основою самої технології управління кредитним портфелем.

Практичне використання цього механізму управління кредитним портфелем комерційного банку може надати можливості суттєво підвищити ефективність функціонування банківських установ та активізувати кредитний процес, спрямований на збільшення вкладень у реальний сектор економіки.

Висновки до розділу 1

Глибинний категоріальний аналіз змісту кредиту і кредитних відносин є основою для правильного розуміння ролі банків як їх основних організаторів, що є шляхом до наукового обґрунтування сукупності пропозицій і рекомендацій, спрямованих на ефективну організацію кредитного процесу банківськими установами у тій її частині, яка стосується грамотного, надійного і виваженого формування ними кредитного портфеля. Результати дослідження теоретичних засад організації кредитних відносин комерційних банків з клієнтами як основи формування банківського кредитного портфеля дозволили сформулювати наступні основні висновки.

1. Виявлення недоліків існуючих підходів до визначення кредиту як економічної категорії (форми руху позичкового капіталу, вираження довіри, реалізації функцій, форми суспільних відносин) дало можливість запропонувати у дисертації власне, уточнене визначення кредиту із акцентуванням його ролі у забезпеченні неперервності розширеного відтворення. Кредит визначено як систему економічних відносин, що забезпечують перерозподіл коштів на засадах повернення і платності, створюючи умови неперервності усіх стадій суспільного відтворення. Тут наголошується на його ключовій ролі у забезпеченні неперервності відтворювальних процесів в економіці.

2. Розмежування поняття «кредит», «позичка» і «позика», що у багатьох працях ототожнюються між собою, є необхідною умовою формування адекватного понятійного апарату дослідження. Позику доцільно визначити як відносини, що виникають у зв'язку із випуском боргових цінних паперів на ринку, а позичку – як передачу грошей або матеріальних цінностей однією особою іншій на засадах повернення із виплатою процента. Ці дефініції є вужчими за поняття кредиту, визначене у дисертації.

3. Кредитні відносини визначено як економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу передачі вартості у тимчасове користування і включають конкретні форми видачі і погашення позичок. Йдеться про такі відносини, які забезпечують поєднання інтересів кредитора і позичальника на основі

використання оптимальних форм передачі вартості у тимчасове користування (об'єктів кредитування) і забезпечують на цій основі її поворотній рух в масштабах усієї економіки, що сприяє неперервності розширеного відтворення.

4. Головною інституційною основою організації кредитних відносин в економіці є комерційні банки. Аналіз позитивних і негативних моментів основних підходів до визначення їх сутності (операційний, підприємницький, фінансово-посередницький) дозволив визначити комерційні банки як ринкові інститути, що забезпечують організацію кредитних відносин і неперервність розширеного відтворення та через сукупність депозитних, кредитних і розрахункових операцій здатних впливати на обсяг платіжних засобів і динаміку грошової маси в економіці. У такому розумінні комерційні банки – це не просто суб'єкти ринку – одні із багатьох – а це специфічні ринкові інститути, здатні активно впливати на всю економіку.

5. Перелік основних функцій, здійснюваних комерційними банками, доцільно сформулювати у такому вигляді: організація кредитних відносин; організація платежів у господарстві; створення кредитних засобів обігу. Виділення першої функції саме к такому вигляді дозволяє акцентувати увагу на загальноекономічній ролі комерційних банків як основних організаторів кредитних відносин. Функція організації кредитних відносин полягає у консолідації комерційними банками відтворювального потенціалу кредиту і подоланні інформаційної, просторової і часової асиметрії в процесі перерозподілу тимчасово вільних коштів в економіці на засадах повернення і платності.

6. Формулювання поняття кредитного портфеля має спиратися на основні принципи діяльності комерційного банку, що відображають конкретні умови його функціонування на ринку, а також стратегічні цілі банку. До їх числа належать: максимізація прибутку; забезпечення ліквідності; мінімізація ризиків; досягнення стабільної конкурентної переваги на ринку; забезпечення зростання вартості банку; найбільш повне задоволення потреб клієнтів; сприяння розвитку економіки.

7. Поняття кредитного портфеля визначено як сукупність наданих банком позичок, сформовану з метою отримання прийняттого рівня доходу та забезпечення

платоспроможності банку при мінімальному рівні кредитного ризику. У даному визначенні відтворені три ключові взаємопов'язані між собою аспекти банківської діяльності – дохідність, ліквідність і ризик. Кредитний портфель банку надає відображення системоутворюючого аспекту організації кредитних відносин, що на рівні оптимального функціонування різних підрозділів банку, пов'язаних із проведенням кредитних операцій, визначає можливості реалізації цієї ключової банківської функції.

8. Управлінський процес формування банківського кредитного портфеля найбільш доцільно розглядати у рамках певного механізму. Організаційно-економічний механізм формування кредитного портфеля можна визначити як систему прийомів, методів, заходів, що визначають умови і порядок дій комерційного банку із організації та управління кредитною діяльністю, що на рівні сукупності виданих позичок дозволяє забезпечити належний рівень прибутковості і мінімізацію ризиків. Виокремлення даної дефініції у понятійному апараті дисертаційного дослідження дозволяє акцентувати увагу на управлінському аспекті організації позичкових операцій на рівні комерційного банку в цілому, вказуючи на необхідність розгляду усіх наданих банком позичок у їх сукупності та тісному взаємозв'язку для забезпечення стратегічних цілей банківської діяльності.

9. До числа основних принципів управління кредитним портфелем банку слід віднести: використання системного підходу, планомірність, комплексність, об'єктивність, оперативність та ефективність управління. Вони слугують вихідними умовами банківської діяльності, спрямованими на реалізацію тих завдань, які визначені стратегією кредитної політики, а відтак виступають основою самої технології управління кредитним портфелем.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях автора [26; 27; 28; 29; 30; 31].

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

2.1. Реалізація стратегічних цілей кредитної політики як основа концепції формування кредитного портфеля комерційних банків

Однією із необхідних засад оптимального управління кредитним портфелем комерційного банку в ринкових умовах господарювання є формування банківськими установами адекватної кредитної політики, цілі якої відображають основні аспекти ефективної кредитної діяльності банку. Саме кредитна політика та її практична реалізація мають визначати усю сукупність факторів впливу, які так чи інакше позначаються на структурі та якості кредитного портфеля комерційного банку, відображаючи його можливості задовольняти як інтереси своїх власників, так і різних груп клієнтів, на обслуговування яких він орієнтує свою діяльність.

На сьогодні в економічній літературі не сформовано єдиного, усталеного підходу щодо сутності кредитної політики комерційного банку. Різними як вітчизняними, так і зарубіжними авторами пропонуються відмінні тлумачення даної дефініції, виходячи із їхнього бачення ролі і місця кредитних операцій у банківській діяльності зокрема та економічному розвитку країни загалом.

При найбільш загальному розумінні поняття кредитної політики виноситься на макроекономічний, регулятивний рівень. Зокрема, у праці проф. А. М. Мороза читаємо: «кредитна політика – це система заходів центрального банку та держави в кредитній сфері з метою регулювання грошового обігу і досягнення інших економічних і соціальних цілей» [7, с. 150]. Однак такий розгляд кредитної політики вочевидь не спрямований на аналіз діяльності комерційних банків, а визначає масштаби державного регулювання економіки монетарними засобами, що не належить безпосередньо до предмету нашого дослідження. Відтак кредитну політику слід розглядати передусім з точки зору кредитної діяльності банків другого

рівня, тобто власне комерційних банків.

Так, з точки зору проф. В. В. Вітлінського, кредитна політика – це стратегія і тактика банку щодо залучення коштів та спрямування їх на кредитування клієнтів банку (позичальників) на основі принципів: поверненості; терміновості; диференційованості; забезпеченості; платності [101, с. 40]. Такої ж позиції дотримується і колектив авторів на чолі із проф. В. І. Міщенком [10, с. 255]. А на думку проф. О. В. Васюренка, кредитна політика банку визначає завдання й пріоритети кредитної діяльності, засоби і методи їх реалізації, а також принципи і порядок організації власне кредитного процесу [52, с. 159]. Як бачимо, подібні підходи досить загальним чином трактують зміст кредитної політики банку.

Так само і у працях російських економістів немає єдиних поглядів на сутність кредитної політики банку. Наприклад, проф. Г. С. Панова пропонує визначення кредитної політики як стратегії і тактики банку із залучення ресурсів на поворотній основі і їх інвестування в частині кредитування клієнтів банку [128, с. 21]. Подібним чином і доц. О. П. Жарковська визначає суть кредитної політики як стратегію і тактику банку у сфері отримання і надання кредитів [83, с. 198]. На думку проф. Г. М. Белоглазової та проф. Л. П. Кроливецької, кредитна політика визначає об'єктивні параметри, якими мають керуватися банківські працівники, що відповідають за надання та оформлення позичок і управління ними [17, с. 278]. А з позицій проф. А. М. Тавасієва, формулювання кредитної політики банку утворює лише один із етапів планування його діяльності [15, с. 612].

Досить своєрідні тлумачення кредитної політики можна зустріти і у роботах західних економістів. Так, у праці Н. Брука читаємо: «кредитна політика немов би створює кредитну мову банком загалом, і це мова дуже важлива для підтримки наступництва відповідно до зростання банку, диверсифікації його діяльності та делегування кредитних повноважень і обов'язків у банку» [14, с. 249]. У праці американського економіста Дж. Сінкі кредитна політика трактується як документально оформлена схема організації і контролю кредитної діяльності банку [162, с. 938].

Аналізуючи позиції різних авторів щодо сутності кредитної політики банку

потрібно, на наш погляд, виходити передусім із її кінцевої мети у плані формування оптимальної структури кредитного портфеля банківської установи. За таких обставин потрібно передусім визначити стратегічні цілі кредитної політики банку, що слугують самою основою його кредитної діяльності та мають кінцевим результатом власне формування кредитного портфеля.

У якості основних стратегічних цілей кредитної політики комерційного банку можна було б, на нашу думку, виділити дві наступні. По-перше, це задоволення потреб клієнтів в отриманні коштів у тимчасове користування відповідно до різних видів кредитів, що пропонуються на ринку і позиціонують конкурентні позиції банку на ньому. По-друге, це отримання прибутку як власне мета діяльності банку як комерційного підприємства в умовах ринкової економіки, однак при забезпеченні належного рівня своєї ліквідності та мінімізації ризиків за здійснюваними операціями.

Перша із даних цілей визначає направленість кредитної діяльності комерційного банку відповідно до потреби участі позичених коштів у вирішенні проблем безперервності процесів виробництва і реалізації продукції, ефективності господарської діяльності, економного використання ресурсів та забезпечення обороту необхідними платіжними засобами. Відтак кредитна політика комерційного банку має забезпечити оптимальне застосування коштів у трьох основних сферах, у які спрямовуються залучені ресурси: 1) кредитування поточної господарської діяльності підприємств, пов'язане із задоволенням їхніх потреб у поповненні оборотних коштів; 2) кредитування інвестиційної діяльності, що пов'язано із необхідністю залучення коштів на збільшення основних засобів, реконструкцію та розширення виробництва; 3) кредитування фізичних осіб, що визначається задоволенням різноманітних потреб споживчого характеру і забезпечує стимулювання платоспроможного попиту в країні. Практична реалізація даної цілі означає зайняття банком певного сегменту на фінансовому ринку та пропозицію такого набору кредитних послуг, який дозволив би утримувати стійкі конкурентні позиції з огляду на діяльність інших кредитних установ та кредитні послуги, що пропонуються ними.

Друга стратегічна ціль кредитної політики визначає якісні параметри діяльності вже самого комерційного банку – з точки зору забезпечення його ліквідності і прибутковості. У цьому разі йдеться про необхідність врахування при видачі усіх видів позичок основних засад функціонування банку як ринкового підприємства, що визначається необхідністю отримання доходу за активними операціями і забезпечення інтересів вкладників і акціонерів банку через відповідні процентні та дивідендні виплати. З іншого боку, підтримання ліквідності позначається і на практичних заходах із формування кредитного портфеля банківської установи – у плані мінімізації ризиків за позичковими операціями як необхідної умови забезпечення можливості виконання банком усіх своїх платіжних зобов'язань.

Таким чином, кредитну політику слід було б більш точно визначити як розробку й реалізацію системи заходів з управління кредитним процесом комерційного банку, тобто процесом, що охоплює усі основні етапи формування кредитного портфеля і має стратегічними цілями забезпечення дохідності кредитних операцій і зниження кредитного ризику. Дані етапи охоплюють усі основні аспекти діяльності банківського персоналу у сфері кредитних операцій – від вибору орієнтовних напрямів розміщення кредитних ресурсів, відповідно до чого здійснюється вже прийом і розгляд конкретних заявок на видачу позик, до кінцевого погашення кредиту й нарахованих за ним відсотків. Перевагою саме такого розуміння змісту кредитної політики є, на наш погляд, більш чітка предметизація відповідного напрямку діяльності банківської установи, виразом чого є формування кредитного портфеля.

Отже реалізація стратегічних цілей кредитної політики комерційного банку має лежати в основі розробки концепції формування кредитного портфеля. Концепція у найбільш широкому розумінні цього слова (від лат. *conceptio* – сприйняття) означає систему поглядів на певне явище. А в нашому випадку вона потрібна для правильного розуміння банківським менеджментом своєї ролі і функцій у процесі реалізації практичних дій, спрямованих на оптимальну організацію кредитних операцій банків, кінцевим практичним виразом чого власне і

є формування оптимального кредитного портфеля.

Суть концепції формування кредитного портфеля комерційного банку можна було б, з нашої точки зору, сформулювати як ряд послідовних етапів реалізації банківським менеджментом практичних заходів щодо управління портфелем банківських позичок з метою забезпечення максимальної дохідності кредитних операцій при мінімальному рівні кредитного ризику. На практиці реалізація комерційним банком відповідної концепції формування кредитного портфеля відображає по суті увесь комплекс заходів щодо кредитного обслуговування клієнтів, починаючи від визначення цілей кредитної діяльності банківської установи, видачі різних видів кредитів окремим позичальникам і закінчуючи управлінням кредитним портфелем як єдиної цілісної сукупності кредитних вкладень банку, утворення якої має на меті забезпечення належного рівня прибутковості його кредитних операцій та мінімізацію ризиків можливих втрат.

Отже встановлення призначення і сутності концепції формування кредитного портфеля комерційного банку дозволяють нам уже безпосередньо перейти до розробки її конкретної структури як певного єдиного документа, який регламентує послідовність і порядок дій банківського менеджменту щодо управління кредитним портфелем. Дані обставини дають можливість обґрунтувати відповідні основні складові частини визначеної вище концепції формування кредитного портфеля комерційного банку. До них слід, на наш погляд, віднести такі:

- 1) визначення завдань формування кредитного портфеля відповідно до стратегічних цілей кредитної політики;
- 2) обґрунтування елементів концепції формування кредитного портфеля відповідно до сформульованих завдань;
- 3) виділення головних факторів впливу на можливості банку щодо оптимального формування кредитного портфеля;
- 4) збирання та аналітична обробка інформації, необхідної для здійснення позичкових операцій;
- 5) визначення критеріїв оцінки якості кредитів, що утворюють кредитний портфель банку;

б) формування структури кредитного портфеля у відповідності до розмірів груп класифікованих за ступенем якості кредитів;

7) моніторинг кредитного ризику, формування резервів і коригування структури кредитного портфеля.

Як бачимо, структура концепції формування кредитного портфеля по суті утворює цілий ряд послідовних етапів реалізації банківським менеджментом певних заходів щодо досягнення стратегічних цілей кредитної політики і управління кредитними операціями в такий спосіб, щоб досягти максимальної дохідності за прийняттого рівня ризику. Перевагою такого концептуального рівня управління кредитним портфелем банку є передусім охоплення всіх аспектів кредитної діяльності на рівні банківської установи загалом, а не лише взаємин із окремо взятими позичальниками.

У суто практичній площині впровадження елементів зазначеної концепції як реалізації певних послідовних заходів банківського менеджменту із формування кредитного портфеля може бути умовно поділено на дві основні складові частини роботи, які тісно пов'язані між собою і реалізуються часто-густо не лише на послідовній, а й на паралельній основі (додаток Ж). Перша частина може бути умовно названа підготовчо-аналітичною, яка охоплює перші чотири складові частини концепції формування кредитного портфеля, забезпечуючи вихідні засади реалізації кредитної політики банку. Вона буде розглянута у даному підрозділі дисертації. Другу частину, що охоплює решту заходів із управління кредитним портфелем, можна умовно назвати формувальньо-коригуючою. Вона охоплює ті аспекти кредитної діяльності банку, які стосуються безпосереднього прийняття рішень щодо здійснення позичкових операцій і формування відповідної структури кредитного портфеля на основі обраних критеріїв його якості. Ця частина буде розглянута нами у наступному підрозділі даного розділу дисертації.

Указані дві частини концепції можуть слугувати основою для вираження вже по суті двох базових функцій управління кредитним портфелем комерційного банку. Дані функції є відображенням конкретних аспектів практичної реалізації визначеного у першому розділі роботи організаційно-економічного механізму

формування банківського кредитного портфеля. З нашої точки зору, у якості таких функцій можна виділити дві наступні: 1) інформаційно-аналітичну і 2) оптимізаційну.

1. Інформаційно-аналітична функція управління кредитним портфелем передбачає здійснення комерційним банком усього комплексу заходів щодо підбору й аналізу інформації про можливості руху кредитних вкладень у різних сферах застосування на основі обраних параметрів якості взаємин із тими чи іншими позичальниками, що виражається прийнятним рівнем дохідності і ризику кредитних операцій банку. Практична реалізація даної функції відображає можливості комерційного банку при формуванні кредитного портфеля відбирати найбільш і найменш раціональні напрями застосування кредиту і прогнозувати їх розвиток на перспективу. Інформаційно-аналітична функція виражає по суті роль кредитного портфеля комерційного банку як класифікатора сфер застосування наданих позичок. Вона у такий спосіб забезпечує поділ клієнтів на певні групи, надаючи усю необхідну інформацію про можливість надання переваг тим із них, позиції яких більш дохідні чи надійні.

2. Оптимізаційна функція управління кредитним портфелем передбачає здійснення комплексу заходів щодо його диверсифікації у відповідності із завданнями зниження рівня кредитного ризику та забезпечення надійного повернення наданих у тимчасове користування коштів. Це означає, що реалізація даної функції визначає можливості комерційного банку щодо поліпшення своєї фінансової надійності та дохідності. Адже основна частка доходів банків одержується саме від кредитної діяльності, а тому сформований належним чином кредитний портфель є запорукою ефективної діяльності банку і реалізації стратегічних цілей кредитної політики. Оптимізаційна функція управління кредитним портфелем по суті розглядає останній в якості чутливого індикатора, який дозволяє розпізнавати негативні моменти у розміщенні банківських позичок та намічати найбільш правильну лінію поведінки при реалізації кредитної політики. У такий спосіб дана функція надає комерційному банку можливості розвивати або, навпаки, стримувати ті чи інші позичкові операції, постійно поліпшувати структуру

кредитних вкладень, визначати рівень захищеності від недостатньо якісної структури наданих позичок та оперативно розробляти необхідні заходи щодо мінімізації кредитного ризику.

Отже реалізація першої із двох вказаних функцій, як уже зазначалось, має у своїй основі першу частину концепції формування кредитного портфеля банку, чотири складові якої виражають сукупність послідовних заходів щодо обґрунтування цільового спрямування кредитної діяльності банку – від визначення завдань формування кредитного портфеля до аналітичної обробки інформації, необхідної для надання окремих видів позичок, які у сукупності цей портфель і утворюють. Їх більш детальний розгляд повинен, з нашої точки зору, включати наступні основні положення.

Перше. Визначення завдань формування кредитного портфеля відповідно до стратегічних цілей кредитної політики має забезпечувати можливості ефективного управління відповідними операціями. Тому у якості основних завдань найбільш доцільно, на наш погляд, виділити такі, що визначають конкретне практичне значення концепції формування кредитного портфеля. До числа основних таких завдань слід віднести наступні.

1. Забезпечення прийняття оптимальних управлінських рішень, пов'язаних із задоволенням тимчасових потреб клієнтів банку у грошових ресурсах, що має супроводжуватись адекватною оцінкою рівня кредитного ризику за кожною операцією та, як наслідок, створення належних умов для ефективної роботи комерційного банку на ринку.

2. Формулювання повноважень підрозділів банку і послідовності дій його працівників у процесі реалізації кредитних послуг, що є необхідною умовою раціональної організації роботи банківської установи у процесі взаємодії із різними групами позичальників.

3. Забезпечення максимального врахування потреб клієнтів банку у позичених коштах відповідно до регіональних, галузевих, технологічних та інших особливостей діяльності позичальників, що має характеризувати стійкі конкурентні позиції банку на фінансовому ринку, визначаючи об'єктивний зв'язок структури

портфеля кредитних вкладень із динамікою економічного середовища і кон'юнктурою ринку.

4. Створення вихідних методологічних умов для постійного поліпшення якості кредитного портфеля, діагностики проблемних кредитів, їх аналізу і шляхів усунення відповідно до внутрішніх стандартів мінімізації кредитного ризику як на рівні взаємин із окремими позичальниками, так і на рівні кредитного портфеля загалом.

Друге. Обґрунтування елементів концепції формування кредитного портфеля відповідно до сформульованих завдань передбачає, що даний документ має у своїй основі включати певний базовий набір елементів, які характеризують конкретне наповнення кредитної діяльності банку, виходячи із стратегічних цілей розробленої ним кредитної політики. До числа таких елементів, які формують організаційно-економічні основи управління кредитним портфелем, слід, на наш погляд, віднести наступні.

1. Процес управління кредитним портфелем банку не є замкнутим виключно на сфері кредитної діяльності, так як має враховувати особливості реалізації інших банківських операцій, зокрема тих, що стосуються формування капітальної бази і залучених ресурсів, визначаючи потенційні можливості банку надавати грошові кошти у тимчасове користування.

2. Стан кредитного портфеля комерційного банку визначає його ліквідність, дохідність здійснюваних ним операцій та фінансову стійкість банку загалом, що передбачає необхідність врахування банківським менеджментом усіх можливих напрямів впливу загального обсягу і структури наданих позичок на різні аспекти функціонування комерційного банку.

3. Формування кредитного портфеля має супроводжуватися постійним систематичним вивченням і спостереженням за кредитною діяльністю банку загалом з точки зору оцінки складу і якості банківських позичок у динаміці задля пошуку можливостей мінімізувати імовірність виникнення ризиків неповернення кредитів, виходячи із змін ринкової кон'юнктури і несприятливих тенденцій розвитку фінансово-господарської діяльності різних груп клієнтів.

4. Управління кредитним портфелем є основою для прийняття рішень різними підрозділами банку, що ґрунтується на використанні даних про склад і структуру банківських кредитних вкладень, рівень ризику та дохідності, із чого випиває можливість оперативного корегування процесу здійснення інших банківських операцій виходячи із стратегічних цілей функціонування комерційного банку на ринку.

5. Формування кредитного портфеля має будуватися на сукупності певних критеріїв якості і системі показників діяльності банківських установ у сфері позичкових операцій, що розробляється кожним банком для себе виходячи із аналізу власного досвіду і позиціонування себе у певному сегменті ринку банківських послуг.

6. Процес управління кредитним портфелем має включати не лише визначення послідовності дій у процесі прийняття рішень з видачі кредитів та усіх подальших операцій, здійснення яких визначає перебіг кредитного процесу, а й встановлення граничного рівня ризику, прийнятного для банку в процесі реалізації кредитних операцій, а також напрямів організації контролю за кредитною діяльністю в банку.

Третє. Виділення головних факторів впливу на можливості банку щодо оптимального формування кредитного портфеля є важливим етапом розробки цілісної концепції відповідної сфери банківської діяльності. Це передбачає комплексну оцінку сукупності макро- і мікроекономічних факторів впливу, що позначаються на практичних можливостях банківської установи із формування кредитного портфеля. Необхідність врахування цих факторів пов'язана з потребою найбільш адекватно оцінити перспективи ефективного застосування власного капіталу і залучених ресурсів у кредитних операціях з метою досягнення основних стратегічних цілей кредитної політики при формуванні кредитного портфеля.

Макроекономічні фактори мають об'єктивний характер, проте комерційний банк повинен враховувати їх у своїй діяльності з огляду на особливості їхнього впливу на його кредитну діяльність. До їхнього числа можна віднести такі: 1) загальний стан і динаміка економічного розвитку країни; 2) фінансова політика уряду; 3) грошово-кредитна політика центрального банку; 4) особливості галузевого

та регіонального розвитку господарства; 5) рівень інфляції в країні; 6) умови підприємницької діяльності; 7) стан розвитку банківської системи в країні і рівень міжбанківської конкуренції.

1. Загальний стан і динаміка економічного розвитку країни є фактором, що визначає можливості активізації кредитної діяльності банків з огляду на показники обсягу валового внутрішнього продукту і тенденції його зміни на перспективу. Це передбачає формування ринкової кон'юнктури, що визначає попит суб'єктів ринку на товари, роботи і послуги, а підприємств, що їх виробляють, – на основні фактори виробництва, включаючи й капітал, що зумовлює попит на кредити банків, тобто кон'юнктуру кредитного ринку.

Разом із тим, потрібно враховувати, що у перехідній економіці не діють традиційні для розвинутих ринкових відносин причинно-наслідкові зв'язки щодо зміни фаз ділового циклу і кон'юнктури кредитного ринку (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка обсягів виробництва і кредитних вкладень банків України*

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Валовий внутрішній продукт, млн. грн.	93365	102593	130442	170070	204190	225810	267344	345113	441452	544153	712945
Темпи зростання ВВП у порівнянних цінах, %	97,0	98,1	99,8	105,9	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3	107,6
Обсяг кредитів, вкладених банками в економіку, млн.грн.	7295	8873	11787	19574	28373	42035	67835	88579	143418	245226	426863
Темпи зростання кредитних вкладень в %	134	122	133	162	145	148	161	131	162	171	174

*Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2007. – №9. – С. 72, 87; Бюлетень Національного банку України. – 2008. – №8. – С. 44,58.

Як видно із наведених у табл. 2.1 даних, за останні десять років динаміка зростання кредитних вкладень комерційних банків України в економіку далеко не у всі періоди була пов'язана із відповідними темпами економічного зростання. У той

же час зрозуміло, що із стабілізацією економічної ситуації врахування попиту і пропозиції на кредити при розробці концепції формування кредитного портфеля стане необхідною умовою оптимізації управління ним та збереження банком належного рівня конкурентоспроможності серед інших банківських установ.

2. Фінансова політика уряду є фактором, котрий впливає на структуру банківського кредитного портфеля через значні обсяги бюджетного дефіциту і низький рівень виконання самого бюджету, що істотно деформує структуру фінансового ринку країни, утворюючи перекис з кредитування банками реального сектора в бік державних запозичень. В Україні розвиток ринку ОВДП в період 1996-1999 рр. був яскравим свідченням саме такого розвитку подій, коли надмірна дохідність за державними цінними паперами сприяла саме такій переорієнтації кредитної політики банків (додаток 3).

3. Грошово-кредитна політика центрального банку є тим фактором, що визначає можливості комерційних банків із формування кредитного портфеля з точки зору впливу основних інструментів монетарного регулювання – політики облікової ставки, мінімальних обов'язкових резервів, операцій на відкритому ринку – на ресурсну базу банківських установ. Цілком очевидно, що грошово-кредитна політика Національного банку України займає чільне місце в переліку макроекономічних факторів впливу на формування кредитного портфеля комерційних банків, позаяк вони мають враховувати при плануванні своєї кредитної діяльності як можливості доступу до кредитів центрального банку, що визначаються ринковими важелями грошово-кредитного регулювання, так і ймовірність запровадження нових або зміни існуючих норм реалізації банківських операцій у порядку адміністративного доповнення до відповідних регулятивних заходів. Приміром, якщо Національний банк декларує експансивний курс у реалізації монетарної політики, то комерційні банки при формуванні власного кредитного портфеля зможуть орієнтуватися на збільшення позичкових операцій, розраховуючи на адекватну підтримку своїх дій з боку центробанку.

Якщо ж курс грошово-кредитного регулювання спрямовано передусім на досягнення монетарної стабільності, то вочевидь не доводиться розраховувати на

суттєву підтримку в розширенні кредитних операцій. Так, зокрема, в Основних засадах грошово-кредитної політики НБУ на 2008 рік її головною метою визнано утримання стабільності національної грошової одиниці як важливої передумови фінансової і макроекономічної рівноваги [119, с. 5]. Відтак вочевидь при виборі стратегічної орієнтації кредитної політики комерційним банкам не слід розраховувати на активізацію механізму рефінансування власних операцій з боку НБУ, що передбачає мобілізацію зусиль на формування ресурсної бази з інших залучених і позичених джерел.

4. Особливості галузевого та регіонального розвитку господарства є фактором, що характеризує вплив на формування кредитного портфеля банків стану і перспектив розвитку певних галузей економіки і регіонів країни та імовірності отримання прибутків або ж понесення банком збитків від позичкових операцій з підприємствами даної галузі чи даного регіону.

З точки зору надання кредитів найбільш привабливими для банків є галузі із високим рівнем оборотності капіталу і обсягів реалізації. Це пов'язано із тим, що прибутковість комерційного банку залежить від результатів кредитування тих позичальників, які належать до прибуткової галузі господарства, що само по собі є вихідним моментом ефективної підприємницької діяльності, а відтак слугує основою для вибору правильних орієнтирів при формуванні кредитного портфеля (додаток И). За таких обставин природно, що на сьогодні в структурі кредитного портфеля комерційних банків України переважає торгівля (36,9%), переробна промисловість (24,2%), операції з нерухомим майном (10,2%). Саме ці галузі визначали динаміку кредитних вкладень банків у реальний сектор економіки [122, с. 168]. Отже фінансовий стан цілих галузей економіки може слугувати відправною точкою для можливого вибору орієнтирів кредитної активності комерційного банку.

Аналогічним чином позначаються на формуванні структури кредитного портфеля і особливості регіонального розвитку економіки країни. На сьогодні в структурі кредитного портфеля банків у розрізі регіонів найбільші частки кредитних вкладень належать банкам м. Києва (42,4%), Дніпропетровської (10,1%) та Донецької (7,5%) областей (додаток К). Банками саме цих промислово та фінансово

розвинутих регіонів було надано найбільше кредитів за обсягами – 60% усіх кредитних вкладень. Кредитування в інших регіонах за обсягами було набагато меншим. Таким чином, врахування економічного потенціалу регіону, в якому діє банк, є необхідним елементом розробки концепції формування кредитного портфеля.

5. Рівень інфляції в країні є важливим макроекономічним фактором, що впливає на структуру кредитного портфеля комерційних банків як за строками, так і за видами валют, виходячи із умов підтримання стійкості національної грошової одиниці. Адже невизначеність перспектив розвитку господарства і майбутньої динаміки цін істотно посилюють ризик, пов'язаний із довгостроковим вкладенням коштів саме в національній валюті, що об'єктивно позначається на кредитному портфелі (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Структура кредитного портфеля комерційних банків України і динаміка інфляційних процесів

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Індекс споживчих цін, %	390	2100	10256	501	282	140	110	120	119	126	106	99	108	112	110	112	117
Індекс цін виробників промислової продукції, %	260	4235	9768	874	277	117	105	135	116	121	101	106	111	124	109	114	123
Частка довгострокових кредитів у національній валюті у кредитному портфелі банків, %	-	3,7	2,7	11,3	8,9	8,2	7,0	7,7	8,5	8,5	9,9	13,7	21,8	27,5	29,1	25,9	27,8

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2008. – № 2. – С. 52, 87.

Як видно із наведених у таблиці 2.2 даних, лише починаючи із 1998-1999 рр., тобто остаточного закріплення тенденцій фінансової і макроекономічної стабілізації, подолання гіперінфляції в країні, зростання частки довгострокових кредитів у структурі кредитного портфеля банківських установ України набуває стійкого характеру. До того моменту висока імовірність повернення наданих кредитів у знеціненому вигляді об'єктивно обмежувала розвиток довгострокових позичкових

операцій, котрі були пов'язані із суттєвими збитками для комерційних банків. Відтак чим вищими є темпи інфляції в країні, тим менша частка довгострокових позичок у кредитному портфелі. Крім того, негативний вплив інфляційних процесів при формуванні кредитного портфеля має місце і при формуванні ресурсної бази, оскільки обмежує притік коштів у банківську систему країни з огляду на те, що основним об'єктом нагромадження стає іноземна валюта і матеріальні активи.

6. Умови підприємницької діяльності є важливим фактором, що визначає можливості оптимальної організації кредитних операцій банківських установ, виходячи із того бізнес-середовища, в якому вони діють у даний історичний період. Адже саме від створення таких умов на законодавчому рівні залежить захищеність інтересів як кредиторів, так і позичальників, що може забезпечуватись відповідними нормативними актами про банкрутство, заставу, іпотеку та їх активним застосуванням на практиці.

Оптимізація податкового законодавства, формування ефективного ринку землі, запровадження дієвих процедур банкрутства і санації неплатоспроможних підприємств, створення повноцінних вихідних умов розвитку малого і середнього бізнесу мають, у кінцевому підсумку, визначати ті умови підприємницької діяльності, які будуть безпосередньо впливати на формування оптимальної структури банківського кредитного портфеля з точки зору зниження рівня його ризикованості за відповідними напрямками взаємодії із бізнес-середовищем, регульованим і регламентованим належною нормативно-правовою базою країни.

7. Стан розвитку банківської системи в країні і рівень міжбанківської конкуренції є фактором впливу на формування кредитного портфеля з точки зору асортименту кредитних послуг, що пропонуються банками на відповідних сегментах грошового ринку для тих чи інших груп клієнтів. Якість і ціна таких послуг залежать передусім від розвинутості мережі філій банківських установ у даному регіоні та конкурентної боротьби між ними за потенційних позичальників, взаємодія з якими спроможна забезпечити реалізацію стратегічних цілей формування якісного кредитного портфеля банку передусім з точки зору його дохідності і низького ризику. Дані цілі передбачають насамперед розширення кола фінансових

інструментів, що використовуються при кредитуванні, урізноманітнення умов їх застосування з тим, щоб більш оперативно реагувати на зміни ситуації на ринку та зберегти на обслуговуванні потенційно вигідних позичальників, що є необхідною умовою утримання стійких позицій банку у конкурентній боротьбі за клієнта.

Загалом оцінка макроекономічних факторів впливу у концепції формування кредитного портфеля комерційного банку має виходити із того міркування, що хоча регулювати вплив вказаної групи факторів на власну кредитну активність комерційні банки не можуть, однак об'єктивне врахування кожного з них та адекватний розрахунок можливих наслідків для організації позичкових операцій надає ширші можливості для більш оптимальної структури кредитного портфеля та зменшення величини ризиків, пов'язаних передусім із перебігом економічних процесів на макрорівні.

Що стосується мікроекономічних факторів впливу, то вони більшою мірою визначаються вже якістю управління самим банком, рівнем його фінансового менеджменту, діловими якостями і досвідом персоналу, а відтак є більшою мірою регульованим з точки зору врахування при формуванні кредитного портфеля. До числа таких факторів впливу на можливості банку щодо оптимального формування кредитного портфеля слід віднести наступні: 1) величина власного капіталу банку; 2) структура і обсяги залучених ресурсів; 3) досвід і кваліфікація банківського персоналу.

1. Величина власного капіталу банку є фактором, що визначає можливості банківської установи здійснювати кредитні операції з огляду на нормативи регулювання ліквідності і передусім кредитного ризику (додаток Л), встановлені центральним банком, що безпосередньо позначається на структурі і якості кредитного портфеля. Відтак рівень капіталізації має бути адекватним до характеру і масштабів здійснюваних банками операцій. Низький рівень власного капіталу банку означає надмірну концентрацію ризиків у банківській діяльності, обмеження асортименту фінансових послуг та збільшення затрат на їх надання. Втрата ж капіталу робить неможливим функціонування банку і може призвести його до банкрутства.

Загалом нинішній рівень капіталізації банківської системи України є недостатнім для забезпечення стабільного функціонування і розвитку банків, а також належного покриття ризиків банківської діяльності, що істотно обмежує можливості банків розширювати асортимент кредитних послуг для підприємств і населення, спричиняючи високу вартість ведення банківського бізнесу. Крім того, відставання темпів зростання капіталів комерційних банків від їхніх активів і передусім кредитного портфеля поступово перетворюється на стійку тенденцію (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка активів і капіталу комерційних банків України*

	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004	1.01.2005	1.01.2006	1.01.2007	1.01.2008
1. Чисті активи, млн. грн.	37129	47591	63896	100234	134348	213878	340179	599396
2. Темпи зростання, %	-	128,2	134,3	156,9	134,0	159,2	159,0	176
3. Кредитний портфель, млн.грн.	23637	32097	46736	73442	97197	156385	269688	485507
4. Темпи зростання, %	-	135,8	145,6	157,1	132,3	160,9	172,4	180
5. Балансовий капітал, млн. грн.	6507	7915	9983	12882	18421	25451	42566	69578
6. Темпи зростання, %	-	121,6	126,1	129,0	143,0	138,2	167,2	163
7. Статутний капітал, млн. грн.	3665	4575	6003	8116	11648	16144	26266	42873
8. Темпи зростання, %	-	124,8	131,2	135,2	143,5	138,6	162,7	163
9. Частка капіталу в пасивах, %	17,5	16,6	15,6	12,9	13,7	11,9	12,5	11,6
10. Адекватність регулятивного капіталу (Н2), %	15,53	20,69	18,01	15,11	16,81	14,95	14,19	13,92

*Розраховано за даними: Вісник Національного банку України. – 2008. – № 2. – С. 25.

Природно, що на сьогодні актуальною залишається проблема відставання темпів капіталізації банків від зростання їхніх активів навіть попри те, що при нормативі адекватності капіталу 10% його фактичний рівень складає близько 15%, що за оцінками Асоціації українських банків є резервом для потенційного збільшення активів на 60 млрд. грн. Водночас, як впливає із даних табл. 2.3, темпи зростання кредитного портфеля банків перевищують темпи зростання його власного капіталу, що може стати серйозною загрозою посилення рівня кредитного ризику.

Якщо банки вирішують збільшити розмір кредитного портфеля або придбати інші активи, то це накладає на них відповідні зобов'язання щодо фінансування у необхідному обсязі розміру власного капіталу. А тому очікуваний дохід від збільшення активів має виправдовувати затрати на збільшення банківського

капіталу. Отже такі обмеження є надзвичайно важливими з точки зору підтримання стабільності банківської системи і недопущення спекулятивного зростання активів. В Україні ж нині спостерігається небезпечна тенденція значного випередження темпів зростання активів і кредитного портфеля банків порівняно із темпами зростання власного капіталу (рис. 2.1).

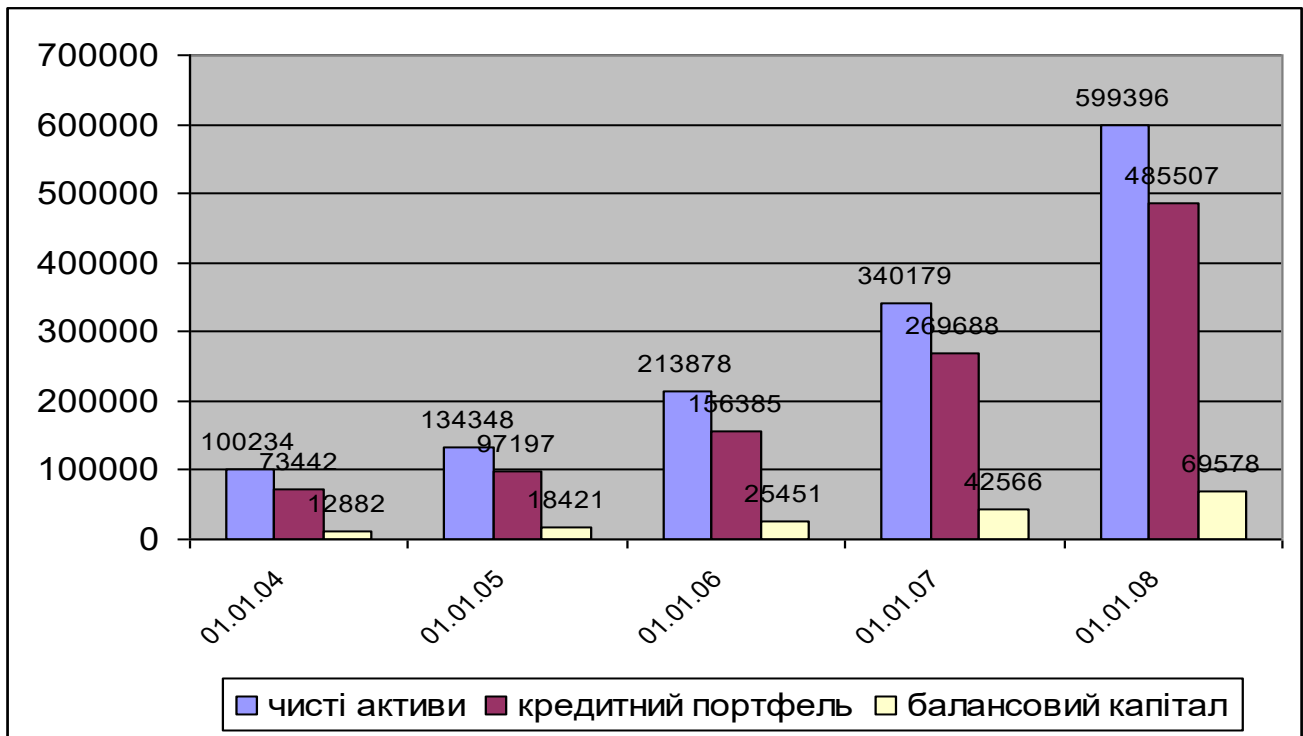

Рис. 2.1. Динаміка показників діяльності комерційних банків України.

млн.грн.

Нині в Україні не створені сприятливі адміністративні, податкові й економічні умови для інвестицій в банківський капітал, що і має своїм наслідком менші темпи його зростання, аніж зростання банківських активів. Тому при розробці концепції формування кредитного портфеля комерційні банки мають враховувати сукупність заходів щодо підвищення рівня свого власного капіталу (проведення додаткових емісій, капіталізація прибутку, залучення зовнішніх інвестицій, концентрація шляхом активізації процесів злиття і поглинання).

Отже достатній обсяг власного капіталу є необхідною умовою успішного виконання банками своєї посередницької функції у перерозподілі грошових коштів, ефективного кредитування виробничого процесу і просування товарів і послуг на ринок.

2. Структура і обсяг залучених ресурсів є фактором, що безпосередньо кількісно і якісно впливає на структуру і величину сформованого комерційним банком кредитного портфеля. Адже саме від обсягу залучених у різного роду пасиви коштів залежить сама можливість банківської установи брати участь у позичкових операціях.

Можливості комерційних банків країни щодо формування ефективного кредитного портфеля, спроможного забезпечити процес фінансування широкомасштабних інвестиційних проектів і суттєві зрушення у розвитку реального сектора, визначаються здатністю банківських установ акумулювати достатній обсяг довгострокових ресурсів. Однак нині ресурсна база комерційних банків нашої країни має більшою мірою короткостроковий характер, позаяк навіть у структурі строкових вкладень значна частка належить “коротким” ресурсам, непридатним для задоволення довгострокових потреб підприємств у кредитних ресурсах (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Динаміка і структура ресурсної бази у національній валюті, сформованої комерційними банками України*

	1.01.2004		1.01.2005		1.01.2006		1.01.2007		1.01.2008	
	Сума, млн. грн.	Частка, в %	Сума, млн. грн.	Частка, в %	Сума, млн. грн.	Частка, в %	Сума, млн. грн.	Частка, в %	Сума, млн. грн.	Частка, в %
Усього зобов'язання банків за коштами на рахунках суб'єктів господарювання та фізичних осіб	41954	100	52759	100	87198	100	114093	100	189906	100
Кошти до запитання	20143	48	25765	49	40103	46	48957	43	72140	38
Строкові кошти	21811	52	26994	51	47096	54	65136	57	117766	62
з них довгострокові	11814	28	17123	32	28931	33	42970	38	81688	43
Темпи зростання зобов'язань всього, %	-	-	126	-	165	-	131	-	166	-
Темпи зростання зобов'язань до запитання, %	-	-	128	-	156	-	122	-	147	-
Темпи зростання строкових зобов'язань, %	-	-	124	-	174	-	138	-	180	-

*Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2008. – № 2. – С.117.

Дані табл. 2.4 характеризують істотне зростання (порядку 60%) обсягу залучених банківськими установами України ресурсів упродовж останніх п'яти років. Особливо значний ріст (на 80%) характерний для строкових зобов'язань у

національній валюті за останній рік. Водночас потрібно розуміти, що в умовах росту доходів населення відповідне зростання депозитної бази банків пов'язано не так із активізацією їхньої роботи щодо залучення коштів на ринку, як із відсутністю альтернативних напрямів вкладення коштів – насамперед на ринку цінних паперів, що зумовлюватиме потребу реалізації завдання щодо вдосконалення депозитних операцій комерційних банків як комплексу заходів, котрий слід враховувати у концепції формування кредитного портфеля банку.

Насамперед це стосується активізації зусиль щодо залучення коштів підприємств і населення на строкові депозити як найбільш стійку частину акумульованих банками ресурсів, розширення кола депозитних рахунків клієнтів із різноманітним режимом функціонування, що може надати банківським вкладникам цілий ряд додаткових можливостей, використання можливостей щодо комплексного обслуговування клієнтури, активізація розвитку інтернет-банкінгу як засобу стимулювання додаткового залучення коштів клієнтів через онлайнві депозити та інші заходи. Потрібно розуміти, що сукупність заходів із забезпечення належного обсягу залучених ресурсів має своїм безпосереднім наслідком розширення можливостей комерційного банку із формування кредитного портфеля.

3. Досвід і кваліфікація банківського персоналу є фактором, що позначається на умовах роботи комерційного банку загалом та ефективності управління його кредитним портфелем зокрема. Річ у тім, що саме рівень професіоналізму працівників банку можна вважати однією із ключових умов забезпечення його конкурентоспроможності на ринку, що виражається у якості сформованого кредитного портфеля як головної складової банківських активів. Відтак при розробці відповідної концепції потрібно враховувати і такі важливі моменти, як підбір спеціалістів, формування необхідних професійних якостей, розміщення кадрів, шляхи підвищення результативності роботи персоналу, формулювання посадових обов'язків у сфері кредитування і контроль за їх виконанням. На практиці досвід і кваліфікація банківського персоналу визначає можливості банку з реалізації стратегічних цілей кредитної політики, що пов'язано із наявністю необхідних знань і практичних навиків у банківських працівників для належної організації кредитного

процесу. Ефективність же сформованого кредитного портфеля банку вирішальною мірою залежить від уміння його персоналу прогнозувати розвиток економічної ситуації, а відтак правильно оцінювати рівень кредитного ризику та перспективи господарської діяльності різних груп клієнтів.

Таким чином, адекватна оцінка сукупності макро- і мікроекономічних факторів впливу при розробці концепції формування кредитного портфеля банку є основою не лише для вибору пріоритетів у формуванні кредитного портфеля, а й забезпечення своєчасного переорієнтування позичкових вкладень у разі виникнення несприятливого середовища для діяльності клієнтів банку у тому чи іншому секторі економіки внаслідок дії указаних факторів.

Четверте. Збирання та аналітична обробка інформації, необхідної для здійснення позичкових операцій, є наступною важливою складовою частиною концепції формування кредитного портфеля комерційного банку, оскільки без належного інформаційного забезпечення неможливим є прийняття ефективних управлінських рішень з організації банківських позичкових операцій. Відтак збір та аналітична обробка інформації здійснюється шляхом підбору й систематизації усіх внутрішніх даних про кредитні операції комерційного банку, динаміку руху коштів за позичковими рахунками, а також даних, що характеризують зовнішні аспекти впливу на кредитну активність самого банку та фінансово-господарську діяльність його клієнтів.

Основними джерелами зазначеної інформації слугують дані синтетичного і аналітичного обліку про здійснювані позичкові операції, договори про надання кредитів, угоди про заставу майна, інші матеріали з кредитних справ клієнтів, а також різні форми фінансової звітності: баланс, звіт про фінансові результати, звіт про кредитний портфель та інші дані (додаток М). Аналітична обробка зібраної інформації при управлінні кредитним портфелем передбачає комплексну оцінку не лише взаємин комерційного банку із певними окремими позичальниками, а й з'ясування основних тенденцій економічного розвитку і змін господарської кон'юнктури, що може безпосередньо позначитися як на діяльності банку, так і його позичальників, а відтак відобразатиме зміну рівня ризику та дохідності сукупності

кредитних вкладень, що і утворюють банківський кредитний портфель.

Це означає, що потрібно аналізувати цілий комплекс показників, які слугують кількісним вираженням розглянутих вище макроекономічних факторів впливу із тим, щоб отримати цілісну уяву про стан справ у відповідних галузях національного господарства та надати керівництву банку інформаційну базу для прийняття рішень з приводу можливості розширення кредитних операцій загалом, виходячи із перспектив розвитку як всієї економіки, так і окремих підприємств відповідно до їх галузевої належності та динаміки ринкової кон'юнктури. Результати оцінки мають вказати на імовірність повернення наданих позичок і отримання доходу за ними, що нарівні із даними про вже здійснені кредитні операції створює певну інформаційну основу для прийняття адекватних управлінських рішень, спрямованих на оптимізацію структури кредитного портфеля.

Таким чином, сукупність розглянутих вище складових частин утворює єдину підготовчо-аналітичну підсистему загальної концепції формування кредитного портфеля комерційного банку, спрямовану на забезпечення належних умов для організації позичкових операцій за напрямками, що відображають реалізацію стратегічних цілей кредитної політики комерційного банку. Вони створюють вихідні умови для ефективного управління кредитним портфелем відповідно до другої, оптимізаційної підсистеми заходів концепції, тобто формування відповідної його структури на основі обраних критеріїв його якості.

2.2. Оцінка якості і структури кредитного портфеля як інструмент забезпечення ефективності позичкових операцій банку

Важливою складовою концепції формування кредитного портфеля комерційного банку є реалізація комплексу заходів, пов'язаних із безпосереднім прийняттям рішень щодо здійснення позичкових операцій і оптимізація відповідної структури портфеля кредитних вкладень на основі обраних критеріїв його якості. Даний аспект діяльності комерційного банку, як вже зазначалось вище, має охоплювати другу, так звану формувальню-коригуючу, частину концепції

формування кредитного портфеля банку. Вона включає такі три аспекти управління кредитною діяльністю комерційного банку: I) визначення критеріїв оцінки якості кредитів, що утворюють кредитний портфель банку; II) формування структури кредитного портфеля у відповідності до розмірів груп класифікованих за ступенем якості кредитів; III) моніторинг кредитного ризику, формування резервів і коригування структури кредитного портфеля. Отже йдеться вже про безпосереднє управління структурою кредитного портфеля банку.

I. Визначення критеріїв оцінки якості кредитів, що утворюють кредитний портфель банку, є необхідною умовою його оптимізації із наступними завданнями для банківського менеджменту щодо коригування структури і розробки стратегії кредитної діяльності банківської установи. Воно здійснюється при аналізі позичок, які власне формують кредитний портфель, і може включати таку систему критеріїв: призначення кредиту, вид позички, розмір позички, строк позички, величина процентної ставки, схема погашення позички, економічна доцільність видачі кредиту, галузева приналежність позичальника, форма власності підприємства, розмір позичальника за величиною статутного капіталу або річним оборотом коштів, фінансовий стан позичальника, рівень прибутковості його діяльності, спосіб забезпечення повернення кредиту.

При визначенні критеріїв для оцінки якості кредитів може використовуватися уся сукупність наведених критеріїв або лише певна їх частина, що найбільш повною мірою відображає спрямованість кредитної політики банку, особливості обслуговуваної ним клієнтури та відповідність встановлених критеріїв стратегічним цілям кредитної діяльності банківської установи.

Якість кредитного портфеля комерційного банку відображає відповідність структури його кредитних вкладень базовим принципам організації кредитування з точки зору забезпечення поверненості, строковості і платності наданих у тимчасове користування грошових коштів. Ці параметри загалом характеризують ступінь кредитного ризику та дохідність позичкових операцій банку, що є стратегічними цілями його кредитної політики. Інакше кажучи, якість кредитного портфеля банку означає формування такої його структури, яка б забезпечувала належний рівень його

ліквідності та максимальний рівень дохідності банківської установи при мінімальному рівні кредитного ризику.

Загалом якість сформованого банком кредитного портфеля можуть відображати показники, що характеризують його прибутковість і надійність.

Насамперед потрібно відзначити необхідність використання певного інтегрального показника, який би надавав уяву про дохідність кредитного портфеля з точки зору ефективності кредитної діяльності банку. Цей показник має відображати чисту процентну маржу з урахуванням кредитного ризику. Він розраховується як відношення чистого процентного доходу, скорегованого на величину втрат за кредитами, до величини кредитного портфеля банківської установи:

$$K_{чм} = \frac{ПД - ПВ - В}{КВ}, \quad (2.1)$$

де $K_{чм}$ – коефіцієнт чистої процентної маржі; $ПД$ – величина процентних доходів, отриманих за кредитними операціями; $ПВ$ – сукупні процентні витрати, здійснені банком за залученими ресурсами; $В$ – втрати за кредитами; $КВ$ – величина кредитних вкладень, тобто загальна сума заборгованості за усіма наданими банком позичками.

Даний показник може використовуватися для оцінки результативності управління кредитним портфелем комерційного банку в плані мінімізації кредитного ризику, враховуючи втрати, які ним зумовлені. Крім того, коефіцієнт чистої процентної маржі характеризує рентабельність кредитних операцій банку з огляду на витрати, що здійснюються на формування ресурсів.

Що стосується втрат за кредитами, то їхня величина може бути охарактеризована рядом інших показників, які відображають списання з балансу банку безнадійних кредитів, а також витрати, пов'язані із наявністю у кредитному портфелі позичок, які не приносять доходу. Для такої оцінки якості кредитного портфеля можуть використовуватись інші показники.

Йдеться передусім про коефіцієнт, що відображає частку позичок, які не приносять доходу в загальному кредитному портфелі:

$$K_{НП} = \frac{K_{НД}}{KB}, \quad (2.2)$$

де $K_{НП}$ – коефіцієнт недохідних позичок; $K_{НД}$ – величина наданих банком кредитів, що не приносять доходу; KB – величина кредитних вкладень.

Даний показник відображає ефективність не лише власне кредитної політики і дієвість системи заходів банку щодо управління кредитним ризиком, а й ефективність процентної політики, здатної забезпечити прийнятний рівень доходності за всіма видами кредитних вкладень, здійснюваних комерційним банком.

Крім того, для такої оцінки можуть використовуватися коефіцієнти, що характеризують рівень погашення наданих банком кредитів. Зокрема йдеться про коефіцієнт несвоєчасного погашення виданих кредитів, який розраховується як:

$$K_{НП} = \frac{П_{ПС}}{KB}, \quad (2.3)$$

де $K_{НП}$ – коефіцієнт несвоєчасного погашення виданих кредитів; $П_{ПС}$ – сукупність наданих банком позичок, погашення яких протягом аналізованого періоду супроводжувалось порушенням строків, встановлених у кредитному договорі; KB – величина кредитних вкладень банку, тобто загальний обсяг його кредитного портфеля.

Даний коефіцієнт характеризує якісний результат кредитних операцій комерційного банку за період, що аналізується, вказуючи, які проблеми мав банк із погашенням позичок та тенденції щодо виконання клієнтами своїх зобов'язань з повернення кредитів.

Також для подібної оцінки може використовуватися коефіцієнт прострочених кредитів, який визначається як:

$$K_{ПК} = \frac{ЗП}{KB}, \quad (2.4)$$

де $K_{ПК}$ – коефіцієнт прострочених кредитів; $ЗП$ – величина заборгованості за наданими позичками, які вчасно не погашені; KB – загальний обсяг кредитних вкладень комерційного банку.

Даний коефіцієнт характеризує ефективність кредитної політики комерційного банку та якість обраної ним стратегії управління кредитним ризиком з

огляду на кінцевий результат у вигляді певної структури кредитного портфеля, частка в якому належить неповерненій певній частині позичок.

Для оцінки надійності сформованого банком кредитного портфеля можуть використовуватися показники, які характеризують достатність резервів для покриття збитків від кредитного ризику. Зокрема ідеться про коефіцієнт, що відображає співвідношення сформованих банком резервів і величини кредитного портфеля:

$$K_{KP} = \frac{P_{зк}}{KB} , \quad (2.5)$$

де K_{KP} – коефіцієнт захищеності від кредитного ризику; $P_{зк}$ – величина сформованих резервів на покриття збитків за кредитними операціями; KB – загальний обсяг кредитних вкладень банку.

Даний показник характеризує рівень захищеності банку від кредитного ризику, дозволяючи оцінити ефективність кредитної політики з точки зору сформованих резервів, які можуть бути спрямовані на покриття можливих збитків за кредитними операціями банку, а відтак вказують на надійність його кредитного портфеля загалом. Також величина сформованих банком резервів може порівнюватися через систему коефіцієнтів із тими чи іншими групами проблемних кредитів, зокрема тих, що не приносять доходу, або прострочених чи сумнівних щодо погашення. Крім того, може бути розрахований коефіцієнт повноти формування резерву як відношення фактично створеного банком резерву на покриття збитків за кредитними операціями до розрахункової суми резерву, виходячи із величини кредитного ризику.

Загалом же рівень кредитної активності банківської установи може бути оцінений за допомогою відповідного коефіцієнта, який відображає частку кредитних вкладень у загальній структурі банківських активів:

$$K_{КА} = \frac{KB}{A} , \quad (2.6)$$

де $K_{КА}$ – коефіцієнт кредитної активності; KB – сукупний обсяг кредитних вкладень комерційного банку як загальна величина заборгованості за усіма позичковими рахунками; A – величина банківських активів.

Указаний коефіцієнт характеризує ризикованість не так кредитного портфеля комерційного банку, як його активних операцій загалом. Згідно міжнародних стандартів, при значенні цього коефіцієнта вище 65% банку зазвичай рекомендується переглянути кредитну політику, що характеризується підвищеним рівнем ризикованості.

Для оцінки якості кредитів, що утворюють кредитний портфель комерційного банку, можуть, крім розглянутих вище, використовуватись і інші показники, які відображають спрямованість кредитної політики банківської установи. Зокрема, у їх числі можна відзначити наступні.

- обсяг і динаміка проблемних кредитів (прострочених і сумнівних щодо погашення);
- величина і структура позичок, за якими не сплачуються проценти;
- обсяг кредитних угод, укладених з інсайдерами;
- величина крупних кредитів (величина яких перевищує 5% капіталу банку);
- темпи зростання кредитних вкладень загалом і за групами кредитів, класифікованими в залежності від їх якості;
- частка недоотриманих процентів за наданими кредитами у загальному обсязі процентних доходів банку.

Ще одним показником, який характеризує якість кредитного портфеля з точки зору його конкурентоспроможності є ступінь його оновлення. Під цим терміном слід розуміти зміну клієнтської бази протягом певного періоду. Зв'язок між якістю кредитного портфеля і динамікою його оновлення визначається часовим лагом, упродовж якого портфель позичок може відновити свій початковий обсяг. Адже ступінь сталості клієнтської бази безпосередньо впливає на ризикованість кредитних операцій банку, а відтак і на рівень їх рентабельності. Обсяг кредитного портфеля за станом на ту чи іншу дату може бути різним, що зумовлено рухом кредитних зобов'язань. Причому небажана є як низька, так і висока швидкість оновлення. Низька швидкість може спричинити зниження дохідності кредитного портфеля, а зависока може свідчити про прийняття недостатньо виважених чи необґрунтованих рішень щодо надання позичок, що підвищує ризикованість

кредитних операцій, зменшує ймовірність отримання прибутку та повернення активів. Нульовий ступінь оновлення свідчить про повну закритість кредитного портфеля, що загрожує втратою конкурентоспроможності. У стратегічному плані це означає припинення розвитку банку. Водночас занадто високий ступінь оновлення свідчить про нестабільну структуру кредитного портфеля і високу вірогідність зростання рівня кредитного ризику.

Загалом запропоновані вище показники мають бути порівняні з певними критеріальними значеннями, які можуть бути розроблені комерційним банком на основі статистичного ряду фактичних значень кожного коефіцієнта за минулі періоди. При цьому оцінка якості кредитного портфеля банку може бути зроблена на підставі порівняння фактичного значення окремих показників із світовими стандартами або стандартами самого комерційного банку, визначеними ним у кредитній політиці, а також на підставі порівняння фактичних значень відповідних коефіцієнтів із їхнім значенням у інших аналогічних за розміром банках. На цій основі керівництвом банку приймаються рішення щодо зміни структури кредитного портфеля з метою підвищення дохідності вкладень та оптимізації ситуації з погашенням позик, що позначається на ліквідності та прибутковості банку.

II. Наступним етапом після оцінки якості кредитів, що утворюють кредитний портфель банку, є формування структури кредитного портфеля у відповідності до розмірів груп класифікованих за ступенем якості кредитів. Даний аспект концепції формування кредитного портфеля банку передбачає, що управлінські рішення, які приймаються на основі системи показників якості кредитного портфеля, спрямовуються на зміну чи коригування кредитної політики у плані переорієнтації її пріоритетів між різними класифікаційними групами, за якими диверсифіковані кредитні вкладення, тобто стосуються кредитного портфеля банку загалом.

Види класифікаційних груп кредитного портфеля можуть бути обрані відповідно до одного або кількох ключових критеріїв, за якими визначаються фактична та цільова структура кредитних вкладень (додаток Н). Такими критеріями є, зокрема, наступні:

- ступінь ризику наданих кредитів (стандартні, під контролем, субстандартні,

сумнівні, безнадійні);

- галузева ознака належності різних груп позичальників за сферою їх професійної діяльності;
- види наданих кредитів в залежності від кредитування поточної чи інвестиційної діяльності;
- строки здійснення кредитних операцій, що розрізняються наданням коштів у тимчасове користування терміном від кількох місяців до кількох років;
- види валют, у яких здійснюються кредитні вкладення банку;
- масштаби здійснюваних кредитних операцій в залежності від суми наданих позичок.

Кількісний аналіз структури кредитного портфеля банку за вказаними критеріями передбачає вивчення динаміки за ряд періодів (зазвичай за декілька років або на кварталні дати звітного року) складу та структури загального обсягу кредитних вкладень банку. Метою структурного аналізу є виявлення рівня концентрації кредитних операцій у тій чи іншій класифікаційній групі, частки крупних позичок у них, а відтак і ступеня кредитного ризику, якого зазнає комерційний банк у процесі формування кредитного портфеля. Відповідно до цього можуть коригуватися відносини банку із кожним позичальником або лише окремими групами позичальників, діяльність яких з використання вже наданих їм позичок та заявки на отримання нових кредитів не відповідають загальній стратегії банку з підтримання дохідності кредитного портфеля й забезпечення прийняттого рівня ліквідності вкладень.

Отже даний аспект роботи комерційного банку визначає безпосередній зміст процесу управління кредитним портфелем, що пов'язано із такими напрямками: 1) реалізацією оптимальних методів видачі і погашення кредитів і обрання найбільш прийнятних для клієнтів банку способів кредитування; 2) аналізом стану кредитного портфеля банку загалом та його структурних частин зокрема; 3) використанням різних прийомів збільшення рівня дохідності кредитних вкладень і мінімізації ризиків за позичковими операціями; 4) розробкою низки заходів щодо покращення роботи із проблемними та безнадійними кредитами.

Результатом цієї діяльності є сукупність тих управлінських рішень стосовно кредитного портфеля, які надають можливість:

по-перше, на основі розроблених параметрів кредитної політики встановлювати межі кредитного портфеля, визначаючи при цьому частку ресурсів банку, яку можна використовувати для надання кредиту, тип кредитів, які можна видавати і яку частину кредитного портфеля вони повинні займати;

по-друге, надавати кредити тільки тим позичальникам, які відповідають прийнятним параметрам ризику, котрі підтверджені кредитною політикою банку;

по-третє, формувати портфель позичок на основі класифікації їх на групи в залежності від фінансового стану клієнта та параметрів його розвитку, що дає змогу для кожної групи встановлювати і розробляти конкретні заходи щодо мінімізації та запобігання кредитних ризиків;

по-четверте, на основі емпіричних даних та заходів щодо запобігання кредитних ризиків банк може створювати певний прогноз щодо свого кредитного портфеля і відповідно до цього прогнозувати основні показники своєї діяльності.

III. Наступним важливим елементом концепції формування кредитного портфеля банку є моніторинг кредитного ризику, формування резервів і коригування структури кредитного портфеля. Даний аспект роботи банківського менеджменту з управління кредитним портфелем передбачає контроль за дотриманням встановленої структури кредитного портфеля і відповідності цієї структури завданням щодо зниження ризиків, забезпечення дохідності та уникнення критичних для збереження ліквідності втрат. Мова йде про оцінку якості кредитного портфеля та коригування його структури відповідно до змін, що відбуваються на ринку та позначаються на можливостях клієнтів своєчасно розраховуватись за зобов'язаннями перед комерційним банком.

В основі цієї роботи лежить постійний аналіз стану кредитних відносин із кожним окремим позичальником, тобто процес кредитного моніторингу, що полягає у оцінці змін кредитоспроможності клієнта і визначенні необхідних до прийняття заходів у разі виникнення проблем, зокрема, зміни умов видачі нових кредитів, обмеження подальшого кредитування або ж пред'явлення позичок до дострокового

стягнення. У даному разі йдеться про контроль за наданням і використанням конкретних позичок. Це означає, що методика контролю кредитного портфеля має передбачати можливість своєчасного прогнозування можливостей погіршення фінансового стану позичальника і своєчасної реалізації системи заходів щодо повернення наданих у позичку коштів.

Такими заходами на рівні кожної окремої позичкової операції є сукупність прийомів, котрі дозволяють забезпечити повернення кредиту до його вихідного пункту, тобто банку. І тут головну роль, природно, мають відігравати такі традиційні заходи як застава, гарантія (поручительство) та страхування.

Так, сенс застави полягає в тому, що в разі невиконання позичальником забезпеченого заставою зобов'язання банк має право повернути собі борг за рахунок коштів, отриманих від реалізації майна маючи при цьому пріоритет перед іншими кредиторами. Для договору застави характерна підпорядкованість чинності основного боргового зобов'язання, якщо воно з якихось причин виявляється недійсним, то й договір застави також не спричинить ніяких правових наслідків.

Гарантія (поручительство) передбачає зобов'язання гаранта (поручителя) перед кредитором боржника (позичальника) відповідати за виконання боржником свого зобов'язання у повному обсязі або частково. Гарантія як спосіб зниження кредитного ризику у вітчизняній банківській практиці має три основні специфічні риси: а) підпорядкованість відповідальності гаранта (поручителя) чинності основного боргу; б) однорідність основного та додаткового боргових зобов'язань; в) виникнення ще одного боржника без втрати попереднього (першочергового) і без змін кредитора за основними зобов'язаннями. За допомогою гарантії банк фактично перерозподіляє ризик у такий спосіб зменшуючи його.

Страхування полягає в повній передачі ризику страховій установі. Кредитний ризик за допомогою страхування можна зменшувати двома способами. Перший полягає у тому, що позичальник укладає зі страховою компанією договір про страхування своєї відповідальності за непогашення кредиту, тобто страхувальником є позичальник. У другому випадку страхувальником є кредитор (банк), страхуючись від кредитного ризику.

Комплексне застосування указаних прийомів і методів повернення позичок правомірно розглядати, з нашої точки зору, саме як методи управління ризиком окремого кредиту, оскільки їх кінцева мета – зведення до мінімуму імовірності неповернення банку наданої у позичку суми коштів. Особливу увагу при проведенні відповідних заходів щодо управління кредитним ризиком на рівні окремого позичальника потрібно звернути на такий напрям роботи банку як моніторинг та контроль. Контроль і постійний моніторинг здійснюваних банком кредитних операцій є неодмінною умовою успішного провадження програм банківського кредитування. Постійний контроль допомагає менеджерам заздалегідь виявити проблемні кредити, а також перевіряти відповідність дій кредитних працівників основним вимогам кредитної політики банку. Необхідно підкреслити надзвичайну важливість контрольної функції банку, яка має здійснюватися на кожній стадії кредитного процесу. Систематичний моніторинг стану кредитного процесу при цьому повинен поєднуватися із постійним аналізом якості кредитного портфеля. Головним завданням, яке ставиться у цій роботі перед банківським менеджментом, є розробка нагальних практичних рекомендацій і пропозицій, щодо вдосконалення кредитування у комерційному банку.

Що стосується кредитного портфеля комерційного банку в цілому, то контроль за його якістю має здійснюватись у значно ширшому розрізі – на основі розрахунку і аналізу системи коефіцієнтів, котрі характеризують ефективність кредитних операцій, а відтак і структуру кредитного портфеля – в плані її оптимальності.

Водночас моніторинг кредитного ризику усього кредитного портфеля банку має передбачати застосування специфічних прийомів і методів мінімізації ступеня ризикованості позичкових операцій, до яких слід насамперед віднести диверсифікацію, встановлення внутрішньобанківських лімітів, а також формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків.

Метод диверсифікації активів являє собою метод мінімізації ризиків кредитного портфеля, суть якого полягає в тому, що кредитний портфель має

формуватися з кредитів, які: по-перше, надаються позичальникам, що працюють у різних галузях економіки (галузева диверсифікація); по-друге, надаються позичальникам, котрі працюють у різних регіонах (регіональна або географічна диверсифікація); по-третє, надаються позичальникам, які різняться за формою власності; по-четверте, надаються позичальникам, що різняться за розміром капіталу тощо.

Лімітування передбачає процес встановлення ліміту, тобто граничних сум здійснюваних банком операцій стосовно тих чи інших позичальників або груп позичальників. Як приклад можна навести нормативи кредитного ризику, встановлені Національним банком України для комерційних банків; максимальний розмір ризику на одного контрагента; норматив максимального ризику на одного інсайдера; норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам. Лімітування спрямоване на обмеження зважених кредитних ризиків (ризиків у грошовому вираженні) комерційного банку. У той же час потрібно відзначити, що крім нормативів НБУ, на рівні внутрішньобанківської кредитної політики практика встановлення лімітів кредитування ще не набула належного поширення.

Що ж до формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків, то його суть полягає у тому, щоб потенційні збитки від проведення кредитної операції (якій природно притаманний ризик) банком враховувалися не в момент невиконання зобов'язань боржником, а поступово, по мірі акумуляції ризику. Тобто, по мірі невиконання боржником умов, які притаманні кредитним операціям, банк зважає суму боргу на відповідні коефіцієнти. Резерви можна охарактеризувати, як визнання витрат для відображення реального результату діяльності банку з урахуванням погіршення якості активів і позабалансових зобов'язань. Можна назвати наступні умови, які впливають на розмір відрахувань до резерву: фінансовий стан позичальника, стан застави за кредитною операцією, стан обслуговування боргу, кредитна історія позичальника. Ключовим моментом оцінки кредитного ризику за таких умов є динамізм, постійне врахування змін факторів, які формують величину кредитного ризику. Це

пояснюється тим, що вартість грошей у часі не є сталою, а сума коштів, яку ми маємо зараз, майже ніколи не буде еквівалентною цій же сумі якщо відстежити всі ті зміни, які стосуються кожної кредитної операції.

Потрібно відзначити, що на відміну від управління кредитним ризиком індивідуальних позичальників, позиції вітчизняного банківського менеджменту саме в умілому, ефективному використанні методів управління кредитним ризиком на рівні кредитного портфеля банку в цілому, особливо в частині диверсифікації та лімітування, є ще досить слабкими. Тому їх детальніший розгляд вважаємо необхідним для обґрунтування шляхів удосконалення управління ризиком кредитної діяльності банку при формуванні портфеля кредитних вкладень, що і буде здійснено у наступному розділі дисертаційної роботи.

Що ж до формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банку, то потрібно розуміти, що за умов, коли надійність і якість кредитного портфеля комерційних банків має безпосередній вплив на результати їхньої діяльності в цілому, використання можливостей щодо оптимізації процесу формування резервів для відшкодування втрат за кредитами слід розглядати як важливий елемент не лише поліпшення фінансового менеджменту у комерційних банках, але й удосконалення регулятивного впливу на їхню кредитну активність з боку Національного банку України, до числа функцій якого серед інших належить і забезпечення стабільності банківської системи.

Механізм формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями має безпосередній вплив на забезпечення належної якості кредитного портфеля комерційного банку, що слід розглядати у контексті тих завдань менеджменту банку, які передбачають мінімізацію рівня кредитного ризику.

Створення комерційними банками відповідних резервів на сьогодні у вітчизняній банківській практиці є фактично основним напрямом захисту від кредитного ризику, пов'язаного із неправильним управлінням кредитним портфелем. Дані резерви створюються за всіма видами наданих банком кредитів для відшкодування сум основного боргу за наданими позичками. Згідно нормативних актів НБУ, резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями

банків (резерв під кредитні ризики) є спеціальним резервом, необхідність формування якого обумовлена кредитними ризиками, що притаманні банківській діяльності [132]. Створення резерву під кредитні ризики – це визнання витрат для відображення реального результату діяльності банку з урахуванням погіршення якості його активів або підвищення ризиковості кредитних операцій. При цьому до кредитних операцій належать активні операції банку, що пов'язані з наданням клієнтам залучених коштів у тимчасове користування або прийняттям зобов'язань про надання коштів у тимчасове користування [95]. Тут же визнається, що кредитна діяльність банків пов'язана із кредитним ризиком, тобто нездатністю контрагента виконувати частково або в повному обсязі свої зобов'язання згідно з угодою.

Однак для того, щоб з'ясувати, чи є діючий нині механізм формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків достатньо ефективним важелем оптимізації управління кредитним портфелем, потрібно розглянути існуючу систему формування банками резервів під кредитні ризики.

Розміри резервів визначаються з урахуванням загальної суми усіх кредитів, класифікованих за ступенем ризику (кожному ступеню присвоюється відповідний коефіцієнт в процентах, який і відображає рівень резервування за кожною групою). Загальна заборгованість за кредитними операціями становить валовий кредитний ризик для кредитора. Для цілей розрахунку резервів на покриття можливих втрат за кредитними операціями визначається чистий кредитний ризик (в абсолютних показниках) шляхом зменшення валового кредитного ризику на вартість прийнятного забезпечення.

Критеріями класифікації кредитного портфеля банку за групами ризику є: 1) фінансовий стан позичальника; 2) стан обслуговування ним кредитної заборгованості та 3) рівень забезпечення кредитної операції. Відповідно до цих трьох критеріїв усі кредити банку згідно чинних нормативів Національного банку України поділяються на стандартні і нестандартні. До стандартних відносяться кредити, надані позичальникам з добрим фінансовим станом і хорошими

перспективами розвитку, що погашають основний борг і проценти у встановлені строки. Для такого роду позичок формується загальний резерв у розмірі 1% від чистого кредитного ризику.

Друга група резервів формується для нестандартних кредитів, що включають наступні підгрупи:

- кредити під контролем, надані позичальникам з добрим фінансовим станом, проте із сумнівними перспективами щодо подальшого розвитку, а також при наявності простроченої заборгованості (до 90 днів), тобто кредитний ризик є незначним, але може збільшитися внаслідок виникнення несприятливої для позичальника ситуації. Рівень резерву за такими кредитами складає 5%;

- субстандартні кредити, що надані позичальникам із задовільним фінансовим станом, проте за наявності тенденцій до погіршення і також якщо прострочена заборгованість не перевищує 90 днів. Кредитний ризик при цьому є значним і надалі може збільшуватись. Коефіцієнт резервування для цієї групи – 20% чистого кредитного ризику;

- сумнівні кредити, що надані позичальникам із поганим фінансовим станом та циклічністю у розвитку, а прострочена заборгованість може перевищувати 90 днів. Попри реальну небезпеку втрат банком подібних вкладень рівень відрахування до резерву складає 50%;

- безнадійні кредити, що надані позичальникам, фінансово-господарська діяльність яких свідчить про збитки та практичну неможливість повернення як основної суми кредиту, так і процентів за ним. Рівень резервування за подібними позиками встановлено у повному обсязі – 100%, тобто ризик за такими операціями дорівнює повній сумі кредитної заборгованості.

Формування резервів банки зобов'язані здійснювати щомісяця в повному обсязі незалежно від розміру їх доходів за групами ризику відповідно до сум фактичної кредитної заборгованості за станом на перше число місяця, наступного за звітним. Резерв під кредитні ризики використовується лише для покриття збитків за непогашеною позичальниками заборгованістю за кредитними операціями за основним боргом, стягнення якої є неможливим. Безнадійна кредитна

заборгованість списується банком за рахунок резерву під нестандартну заборгованість за рішенням правління банку.

Отже основною метою формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями мало б стати стимулювання банків до управління їхніми кредитними портфелями у такий спосіб, щоб поліпшити їхню якість та знизити ризик можливих втрат через непогашення позичок. І попри недосконалість цього механізму можна вважати, що вже на сьогодні практично подолано таку проблему як перманентна невідповідність їх розрахункової і фактичної величини, що була притаманна для банківської практики нашої країни у 90-ті рр. (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка обсягів кредитного портфеля і резервів комерційних банків України*
(млн. грн.)

№ п/п	Назва показників	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004	1.01.2005	1.01.2006	1.01.2007	1.01.2008
1.	Кредитний портфель	23637	32097	46736	73442	97197	156385	269688	485507
2.	Проблемні кредити (прострочені та сумнівні)	2679	1863	2113	2500	3145	3379	4456	6357
3.	Частка проблемних кредитів у кредитному портфелі, %	11,3	5,8	4,5	3,4	3,2	2,2	1,7	1,3
4.	Резерви за активними операціями банків	2737	3194	3905	5355	7250	9370	13289	20188
5.	Процент виконання формування резервів, %	61,5	85,4	93,3	98,2	99,7	100,05	100,1	100,04
6.	Резерв на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями	2336	2963	3575	4631	6367	8328	12246	18477

*Джерело: Вісник Національного банку України. – 2008. – № 3. – С. 68.

Як видно із наведених у табл. 2.5 даних, упродовж останніх трьох років банками фактично у повному обсязі виконуються необхідні вимоги щодо формування резервів. Попри те, що обсяг проблемних кредитів зростає в абсолютному вираженні, він відображає лише загальні тенденції росту величини кредитного портфеля банківських установ нашої країни. Адже відносні показники

частки проблемних позичок у загальній структурі кредитного портфеля відображають неухильну динаміку їх зниження із понад 11% на початку 2001 р. до 1,3% на початку 2008 р. І це попри те, що лише за 2008 р. ріст кредитного портфеля банків становив понад 80%.

Із цього випливає, що практичні заходи із управлінням кредитними операціями банку здійснюються не стільки з огляду на сукупний кредитний портфель, скільки на особливості взаємовідносин з кожним конкретним позичальником, основні параметри діяльності якого (фінансовий стан, можливості надати якісне забезпечення, рівень погашення отриманих раніше кредитів) дозволяють віднести той чи інший кредит до конкретної категорії ризику, що в кінцевому підсумку визначає якість кредитного портфеля загалом. За таких обставин комерційний банк по суті уже отримує лише той кредитний портфель, який складається у результаті реалізації угод із різними позичальниками на основі індивідуального підходу банку до кожного із них. Наслідком цього серед інших причин (включаючи недоліки організації банківських кредитних операцій) є наявність сумнівної, простроченої і безнадійної заборгованості у структурі кредитного портфеля українських банків.

Що ж стосується існуючої методики розрахунку і формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банку, то, на наш погляд, потрібно вжити певних заходів щодо її удосконалення. Навіть при тому, що існуючі наукові дослідження у цьому напрямі відображають головним чином констатацію існуючого механізму формування відповідних резервів [11; 12; 142; 79], необхідно відзначити і деякі проблемні аспекти цієї методики, а також шляхи їх вирішення, що могло б сприяти, з нашої точки зору, підвищенню ефективності управління кредитним портфелем комерційних банків загалом. До числа таких аспектів слід насамперед віднести такі.

По-перше, передбачений нормативними актами Національного банку України порядок [132], згідно з яким не здійснюється формування резерву за деякими видами кредитних операцій (за операціями фінансового лізингу, якщо об'єктом цих операцій є нерухоме майно; за коштами, що розміщені банком на умовах

субординованого боргу; за позабалансовими зобов'язаннями з кредитування, за якими банк не повинен надавати кошти за першою вимогою контрагента) не завжди є адекватним до існуючих умов, так як не усі з перелічених операцій завжди є безризиковими, що, природно, вимагає від банку вжиття відповідних заходів із формування резервів.

По-друге, у зв'язку з тим, що резерви мають формуватися не лише виходячи із поточних і минулих подій із діяльності суб'єкта ринку, але й враховувати перспективи розвитку тих чи інших тенденцій (як позитивних, так і негативних), слід вказати, що у діючих методиках оцінки кредитного ризику недостатня увага приділяється такому важливому елементу як прогнозування імовірності зміни фінансового стану, платоспроможності і кредитоспроможності позичальника. У зв'язку з цим напрями удосконалення порядку розрахунку індивідуального кредитного ризику мають ґрунтуватися на активному застосуванні різноманітних методик оцінки грошових потоків клієнта банку та прогнозування їхньої зміни на перспективу.

По-третє, індивідуальний підхід при оцінці кредитних ризиків не дозволяє врахувати можливі зміни вартості та імовірність втрат за групами позичальників або за кредитним портфелем в цілому. Йдеться про ситуацію, коли загальні макроекономічні тенденції розвитку господарської кон'юнктури можуть мати однакові наслідки у плані ризикованості для позичальників однієї групи (скажімо, при видачі споживчих кредитів або ж при кредитуванні малого бізнесу), тоді як індивідуальна оцінка кредитного ризику для розрахунку резервів в силу невеликих обсягів і великого числа таких позичок може мати невиправдано трудомісткий характер. Тому оцінка кредитного ризику за групами кредитних вкладень при умові адекватної їх класифікації може виявитись достатньо ефективним з огляду на можливості мінімізації витрат банку.

По-четверте, внесені у 2003 р. зміни у порядок формування резервів під стандартну заборгованість, згідно яких коефіцієнт резервування був знижений з 2 до 1% можна вважати недостатньо виправданими. У зв'язку із тим, що дані резерви створюються з метою врахування при реалізації кредитних операцій імовірних

несприятливих подій системного характеру, тобто такого, що стосується усієї економіки країни, то зниження нормативу відображає надто оптимістичний погляд на перспективи економічного розвитку і не враховує об'єктивних труднощів перехідного періоду, котрі все ще мають місце в економіці нашої країни і позначаються на діяльності всіх без винятку позичальників. Це тим більш важливо, що даний резерв має створюватися з метою мінімізації втрат в силу настання передусім зовнішніх передумов для непогашення позички в силу тих чи інших макроекономічних тенденцій на ринку або політичних зрушень навіть тоді, якщо стосовно даного конкретного позичальника жодних об'єктивних занепокоєнь щодо його кредитоспроможності немає.

По-п'яте, механізм врахування забезпечення у процесі класифікації кредитів для формування резервів не позбавлений деяких недоліків. Зокрема, йдеться про те, що саме забезпечення у різних формах (гарантій та застави майна і майнових прав) є одним із ключових факторів, котрі враховуються при класифікації кредитів на групи ризику, що позначається на величині сформованих резервів. При цьому у нормативних вимогах НБУ зазначається, що для розрахунку резерву сума валового кредитного ризику за кожною кредитною операцією окремо може зменшуватися на вартість прийнятного забезпечення. Однак якщо, вартість предмета застави визначається банком при кредитуванні за ринковою вартістю, то за умов нестабільної кон'юнктури на ринку нерухомості і відсутності достовірних методик оцінки майна, немає достатніх підстав стверджувати, що відповідна застава зможе слугувати засобом зниження валового кредитного ризику для розрахунку відповідних резервів. Вирішення цієї проблеми, на нашу думку, має ґрунтуватися на зміні підходів у чинній методиці розрахунку резервів для відшкодування втрат за кредитними операціями. Йдеться про механізм формування резервів, що засновується передусім на оцінці фінансового стану позичальника та рівень погашення ним раніше отриманих позичок, а також, на зниженні відсотку вартості застави, що береться до розрахунку чистого кредитного ризику. Зрозуміло, що норматив 100% тут не може бути прийнятним навіть для стандартної заборгованості.

Отже вирішення проблемних аспектів у чинній методиці формування резервів на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків має ґрунтуватися передусім на підвищенні якості оцінки кредитного ризику банку у взаєминах із позичальниками, а також встановленні більш жорстких вимог у розроблених Національним банком нормативах створення резервів з огляду на об'єктивні проблеми функціонування економічної системи перехідного періоду.

Утім формування відповідних резервів є лише одним із багатьох напрямів мінімізації кредитного ризику, що виникає у процесі формування банками власного кредитного портфеля. Потрібно розуміти, що ціла низка проблем, що супроводжують кредитну діяльність банків (високі ризики вкладень у реальний сектор, низькі темпи структурних перетворень, інвестиційну непривабливість підприємств, відсутність достовірної інформації про їх фінансовий стан, недостатність заходів із правового захисту кредиторів тощо) вимагають комплексного вирішення завдань оптимізації управління кредитним портфелем, на що і спрямована пропонована у даній роботі концепція.

У кінцевому підсумку результати оцінки й аналізу кредитного портфеля можуть дати банку підстави для перегляду кредитної політики і коригування структури кредитного портфеля. Йдеться передусім про розробку умов для надання нових позичок, встановлення обмежень на позички з урахуванням стану галузі, особливостей регіону і типу позичальника або певних обсягів кредиту одному позичальнику, збільшення резервів для покриття кредитних ризиків, розробку процедури списання непогашених кредитів, розробку технології погашення проблемних позичок, перегляд політики забезпечення повернення кредитів в частині використання застави, гарантії, поручительства, страхування, оптимізації порядку прийняття рішень про видачу кредитів та інші заходи.

Таким чином використання цілісної концепції формування кредитного портфеля комерційного банку як основи управління його кредитною діяльністю слід вважати необхідною умовою реалізації стратегічних цілей кредитної політики комерційного банку як у плані задоволення ринкових потреб у різних видах кредитів і забезпечення відповідних конкурентних позицій банку, так і отримання

прибутку та мінімізації ризиків за позичковими операціями. Практична реалізація цієї концепції лежить в основі відповідного організаційно-економічного механізму формування банківського кредитного портфеля, що створює необхідні вихідні умови діяльності персоналу банку в процесі організації кредитного процесу.

2.3. Дохідність кредитних вкладень банківських установ та стратегія процентної політики

Однією із найважливіших умов ефективного управління комерційними банками власним кредитним портфелем є забезпечення дохідності здійснюваних кредитних операцій, так як саме ці операції складають основу банківських активів та визначають саму можливість ефективного функціонування банківських установ на ринку фінансових послуг. Це означає, що однією із найбільш важливих складових визначеного нами вище організаційно-економічного механізму формування банківського кредитного портфеля має бути наявність певної системи адекватних способів отримання комерційними банками необхідних прибутків. Можливості ж практичної реалізації цих способів створює формування банком відповідної процентної політики.

Процентна політика, що визначає процес встановлення плати за кредит, утворює один із ключових елементів кредитних відносин, а відтак визначає саму можливість формування банківського кредитного портфеля, оскільки виражає економічну зацікавленість кредитора у передачі грошових коштів у тимчасове користування. За таких обставин визначення шляхів оптимізації організаційно-економічного механізму формування банківського кредитного портфеля визначає необхідність, з одного боку, глибокого теоретичного обґрунтування комплексу заходів щодо формування належної концепції процентної політики комерційних банків, а з іншого – визначення базових напрямів оптимізації кредитних операцій банків задля мінімізації процентного ризику.

Процент, тобто плата за кредит (від лат. pro centum – на сотню) утворює один із ключових елементів кредитних відносин, оскільки слугує вираженням

економічної зацікавленості кредитора у передачі грошових коштів у тимчасове користування. Для кредитора плата за надані в позичку кошти являє собою компенсацію невикористаних можливостей щодо інших напрямів прибуткового інвестування наявних у нього грошових ресурсів. Для позичальника процент за кредит є засобом купівлі права користуватися грошовими коштами протягом певного обумовленого договором періоду. Отже йдеться про процент як ціну кредиту, що виступає оплатою його споживчої вартості, тобто здатності задовольняти тимчасові потреби суб'єктів ринку у додаткових коштах. Відтак норму позичкового процента можна розглядати як ціну на гроші, що складається під впливом попиту і пропозиції на них на кредитному ринку.

Однак якщо б комерційні банки у процесі формування власного кредитного портфеля при встановленні плати за кредит орієнтувалися виключно на кон'юнктурні фактори ринку, тобто співвідношення попиту і пропозиції на банківські позички з боку різних груп клієнтів, то це скоріш за все не було б виправдано з точки зору тієї ролі, яку має відігравати організація кредитування у забезпеченні рентабельної роботи банківських установ, а також забезпеченні потреб різних груп клієнтів у кредитних послугах банків. Відтак ефективність сформованого банком кредитного портфеля була б зведена нанівець.

Це означає, що встановлення належного рівня позичкового процента у якості плати за кредит має спиратися на оцінку менеджментом банку впливу сукупності факторів макро- і мікроекономічного характеру, дія яких визначає можливості покриття витрат комерційного банку, отримання ним прибутку, а також управління ризиками при формуванні кредитного портфеля. Для вирішення цього завдання має бути розроблена власна цілісна концепція процентної політики, яка є необхідною умовою ефективної організації позичкових операцій та формування ефективного кредитного портфеля комерційного банку.

Оцінюючи можливості розробки та реалізації відповідної концепції, потрібно зазначити, що у багатьох роботах, присвячених аналізу кредитної діяльності комерційних банків, процес визначення процентних ставок за кредитами розглядається головним чином у практичній площині – з позицій урахування лише

окремих факторів, здатних вплинути на величину плати за кредит [11, с. 153; 17, с. 244; 107, с. 172; 101, с. 38]. Мова йде про перелік обмеженого кола факторів, котрі нині зазвичай являють собою основу для встановлення процентних ставок за позичковими операціями банків, а саме: сукупність витрат банку, пов'язаних із залученням кредитних ресурсів та організацією видачі позичок, з одного боку, та динаміка кон'юнктури на кредитному ринку, з другого. Саме про процентну політику як цілісну систему заходів із встановлення адекватної плати за кредит у цих працях не йдеться.

Однак з точки зору предмету нашого дослідження, якщо вести мову про управління кредитним портфелем комерційного банку з урахуванням кінцевої мети даного процесу – максимізації прибутку за позичковими операціями – то потрібно розуміти, що без належним чином обґрунтованої процентної політики банківські установи не в змозі забезпечити реалізацію інтересів своїх власників, акціонерів та кредиторів. Відтак процентну політику комерційного банку слід розглядати не відокремлено, а як невід'ємну складову менеджменту банківських активів і пасивів загалом, та управління кредитним портфелем зокрема. Із цього випливає, що процентна політика як порівняно складний механізм реалізації цінової стратегії банку на ринку кредитних послуг не може обмежуватись простим визначенням сукупності витрат, пов'язаних із формуванням кредитних ресурсів, із додаванням маржі.

Крім того, можна стверджувати, що відсутність чітко вираженої концепції процентної політики у діяльності вітчизняних комерційних банків зумовлює труднощі у організації позичкових операцій і управлінні кредитним портфелем з огляду на те, що обґрунтування процента як ціни кредиту, виходячи із умов діяльності суб'єктів кредитування, має важливе значення для використання банківських позичок у якості інструмента стимулювання господарської активності, а недостатня гнучкість банків у даній сфері може мати негативні наслідки для ефективності сформованих кредитних портфелів. Отже процес встановлення плати за кредит має бути складовою цілісної цінової стратегії банку у формі сформованої певним чином процентної політики.

Сутність процентної політики банку можна, з нашої точки зору, було б трактувати як у широкому, так і у вузькому розумінні. У широкому розумінні процентна політика має розглядатися у тому разі, якщо йдеться про сукупність активних і пасивних операцій банку, які мають кредитний характер і за якими встановлюється плата у вигляді процента. Відтак сутність процентної політики у широкому розумінні доцільно трактувати як сукупність заходів, спрямованих на встановлення оптимальних процентних ставок при здійсненні депозитних і кредитних операцій з метою забезпечення позитивного рівня маржі, прибуткової роботи банку і мінімізації ризиків, що супроводжують зміну цін на відповідні послуги.

У той же час, якщо розглядати виключно процес управління кредитним портфелем комерційного банку з точки зору реалізації стратегічних цілей кредитної політики, обґрунтованих нами у п. 2.1 даної роботи, то потрібно розглядати більш вузький аспект процентної політики, формування якої спрямоване саме на досягнення зазначених цілей. Тому сутність процентної політики у вузькому розумінні доцільно трактувати як цілісну систему заходів, що здійснюються у процесі управління кредитним портфелем банку і спрямовані на встановлення оптимальних ставок позичкового процента, здатних забезпечити належний рівень прибутковості кредитних операцій та мінімізацію ризиків, що їх супроводжують. При цьому якщо вести мову про ризики, то у даному разі йдеться не так про кредитний ризик, завдання з мінімізації якого визначаються концепцією кредитної політики, як про процентний ризик, заходи із управління яким мають передбачатися відповідною процентною політикою комерційного банку.

При цьому потрібно відзначити, що процентна політика банку саме в такому розумінні має, з нашої точки зору, формуватися на основі чіткого документу, який би формувався у вигляді затвердженої належним чином концепції, котра б враховувала вплив усіх можливих факторів розвитку економіки та особливостей діяльності тих груп позичальників, на кредитне обслуговування яких орієнтований банк.

Зазначений документ повинен включати базові параметри управління

кредитним портфелем комерційного банку з точки зору забезпечення належного рівня прибутковості позичкових операцій шляхом встановлення адекватної ціни на кредитні послуги. З нашої точки зору, такими ключовими параметрами, які власне і утворюють відповідні складові частини процентної політики комерційного банку, мають бути три наступні:

- по-перше, формування переліку і оцінка усіх можливих факторів впливу, які потрібно враховувати при визначенні процентних ставок за кредитами;
- по-друге, визначення особливостей і порядку розрахунку процентних ставок, що встановлюються банком за наданими позичками;
- по-третє, обґрунтування напрямів мінімізації процентного ризику, який супроводжує здійснення кредитних операцій банку і формування кредитного портфеля.

Зазначені складові частини загалом можуть утворювати, на нашу думку, єдиний документ у вигляді цілісної концепції, яка відображає таку спрямованість процентної політики комерційних банків на ринку, котра б надавала можливість найкращим чином забезпечити прибутковість як кожної окремої позичкової операції, так і кредитного портфеля банку загалом.

Формування переліку і оцінка усіх можливих факторів впливу, які потрібно враховувати при визначенні процентних ставок за кредитами, передбачає необхідність чіткого переліку внутрішніх та зовнішніх чинників, здатних вплинути на ціну на банківський кредит, а відтак і ефективність сформованого комерційними банками кредитного портфеля.

Так, до числа внутрішніх чинників, які пов'язані із умовами діяльності комерційного банку та його клієнтів і які мають бути враховані при встановленні плати за кредит, слід віднести наступні.

По-перше, банківські витрати, пов'язані із організацією роботи щодо залучення належного обсягу ресурсів, які можуть бути спрямовані на видачу кредитів. Ідеться передусім про: а) витрати, які визначаються середнім розміром процентної ставки, котра сплачується банком за депозитними рахунками своїх клієнтів, а також ставкою за міжбанківськими кредитами, б) величину

організаційних витрат, пов'язаних із залученням банком депозитів і видачею кредитів, в) структуру сформованих банком кредитних ресурсів за сумами і строками, г) розміри обов'язкового резервування коштів на кореспондентському рахунку, д) обсяг проблемних позик у кредитному портфелі банку тощо. У якості позитивного моменту потрібно відзначити, що врахування зазначених витрат у вітчизняній банківській практиці поступово набуває характеру достатньо відпрацьованого механізму.

По-друге, сума кредиту, що надається, є тим фактором, який впливає на розмір процентної ставки виходячи із імовірності втрат банку із-за неплатоспроможності того чи іншого позичальника. За таких обставин більший розмір позички визначає більший ризик, що має визначати залежність відповідного розміру процентної ставки, яка у даному разі і виступає платою за ризик. Однак у вітчизняних умовах потрібно розуміти, що ризикованість кредитної операції більшою мірою залежить не так від величини позички, як від надійності самого позичальника та наданого ним забезпечення.

По-третє, строковість наданих комерційним банком кредитів, що є чинником врахування ризику банківських позичкових операцій, так як у конкурентних ринкових умовах триваліший строк виданої позички може визначати більшу імовірність втрат, а, крім того, інвестування довгострокового характеру мають здебільшого вищу дохідність. Щодо терміновості кредиту, то слід констатувати присутність у вітчизняних умовах достатньо спотвореної залежності плати за кредит в залежності від строків, оскільки існує значний попит на короткострокові кредити, призначенням яких є господарські операції із підвищеною оборотністю капіталу, а відтак і рівнем дохідності, а також попит на споживчі кредити на порівняно короткі строки із високим рівнем процентних виплат.

По-четверте, рівень забезпеченості позички, що надається банком, є чинником, який визначає перспективи покриття можливих втрат кредитора і відповідно рівень процентної ставки як плати за ризик. Забезпечення у вигляді різних видів майна чи майнових прав є нині найбільш головним для банку чинником при вирішенні питання про можливість надання позички (табл. 2.6). У той же час

потрібно відзначити, що надмірне зосередження менеджменту банку саме на цьому чиннику може стати на заваді адекватній оцінці інших якісних аспектів кредитної угоди, а відтак встановленню належної плати за кредит.

Таблиця 2.6

Характеристика основних форм забезпечення повернення позичок

Форма забезпечення	Застава	Гарантія	Поручительство	Страховання
Документ	Договір застави	Гарантійний лист	Договір поруки	Страховий поліс
Основні засоби реалізації	В разі невиконання позичальником своїх зобов'язань перед банком – реалізація останнім заставленого майна на свою користь	Здійснює виплату суми позички і відсотків за нею в разі настання гарантійного випадку – неповернення позички	Відповідальність поручителя всім своїм майном перед банком у разі неповернення кредиту з боку позичальника	Виплата суми боргу та відсотків страховою компанією в разі настання страхового випадку - неповернення позички

По-п'яте, кредитоспроможність позичальника є тим чинником, котрий визначає принципову можливість організації кредитних операцій банку із тим чи іншим клієнтом з точки зору імовірності неплатоспроможності останнього. Даний фактор має слугувати основою для диференціації умов кредитної угоди і насамперед плати за кредит. Комерційні банки нашої країни вже на сьогодні мають достатньо напрацьованих методик оцінки кредитоспроможності позичальників, що ґрунтуються як на власних розробках, так і на методиці, запропонованій Національним банком (додаток П), хоча ще відсутні належні підходи із оцінки надійності та репутації клієнта, що також визначають імовірний ризик втрат.

По-шосте, рівень процентних ставок у банків-конкурентів, що враховується при встановленні рівня позичкового процента залежно від характеру процентної політики, яку проводить даний банк. Прагнення до додаткового прибутку спонукає встановлювати вищі проценти порівняно з іншими кредиторами. Якщо проводиться політика розширення ринку кредитних послуг, позичковий процент встановлюється на нижчому рівні, ніж у конкурентів.

По-сьоме, норма прибутку від інших активних операцій банку слугує одним з орієнтирів при встановленні норми позичкового процента. Якщо, наприклад,

інвестиційні операції забезпечують банку відносно вищий прибуток (на одиницю вкладеного капіталу), ніж позичкові, то банку необхідно переглянути свою процентну політику в бік підвищення рівня позичкового процента.

Однак, як зазначалось вище, для ефективної реалізації процентної політики банку недостатньо враховувати виключно мікроекономічний аспект організації кредитних операцій, адже на формування банківського кредитного портфеля впливає також ряд факторів макроекономічного характеру, розглянутих нами у п. 2.1. Відтак потрібно розуміти, що оцінка зовнішніх чинників впливу на величину плати за кредит є необхідною умовою реалізації банком ефективної процентної політики. До таких чинників слід, на нашу думку, віднести наступні.

По-перше, політика центрального банку щодо регулювання рівня процентних ставок на ринку є тим фактором, що визначає вплив регулятивних органів держави в особі центрального банку за допомогою адміністративних або економічних методів на динаміку ставки позичкового процента відповідно до тих завдань, які ставить перед собою держава на тому чи іншому етапі економічного розвитку. Ці завдання визначають тип монетарної політики, яка проводиться. Якщо йдеться про стримування інфляційних процесів і обмеження грошової маси, то одним із засобів досягнення цієї мети є підвищення процентних ставок, що визначається політикою «дорогих грошей». Якщо ж актуальним є завдання стимулювання економічного росту і збільшення масштабів кредитних вкладень банків в економіку, то спрямованість політики центрального банку набуває зворотного напрямку і має на меті зниження ринкових ставок процента і стимулювання нарощування банками своїх кредитних портфелів.

Чим більш розвинутими є ринкові механізми організації економічних відносин, тим менше використовуються адміністративні інструменти державного регулювання процентних ставок шляхом прямих обмежень і заборон. Головний наголос при цьому має робитися вже виключно на економічних важелях стимулювання бажаної динаміки процентних ставок на ринку позичкових капіталів. В умовах розвинутих ринкових відносин головним інструментом такого впливу є облікова ставка, що є визначальною у механізмі рефінансування центральним

банком комерційних банків. Власне на облікову ставку орієнтуються комерційні банки у розвинутих країнах у процесі реалізації власної процентної політики.

В Україні відповідні регулятивні механізми ще не є настільки ефективними, як в розвинутих країнах. Тому хоча велична облікової ставки Національного банку України формально і береться комерційними банками до уваги при встановленні ставок за власними кредитними операціями вона значною мірою має більше інформаційний, ніж регулятивний характер (рис. 2.2).

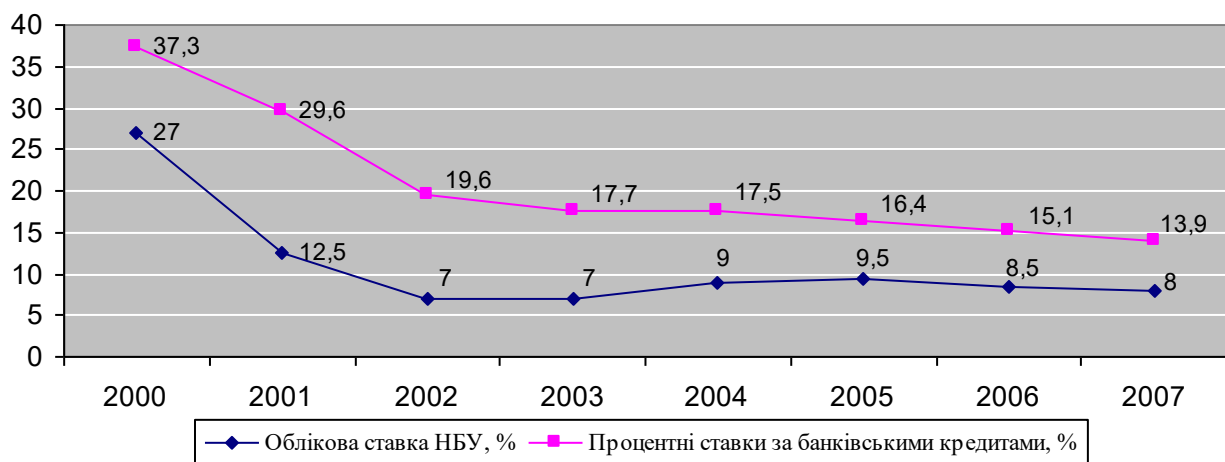

Рис. 2.2. Динаміка облікової ставки НБУ і процентних ставок за кредитами комерційних банків України

Як видно із графіка, наведеного на рис.2.2, попри спільні тенденції динаміки змін неважко помітити, що ставка рефінансування НБУ, її вплив має далеко не вирішальний характер при остаточному формуванні ціни на кредитні послуги комерційних банків в Україні.

По-друге, темпи інфляції в країні є фактором, що має безпосередній вплив на формування процентної політики комерційного банку, оскільки визначає можливість отримання ним прибутків, виходячи із необхідності підтримання реальних процентних ставок на позитивному рівні. Чим вищими є темпи інфляції в країні, тим більше зростають процентні ставки через цінові ризики для кредитора, що являє собою засіб уникнення втрат від знецінення наданих у позичку коштів. Крім того, потрібно враховувати, що у разі переходу інфляційних процесів у гіпер-

форми компенсація можливих втрат через процентну політику банку може виявитись недієвою (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Темпи інфляції і динаміка процентних ставок за кредитами
комерційних банків України***

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Індекс споживчих цін, %	2100	10256	501	282	140	110	120	119	126	106	99	108	112	110	112	117
Індекс цін виробників промислової продукції, %	4235	9768	874	277	117	105	135	116	121	101	106	111	124	109	114	123
Процентні ставки за кредитами комерційних банків у національній валюті, %	76,0	221,1	201,7	107,1	77,0	49,1	54,5	53,4	37,3	29,6	19,6	17,7	17,5	16,4	15,1	13,9
Процентні ставки за кредитами комерційних банків у іноземній валюті, %	-	-	-	-	-	-	20,0	20,9	17,0	13,1	11,9	11,6	11,3	11,7	11,5	11,2

*Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2008. – № 3. – С.82, 89, 97.

Як видно із наведених у табл. 2.7 даних, у період гіперінфляції в 1992-1994 рр. при темпах зростання цін 2100%, 10256%, 501% середні значення встановлених комерційними банками процентних ставок за позичковими операціями були значно нижчі – 76%, 221,1%, 201,7%. Як наслідок, строкова структура банківських активів була повністю спотвореною на користь кредитних вкладень надкороткострокового характеру. Лише із стабілізацією ситуації наприкінці 90-х рр. ситуація змінюється на користь банківських установ.

Отже однією із вихідних засад процентної політики комерційних банків має бути обов'язкове врахування інфляційної надбавки при розрахунку процентних ставок за позичковими операціями, включаючи динаміку цін і норму процента за тенденціями, що мали місце у попередні періоди.

По-третє, динаміка кон'юнктури на кредитному ринку країни є фактором, який характеризує зміну співвідношення між попитом і пропозицією на банківські позички з боку різних груп клієнтів і який також має бути врахований при

формуванні процентної політики комерційного банку. Адже кон'юнктурні чинники впливу на динаміку процентних ставок за банківськими кредитами мають у своїй основі особливості економічного розвитку країни у той чи інший період. Зрозуміло, що на стадії економічного підйому попит на банківські кредити зростає, що спричиняє відповідний ріст процентних ставок за позичками. Зниження ж рівня економічної активності спричиняє зворотну динаміку кон'юнктури ринку кредитних послуг, оскільки позичальники мають меншу потребу у залученому капіталі, а відтак ціна на банківські кредити у вигляді процентної ставки буде знижуватися.

У той же час особливості трансформаційних змін в економіці України можуть мати і негативний вплив на динаміку кон'юнктури кредитного ринку, так як зростання попиту на позичені кошти може бути наслідком фінансових труднощів підприємств, а не потреб економічного росту, що визначає необхідність підвищеної уваги банків до оцінки рівня кредитних ризиків при укладанні відповідних угод. Також потрібно розуміти, що в Україні ще недостатньо діють традиційні для розвинутих економік причинно-наслідкові зв'язки зміни фаз ділового циклу і кон'юнктури кредитного ринку (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Динаміка обсягів виробництва і кредитних вкладень банків України*

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Валовий внутрішній продукт, млн. грн.	93365	102593	130442	170070	204190	225810	267344	345113	441452	544153	709445
Темпи зростання ВВП у порівнянних цінах, %	97,0	98,1	99,8	105,9	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3	107,3
Обсяг кредитів, вкладених банками в економіку, млн.грн.	7295	8873	11787	19574	28373	42035	67835	88579	143418	245226	426863
Темпи зростання кредитних вкладень в %	134	122	133	162	145	148	161	131	162	171	174

*Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2008. – № 4. – С. 40, 55.

Як видно із наведених у табл. 2.8 даних, за останні десять років динаміка

зростання кредитних вкладень комерційних банків України в економіку не у всі періоди була пов'язана із відповідними темпами економічного зростання. Однак із стабілізацією макроекономічної ситуації врахування попиту і пропозиції на кредити при розробці процентної політики стане необхідною умовою оптимізації процентної політики комерційного банку та збереження ним належного рівня конкурентоспроможності на кредитному ринку і забезпечення дохідності власного кредитного портфеля.

По-четверте, динаміка валютного курсу, що як і темпи інфляції в країні є тим чинником, який позначається на купівельній спроможності національної грошової одиниці. Особливо це характерно для економіки в умовах нестабільного перехідного періоду, коли ряд цін на товари і послуги значною мірою залежать від вартості складових частин витрат на їхнє виробництво (енергоносії, сировина, матеріали), що відображається на ефективності тих чи інших поточних господарських операцій або інвестицій та визначає цінову динаміку в країні. Враховуючи масштаби кредитування комерційними банками різних груп клієнтів (як юридичних, так і фізичних осіб) в іноземній валюті (табл. 2.9) фактор динаміки валютного курсу об'єктивно позначається на ризиках саме такої структури кредитного портфеля, а відтак має бути належним чином оцінений при формуванні процентної політики.

Таблиця 2.9

Структура кредитного портфеля банків України за видами валют*

Роки	Усього	в тому числі					
		за суб'єктами господарювання			за фізичними особами		
		усього	в тому числі		усього	в тому числі	
у нац. валюті	в іноз. валюті		у нац. валюті	в іноз. валюті			
1995	4078	3943	2903	1040	111	126	9
1996	5452	5252	3905	1347	200	197	3
1997	7295	6950	4853	2097	345	342	3
1998	8873	8344	4621	3723	529	497	32
1999	11787	11101	5087	6015	636	630	57
2000	19574	18594	9736	8859	980	833	147
2001	28373	26955	14858	12098	1413	987	431
2002	42035	38721	22490	16231	3313	1972	1341
2003	67835	58849	35559	23290	8986	4004	4982
2004	88579	73785	44564	29220	14794	6643	8151
2005	143418	109895	67525	42370	33523	13749	19774
2006	245226	166683	95438	71245	78543	28345	50198
2007	426863	271417	158828	11289	155446	54970	100476

*Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2008. – №4. – С. 80-82.

Відповідно до цього очікуваний рівень девальвації чи ревальвації національної валюти як фактор зміни вартості кредитних вкладень в іноземній валюті має бути врахований при визначенні спрямування процентної політики комерційного банку.

По-п'яте, розмір бюджетного дефіциту є визначальним фактором при врахуванні динаміки попиту на кредитні ресурси з боку держави, що відображається на зміні ринкових ставок процента. Збільшення бюджетного дефіциту визначає підвищений попит на кредитні ресурси з боку держави, а тому спричиняє зростання ринкових процентних ставок, що мають враховувати комерційні банки при реалізації власної процентної політики. Водночас потрібно розуміти, що в умовах трансформаційних змін в економіці державою для додаткового залучення коштів у бюджет може бути встановлена надвисока дохідність за своїми борговими зобов'язаннями, що призводить до деформування усієї структури кредитного ринку на користь вкладень не у реальний сектор, а у державні цінні папери. Така ситуація мала місце в Україні у другій половині 90-х рр., коли висока дохідність ринку ОВДП негативно впливала на банківське кредитування економіки (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Динаміка процентних ставок комерційних банків України і розмірів бюджетного дефіциту *

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Дефіцит зведеного бюджету, у % до ВВП	13,8	5,1	8,9	6,6	4,9	6,6	2,2	1,5	0,6	0,3	0,7	0,2	3,2	1,8	0,7	1,1
Середньозважена дохідність ОВДП за результатами аукціонів з їх розміщення на первинному ринку, %	-	-	-	85,59	70,93	32,76	54,83	27,51	20,49	15,68	10,81	9,75	11,24	7,25	9,26	6,71
Процентні ставки комерційних банків за кредитами в національній валюті, %	76,0	221,1	201,7	107,1	77,0	49,1	54,5	53,4	37,3	29,6	19,6	17,7	17,5	16,4	15,1	13,9

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2008. – № 4. – С. 43, 55, 142.

Таким чином, має місце вплив на динаміку ринкових процентних ставок обсягів бюджетних надходжень і витрат, що опосередковано позначається на

тенденціях у змінах цін на банківські кредити. Тому ті макроекономічні параметри, що стосуються стану державних фінансів, мають враховуватися і при формуванні процентної політики комерційного банку з огляду на дохідність різних напрямів розміщення грошових ресурсів.

Отже врахування усіх необхідних внутрішніх і зовнішніх факторів впливу при формуванні процентної політики комерційного банку має слугувати засобом досягнення адекватності ставки процента за позичками, що надаються, реальним умовам функціонування банківської установи, а також відповідній ситуації, що складається на ринку у даний період. Чим ширше коло таких факторів буде враховано при розробці цінової стратегії банківської установи на ринку кредитних послуг, тим більшими є можливості для ефективної організації процесу управління банківським кредитним портфелем в плані забезпечення його оптимальної дохідності.

Друга важлива складова процентної політики комерційного банку передбачає визначення особливостей і порядку розрахунку процентних ставок, що встановлюються банком за наданими позичками. Оптимальним варіантом розрахунку є врахування фактичної кількості днів користування позичкою, хоча конкретні умови щодо нарахування процентів визначаються у кожному конкретному випадку в процесі індивідуальних переговорів між банком і позичальником. Визначення кількості днів для розрахунку процентів згідно чинних нормативів Національного банку України може здійснюватись за трьома основними методами:

- метод «факт / факт», тобто враховується фактична кількість днів у місяці і році;
- метод «факт / 360», коли враховується фактична кількість днів у місяці, а в році – 360 днів;
- метод «30 / 360», тобто за кількість днів у місяці і в році приймаються умовні величини – відповідно 30 і 360.

За механізмом встановлення процентна ставка може бути або фіксованою, що не змінюється протягом усього періоду користування кредитом, або плаваючою, що коригується комерційним банком під впливом різних обставин. У вітчизняних

умовах банківські установи обумовлюють у кредитному договорі своє право змінювати рівень процентної ставки за кредит з огляду на зміну тих макроекономічних параметрів, які, з точки зору банку, можуть позначитись на дохідності його позичкових операцій. Такий механізм регулювання ставок як елемент процентної політики можна вважати оптимальним з точки зору можливості комерційного банку самостійно регулювати рівень процента, дозволяючи певним чином нівелювати вплив негативних моментів, спроможних знизити ефективність формування кредитного портфеля.

Нарахування плати за кредит здійснюється залежно від використання формули простих або складних процентів. Так, у випадку простого відсотка щорічно нараховується сума, яка дорівнює:

$$S = P \times r / 100 + P , \quad (2.1)$$

де P – початкова сума боргу за виданою позичкою, r – величина процентної ставки, S – сума наращеного боргу з процентами.

Через n років загальна сума дорівнюватиме:

$$S = P + P \times r / 100 \times n = P (1 + r / 100 \times n) , \quad (2.2)$$

де n – строк, число років нарощення боргу.

У випадку складного процента, тобто «процентна ставка від процента», після першого року майбутня вартість позички з відсотками, що має бути повернута банкові, становитиме:

$$S = P \times (1 + r / 100) \times (1 + r / 100) = P \times (1 + r / 100)^2 \quad (2.3)$$

Через певну кількість (n) років :

$$S = P \times (1 + r / 100)^n \quad (2.4)$$

При такому методі нарахування проводиться не лише на основну суму кредиту, а й на нараховані за попередній період проценти.

Потрібно відзначити, що у світовій банківській практиці застосовується декілька основних методів встановлення процентної ставки за кредитом, серед яких можна відзначити наступні.

1. Метод «вартість плюс», що враховує вартість залучених коштів та всі витрати банку, пов'язані з наданням кредиту (операційні витрати процесу

кредитування, премії за ризик невиконання зобов'язань клієнтом, орієнтовний рівень прибутковості сформованого кредитного портфеля). В якості недоліку цього методу можна відзначити недостатнє врахування ринкових чинників впливу на рівень процентної ставки (попит і пропозиція, кон'юнктура кредитного ринку, міжбанківська конкуренція тощо).

2. Метод «базова ставка плюс» передбачає визначення процентної ставки за кредитом як суми базової ставки і кредитного спреду. За базову ставку можуть бути взяті пропозиції міжбанківського ринку у даному регіоні (LIBOR, FIBOR), а кредитний спред включає премію за ризик невиконання зобов'язань клієнтом та премію за строк надання кредиту. Розмір кредитного спреду диференційований залежно від категорії клієнта та його кредитоспроможності. На міжнародних ринках для першокласних позичальників спред прирівнюється до нуля, а для інших – від 0,25 до 5% і вище (таблиця 2.11). Прибуток і адміністративні витрати входять до складу базової ставки. Оскільки базова ставка складається як середня на ринку, то прибуток банку залежить від рівня його власних витрат.

Таблиця 2.11

Рейтинги агенцій та наближені значення кредитного спреду

Moody's	Standart & Poor	Кредитний спред, %
Aaa	AAA	0
Aaa1, Aaa2, Aaa3	AA+, AA, AA-	0,25 – 0,4
A1, A2, A3	A+, A, A-	0,5 – 0,75
Baa1, Baa2, Baa3	BBB+, BBB, BBB-	0,8 – 1,25
Ba1, Ba2, Ba3	BB+, BB, BB-	1,5 – 2,0
Ca1, Ca2, Ca3	B+, B, B-	5,0
D	CCC, C, D	6,0 – 12,0

3. Метод «надбавки» передбачає визначення як суми процентних витрат за залученими коштами на грошовому ринку, так і надбавки, яка включає премію за кредитний ризик та прибуток банку. Здебільшого такий метод ціноутворення використовується для надання кредитів великим фірмам на короткі строки (до 30 днів), включаючи кредити «овернайт».

4. Метод «аналізу дохідності клієнта» засновується на врахуванні всіх параметрів діяльності окремого клієнта банку. Оцінюючи складові дохідності, особливу увагу приділяють розрахунку прибутковості тих видів операцій, які

здійснюються клієнтом у даному банку. Цей метод потребує точного обліку всіх доходів і витрат, пов'язані з кожним клієнтом, і застосовується насамперед для кредитування великих компаній, які мають постійні зв'язки з банком. Визначення ціни кредиту за таким методом має на меті зниження кредитної ставки нижче від загальноприйнятого рівня для заохочення найвигідніших клієнтів. Його недоліками є складність розрахунків, громіздкість, необхідність розробки докладної звітності за доходами і витратами з обслуговування клієнта.

Загалом ефективність процентної політики комерційного банку значною мірою залежить і від врахування ряду факторів макроекономічного характеру, що здатні впливати на дохідність кредитних операцій. Серед таких факторів одне з головних місць належить інфляції, що обумовлює потребу включення цього параметру до розрахунку процентних ставок. Це означає, що необхідною умовою ефективності процентної політики є також забезпечення належної компенсації кредитору самої суми процентних платежів. Тому номінальна процентна ставка може визначатися і за наступною формулою:

$$R_n = R_r + I + R_r \times I, \quad (2.5)$$

де R_n – номінальна процентна ставка, R_r – реальна ставка процента, I – темпи інфляції в країні.

При цьому додавання параметру I до реальної процентної ставки компенсує комерційному банку знецінення основної суми кредиту внаслідок зростання цін, а додавання добутку $R_r \times I$ компенсує зниження вартості реального процента.

Ще однією із найважливіших складових частин банківської процентної політики має бути обґрунтування напрямів мінімізації процентного ризику, який супроводжує здійснення кредитних операцій банку і формування кредитного портфеля. Поняття процентного ризику як імовірності скорочення, зведення до нуля або отримання негативної маржі банком внаслідок несприятливої для нього зміни процентних ставок потребує виділення окремого розділу процентної політики з розробкою основних напрямів щодо управління даним видом банківського ризику. Інакше кажучи, процентний ризик відображає імовірність того, що вартість залучених банком коштів, тобто передусім депозитів, може перевищити протягом

строку надання кредиту клієнтам середню процентну ставку за позичковими операціями.

Недостатня увага, що приділяється комерційними банками України порівняно із банківськими установами розвинутих країн проблемам мінімізації процентного ризику, пов'язана із значно меншими строками розміщення активів і пасивів, що відповідно знижує імовірність суттєвих втрат унаслідок якихось істотних зрушень ринкової норми процента. Водночас із зростанням конкурентної боротьби між банківськими установами зміна процентних ставок може стати вагомим фактором впливу на кредитну діяльність комерційних банків з точки зору ефективності сформованого ними кредитного портфеля. А відтак розгляд можливостей мінімізації процентного ризику у концепції процентної політики має стати невід'ємним елементом загального процесу управління кредитним портфелем.

Серед основних таких можливостей, які можуть бути реалізовані банком, можна відзначити наступні:

- управління процентною маржею;
- управління розривом;
- використання хеджування.

Управління процентною маржею, тобто різницею між процентними доходами від активів, які приносять прибуток, і процентними витратами за зобов'язаннями, передбачає постійний контроль за змінами процентних ставок за кредитами і депозитами та оцінку оптимального співвідношення між сумами і строками залучення і розміщення коштів.

Необхідними завданнями, які постають перед банківським менеджментом у процесі управління процентною маржею, є наступні:

- порівняння фактичної процентної маржі із базовою, що дозволяє своєчасно виявити тенденцію зниження або зростання процентного доходу;
- постійний моніторинг відповідності процентної маржі завданням банку щодо забезпечення власної дохідності та порівняння її рівня із відповідною маржею інших банків, що діють на тому ж сегменті кредитного ринку;
- аналіз змін складових компонентів процентної маржі для визначення

найбільшого впливу на неї окремих статей доходів і витрат;

- визначення граничних відхилень, за межами яких зміна процентної маржі потребує адекватних управлінських рішень щодо структури активів і пасивів комерційного банку.

Оптимальним варіантом зазначеної структури для банку є відповідність сум і строків, на які залучаються різного роду пасиви із строками формування банківських активів та їхніми обсягами згідно величини залучених ресурсів. Це визначає можливість комерційного банку отримувати стабільний розмір маржі внаслідок підтримання чіткої залежності між змінами процентних надходжень від позичкових операцій і витрат на залучення депозитів та інших ресурсів. При цьому основний наголос робиться на дотриманні однакової пропорції при перегляді розмірів процентних ставок за активними і пасивними операціями з огляду на можливість збалансування строків і розмірів останніх та потоків відповідних надходжень і витрат. Однак при використанні даного методу управління процентним ризиком потрібно враховувати, що тісне ув'язування структури активів і пасивів банку може негативно позначитися на рівні його конкурентоспроможності, так як заздалегідь визначається і конкретна структура банківського кредитного портфеля, при чому незалежно від потреб у тих чи інших видах позичок різних груп клієнтів банку. Відтак управління процентною маржею має бути доповнене іншими способами мінімізації процентного ризику.

Так, метод управління розривом засновується на виокремленні активів і пасивів банку, чутливих до зміни процентних ставок. Такими чутливими банківські активи чи пасиви є за умов, що: дата перегляду плаваючої процентної ставки міститься в зафіксованому інтервалі часу; строк виконання зобов'язання чи отримання активу настає в цьому інтервалі; термін проміжної або часткової виплати основної суми міститься у цьому ж інтервалі; очікується зміна базової процентної ставки, покладеної в основу ціноутворення активів чи зобов'язань (наприклад, облікова ставка Національного банку України).

Стратегія управління розривом потребує проведення аналізу строків дії і вірогідності зміни ринкових процентних ставок. Банк вважається відносно

захищеним від негативного впливу такої зміни, якщо для кожного періоду вартість його активів і пасивів, чутливих до зміни процентних ставок, є однаковою. У цьому разі доходи від активів будуть змінюватись у тому ж напрямі і у тій же пропорції, що і витрати за зобов'язаннями. Отже розрив буде нульовим і чиста процентна маржа буде стабільною незалежно від напрямку зміни процентних ставок.

При нерівності активів і пасивів, чутливих до зміни процентних ставок, виникає позитивний або негативний розрив. При позитивному розриві активи, чутливі, до зміни процентної ставки, перевищують відповідні пасиви. При цьому із зниженням ринкової норми процента знижується процентна маржа, а з підвищенням процентних ставок – маржа зростає. При негативному розриві пасиви, чутливі до зміни процента, перевищують відповідні активи. У цьому разі із зниженням процентних ставок на ринку маржа банку зростає, а із підвищенням ринкової норми процента – маржа знижується.

Для того, щоб активно використовувати можливості управління розривом у практичній банківській діяльності, необхідно: по-перше, підтримувати диверсифікований за ставками, строками, секторами господарства портфель банківських активів; по-друге, розробляти оперативні плани управління активами і пасивами з урахуванням поточного стану і прогнозів зміни процентних ставок на ринку. У зв'язку із тим, що рівень процентного ризику, і відтак і його вплив на процентну маржу, залежить від розмірів розриву, його напрямку, швидкості і тривалості зміни процентної ставки, комерційним банком може, з нашої точки зору, бути використана одна із двох стратегій управління ризиком зміни процентних ставок: пасивна або активна.

При пасивній стратегії головною метою банку є утримання відношення величини розриву до загальної суми активів у заздалегідь встановлених межах. Так як досягнути повного балансу між чутливими активами і пасивами досить складно, оскільки на їх співвідношення мають вплив особливості діяльності конкретного банку, структура його портфеля активів, характерна для кон'юнктури фінансового ринку у даний період часу, то така стратегія дозволяє утримувати незмінність величини процентної маржі із мінімальними перспективами щодо збільшення або

зменшення відповідних доходів і витрат банку, що власне і є її недоліком з точки зору забезпечення зростання рівня дохідності банківської установи. Застосування даної стратегії дозволяє збалансувати обсяги активів і пасивів, чутливих до зміни процентної ставки, у рамках всього планового періоду.

Активна стратегія передбачає прогноз зміни процентної ставки і проведення відповідних заходів щодо зміни структури активів і пасивів банку задля мінімізації негативного впливу прогнозованої зміни процентних ставок. При цьому варіанти банківської процентної і кредитної політики визначаються як поточною ситуацією на фінансовому ринку, так і прогнозованими змінами процентних ставок, що визначає відповідні заходи банку щодо змін у структурі активів і пасивів. Так, наприклад, якщо очікується зниження рівня процентних ставок, то комерційний банк формує кредитний портфель за рахунок пасивів із меншими строками залучення, аніж строки, на які видаються позички. Це дає можливість збільшити маржу внаслідок того, що пасиви (а отже і витрати) швидше переміщуються у категорію з нижчими процентними ставками, аніж активи (а отже і доходи). У тому разі, якщо очікується підвищення процентних ставок застосовується протилежне спрямування кредитної політики: формування кредитних портфелів здійснюється за рахунок пасивів із більшими строками, аніж ті, на які видаються позички. У даному випадку банк отримує можливість рефінансування нових активів під вищі ставки процента за рахунок уже наявних відносно недорогих ресурсів. Отже активи і відповідні доходи швидше переміщуються у категорію з більш високими ставками, аніж пасиви і відповідні витрати. Головне завдання даної стратегії управління процентним ризиком – збільшення маржі між процентними доходами від активів і процентними витратами по зобов'язаннях. Чим вища процентна маржа, тим нижчим є рівень процентного ризику. Водночас недоліком цієї стратегії є те, що за несприятливої зміни процентних ставок в разі помилкового прогнозу, а отже і неправильного визначення розриву у строках активів і пасивів банком можуть бути понесені збитки.

Потрібно відзначити, що не лише окрема стратегія, але і увесь метод управління розривом має як свої переваги, так і недоліки. Основною перевагою

цього методу є легкість розуміння і можливість оцінити процентний ризик за строками виникнення. Водночас недоліком методу є обмеження впливу процентних ставок на маржу і прибуток банку лише частиною активів і пасивів, чутливих до зміни процентних ставок, і неможливість оцінки імовірних втрат унаслідок несприятливої зміни кон'юнктури фінансового ринку. Крім того, даний метод потребує достовірного прогнозу зміни ринкових процентних ставок, а також точного визначення часового інтервалу цієї зміни, що досить важко зробити в нестабільних умовах перехідної економіки. Указані обставини визначають необхідність при розробці банківської процентної політики використовувати і інші методи управління процентним ризиком, зокрема, хеджування.

Зміст методу хеджування передбачає страхування від втрат унаслідок процентного ризику на основі укладення банком двох протилежних угод, в одній із яких він виграє від зміни процентної ставки, а в іншій програє. Йдеться про створення позабалансової позиції, яка дає можливість компенсувати фінансові втрати від процентного ризику за балансовою позицією. Інакше кажучи хеджування дає змогу повністю або частково нейтралізувати ризик зміни вартості активів чи зобов'язань банку у майбутньому за допомогою використання похідних фінансових інструментів, що відображають відповідні строкові угоди –форвардні контракти, ф'ючерсні контракти, процентні свопи, процентні опціони.

Так, форвардні контракти передбачають укладення між комерційним банком і позичальником договору про надання певної суми позички на визначену дату в майбутньому під процент, зафіксований в момент оформлення угоди. З його допомогою банк страхує себе від ризику можливих втрат у разі зниження ринкової норми процента на момент видачі кредиту. Проте, якщо за період до виконання договору відбулося підвищення процентних ставок, у вигравші перебуватиме вже позичальник, оскільки він буде сплачувати меншу суму за користування кредитом, аніж мав би це робити за поточної ринкової кон'юнктури. Форвардні угоди дозволяють більш повно враховувати індивідуальні потреби позичальника у сумах і строках кредиту, що вигідно відрізняє їх від ф'ючерсних контрактів.

Ф'ючерсний контракт є стандартним документом біржової торгівлі, що

передбачає купівлю або продаж коштів у визначений строк і на визначених умовах в майбутньому за фіксованою процентною ставкою. Ф'ючерсні контракти зазвичай є короткостроковими за своїм характером, мають уніфіковані умови за всіма параметрами, окрім ціни, і укладаються тільки на біржі.

Використання процентних свопів полягає в тому, що учасники договору зобов'язуються сплатити проценти один за одного у визначені строки за певними зобов'язаннями, укладеними на одну і ту ж суму, проте на різних умовах платності – як правило, коли одна угода укладена з фіксованою ставкою, а інша – з плаваючою. У цьому разі банки, укладаючи між собою договір про процентний своп, розраховують на протилежний рух процентної ставки за своїми зобов'язаннями, а відтак у виграші перебуває той учасник операції, прогнози якого на зміну ринкової норми процента виправдались.

Що стосується застосування процентних опціонів, то воно може передбачати укладення окремої угоди, згідно якої банк після сплати певної суми (премії) набуває права (але не зобов'язання) надати позичку або отримати депозит на певну дату в майбутньому чи протягом певного періоду до визначеної дати за ціною (тобто процентною ставкою), зафіксованою у момент укладення договору. При цьому можливість відмови від здійснення угоди в разі несприятливої для банку тенденції у змінах ринкової норми процента робить опціон більш гнучким і привабливим інструментом страхування процентного ризику, розмір плати за яке визначається величиною внесеної премії.

Метод хеджування як один із способів управління процентним ризиком у перспективі може стати найбільш оптимальним у вітчизняній банківській практиці з огляду на можливості мінімізації втрат банку за допомогою використання похідних цінних паперів. Однак за нинішнього рівня розвитку фондового ринку в Україні, відсутності належної нормативної бази, мережі посередників, орієнтованих на роботу з такими інструментами, достатнього числа надійних партнерів для укладення відповідних угод потрібно розуміти, що цей метод слід розглядати лише як перспективний, проте недостатньо дієвий у нинішніх умовах. Тому процентна політика банку має охоплювати сукупність різних методів управління процентним

ризиком, що можуть бути використані банком як напрям удосконалення своїх кредитних операцій. Адже використання саме сукупності різних методів мінімізації процентного ризику є найбільш ефективним способом зниження втрат та підвищення ефективності всього процесу управління кредитним портфелем банку.

Таким чином, процентна політика як засіб забезпечення дохідності окремих позичкових операцій комерційного банку та сукупності кредитних вкладень загалом є необхідним елементом організаційно-економічного механізму формування банківського кредитного портфеля, спрямованим на забезпечення досягнення його оптимальної структури і якості відповідно до стратегічних цілей кредитної політики. Саме процентна політика у такому розумінні є не лише засобом досягнення належної дохідності кредитних вкладень, а відтак і ефективності сформованого банком кредитного портфеля, але і засобом досягнення комерційним банком стійких конкурентних на фінансовому ринку як з точки зору пропонування клієнтам оптимальної ціни на кредитні послуги, так і з точки зору ефективного управління процентним ризиком, що є ключовим параметром у реалізації стратегії «виживання» банку на ринку та формування чіткої стратегії стійкого розвитку та розширення напрямів кредитної діяльності.

Висновки до розділу 2

Результати дослідження основних практичних аспектів функціонування організаційно-економічного механізму формування банківського кредитного портфеля в умовах ринкової трансформації економіки України дозволили на концептуальному рівні обґрунтувати базові напрями діяльності банків щодо реалізації стратегічних цілей кредитної політики, оцінки якості і структури кредитного портфеля та формулювання процентної політики. З точки зору обґрунтування загальної концепції управління кредитним портфелем банку це дозволило сформулювати наступні основні висновки.

1. В основі організаційно-економічного механізму формування банківського кредитного портфеля лежить кредитна політика, практична реалізація якої має

визначати усю сукупність факторів впливу, які так чи інакше позначаються на структурі та якості кредитного портфеля комерційного банку, відображаючи його можливості задовольняти як інтереси своїх власників, так і різних груп клієнтів, на обслуговування яких він орієнтує свою діяльність.

2. Кредитну політику слід визначити як розробку й реалізацію системи заходів з управління кредитним процесом комерційного банку, тобто процесом, що охоплює усі основні етапи формування кредитного портфеля і має стратегічними цілями забезпечення дохідності кредитних операцій і зниження кредитного ризику. Перевагою саме такого розуміння змісту кредитної політики є чітка предметизація відповідного напрямку діяльності банківської установи, виразом чого є формування кредитного портфеля.

3. Реалізація стратегічних цілей кредитної політики комерційного банку має лежати в основі розробки концепції формування кредитного портфеля, яка потрібна для правильного розуміння банківським менеджментом своєї ролі і функцій у процесі реалізації практичних дій, спрямованих на оптимальну організацію кредитних операцій, кінцевим виразом чого є формування оптимального кредитного портфеля. Концепція формування кредитного портфеля банку визначає послідовність реалізації практичних заходів банківського персоналу щодо управління портфелем банківських позичок з метою забезпечення максимальної дохідності кредитних операцій при мінімальному рівні кредитного ризику.

4. Впровадження елементів концепції як реалізації певних послідовних заходів банківського менеджменту із формування кредитного портфеля може бути умовно поділено на дві основні складові частини роботи: 1) підготовчо-аналітичну, яка забезпечує вихідні засади реалізації кредитної політики банку, і 2) формувально-коригуючу, що охоплює безпосереднє прийняття рішень щодо здійснення позичкових операцій і формування відповідної структури кредитного портфеля на основі обраних критеріїв його якості.

5. Перша частина концепції має включати такі елементи як: визначення завдань формування кредитного портфеля відповідно до стратегічних цілей кредитної політики; обґрунтування елементів концепції формування кредитного

портфеля відповідно до сформульованих завдань; виділення головних факторів впливу на можливості банку щодо оптимального формування кредитного портфеля; збирання та аналітична обробка інформації, необхідної для здійснення позичкових операцій. Друга частина концепції має охоплювати: визначення критеріїв оцінки якості кредитів, що утворюють кредитний портфель банку; формування структури кредитного портфеля у відповідності до розмірів груп класифікованих за ступенем якості кредитів; моніторинг кредитного ризику, формування резервів і коригування структури кредитного портфеля.

6. Дві частини концепції можуть слугувати основою для вираження двох базових функцій процесу управління кредитним портфелем комерційного банку: 1) інформаційно-аналітичної, що передбачає здійснення банком комплексу заходів з підбору й аналізу інформації про можливості руху кредитних вкладень у різних сферах застосування на основі обраних параметрів якості взаємин із позичальниками, що виражається прийнятним рівнем дохідності і ризику кредитних операцій, і 2) оптимізаційної, яка передбачає здійснення заходів із диверсифікації кредитного портфеля задля зниження рівня кредитного ризику та забезпечення надійного повернення наданих у тимчасове користування коштів.

7. Якість кредитного портфеля комерційного банку відображає відповідність структури його кредитних вкладень базовим принципам організації кредитування з точки зору забезпечення поверненості, строковості і платності наданих у тимчасове користування грошових коштів. Ці параметри загалом характеризують ступінь кредитного ризику та дохідність позичкових операцій банку, що є стратегічними цілями його кредитної політики.

8. Моніторинг кредитного ризику усього кредитного портфеля банку має передбачати застосування специфічних прийомів і методів мінімізації ступеня ризикованості позичкових операцій, до яких слід насамперед віднести диверсифікацію, встановлення внутрішньобанківських лімітів, а також формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків.

9. Однією із найбільш важливих складових організаційно-економічного

механізму формування банківського кредитного портфеля має бути наявність певної системи адекватних способів отримання банками прибутків, що визначає необхідність формування відповідної процентної політики. Сутність процентної політики у вузькому розумінні доцільно трактувати як цілісну систему заходів, що здійснюються у процесі управління кредитним портфелем банку і спрямовані на встановлення оптимальних ставок позичкового процента, здатних забезпечити належний рівень прибутковості кредитних операцій та мінімізацію ризиків, що їх супроводжують.

10. Основними складовими частинами процентної політики комерційного банку як цілісного документа, мають бути три наступні: 1) формування переліку і оцінка усіх можливих факторів впливу, які потрібно враховувати при визначенні процентних ставок за кредитами; 2) визначення особливостей і порядку розрахунку процентних ставок, що встановлюються банком за наданими позичками; 3) обґрунтування напрямів мінімізації процентного ризику, який супроводжує здійснення кредитних операцій банку і формування кредитного портфеля.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях автора [32; 33; 34; 36].

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ ПОРТФЕЛЕМ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

3.1. Шляхи удосконалення сучасних методів управління банківським кредитним портфелем

Необхідною умовою оптимізації процесу управління банківським кредитним портфелем є визначення того ключового параметру, який вказував би на правильність обраної стратегії реалізації комерційним банком позичкових операцій з урахуванням стратегічних цілей кредитної політики – забезпечення належного рівня дохідності та мінімізації ризику. З огляду на обґрунтовану вище концепцію процентної політики комерційного банку необхідною умовою оптимального формування портфеля його кредитних вкладень є, на наш погляд, визначення комплексу заходів щодо мінімізації кредитного ризику за всією сукупністю здійснюваних банківською установою позичкових операцій, тобто власне за кредитним портфелем. Саме із таких позицій можливості управлінського процесу, спрямованого на оптимізацію позичкових операцій на рівні усього банку, визначаються безпосередніми завданнями із мінімізації кредитного ризику сукупного портфеля кредитних вкладень.

Разом із тим, необхідно відзначити, що поняття кредитного ризику, як воно зазвичай трактується в економічній літературі, спрямоване на відображення передусім кредитних відносин банку із окремо взятим позичальником, а не портфеля в цілому. Приміром, на думку проф. В. В. Вітлінського, кредитний ризик – це сукупність імовірних небажаних подій при здійсненні фінансових угод, суть яких полягає у тому, що контрагент банку не зможе виконати взятих на себе угодою зобов'язань [101, с. 29]. Так само і з точки зору проф. Л. О. Примостки, кредитний ризик – це невизначеність щодо повного та своєчасного виконання позичальником своїх зобов'язань згідно з умовами кредитної угоди [143, с. 134]. А на думку проф. А. М. Мороза, кредитний ризик – ймовірність фінансових втрат внаслідок неповернення (несвоєчасного повернення) кредиторів основного боргу та несплати

процентів за наданий кредит [82, с. 313]. Національний банк України у своїх документах також визначає кредитний ризик як ризик невиконання позичальником (контрагентом банку) зобов'язань за кредитними операціями (тобто ризик того, що сплата позичальником відсотків і основного боргу за кредитними операціями проводитиметься з відхиленнями від умов кредитної угоди або взагалі не проводитиметься) [132].

Подібні ж підходи зустрічаємо і у працях зарубіжних учених. Так, у роботі проф. Г. Г. Коробової кредитний ризик розглядається як ризик неповернення грошей боржником відповідно до строків і умов кредитного договору [16, с. 687]. На думку Дж. М. Розенберга, кредитний ризик – це ризик можливого неповернення наданого кредиту [149, с. 88]. Такий же підхід бачимо і у книзі Р. Л. Міллера та Д. Д. Ван-Хуза, що розглядають кредитний ризик як такий вид ризику, коли одна сторона виконує свої зобов'язання за угодою, а інша – ні, внаслідок чого кредитор повністю втрачає суму, на яку була укладена угода [112, с. 416]. Так само і в Базельських угодах про достатність капіталу кредитний ризик визначається як ризик невиконання зобов'язань контрагентом або, інакше кажучи, ризик контрагента.

Таким чином, більшість авторів пов'язує поняття кредитного ризику із можливими збитками за конкретною кредитною операцією. Утім даний підхід значно звужує, на нашу думку, дефініцію кредитного ризику, не даючи можливість розкрити його природу. Адже така методологія оцінки сутності кредитного ризику розглядає його виключно у площині взаємин комерційного банку із тільки окремо взятим позичальником. Однак потрібно розуміти, що сукупність наданих банком позичок, що формує його кредитний портфель, відображає ризикованість усієї кредитної діяльності банку як такої. Відтак з огляду на предмет нашого дослідження головну увагу потрібно зосередити передусім на обґрунтуванні шляхів удосконалення методів управління кредитним ризиком саме на рівні кредитного портфеля банку в цілому.

У цьому зв'язку звертає на себе увагу більш широке визначення кредитного ризику, дане американським економістом Пітером Роузом, який розуміє під кредитним ризиком імовірність того, що вартість частини активів банку, особливо

кредитів, зменшиться або зведеться до нуля [151, с. 142]. Однак і у цьому разі не йдеться про поняття кредитного портфеля банку. Хоча справедливо тут було б зазначити, що недостатньо правомірним є ототожнювати кредитний ризик із неможливістю одного конкретного позичальника виконувати свої зобов'язання, тобто кредитний ризик для банку – це не лише дефолт одного окремого контрагента. Із таких позицій підхід П. Роуза видається більш прийнятним. Адже практика відходу від загального поняття в бік його конкретизації та деталізації, що можна спостерігати у наведених вище визначеннях, призводить до виключення із розгляду факторів, здатних викликати економічні втрати, проте не обумовлені дефолтом, а пов'язані радше із переоцінкою вартості позиції (тобто виданого кредиту), що зазнає кредитного ризику.

Відтак нарівні із поняттям індивідуального кредитного ризику окремого клієнта банку, що знайшло широке відображення у вітчизняній і в зарубіжній економічній літературі, необхідним видається формулювання окремої дефініції, яка б характеризувала сукупний кредитний ризик, тобто ризик кредитного портфеля банку загалом. Отже кредитний ризик портфеля банківських позичок доцільно визначити як імовірність зниження вартості або втрат банківських активів, пов'язаних із кредитними операціями, що пов'язано із нераціональною структурою сукупності кредитних вкладень банку. Нераціональність такої структури пов'язана із дією ряду чинників, котрі збільшують ризики кредитного портфеля банку та зумовлюють вірогідність невиконання основної суми боргу та процентів не лише за окремо взятими позичками, а й за цілими групами позичальників. Такими чинниками, зокрема, можуть бути наступні:

- відсутність розробленої або документально оформленої кредитної політики, яка б створювала надійну основу управління кредитами;
- відсутність обмежень по відношенню до концентрації кредитного портфеля;
- надмірна диверсифікація, яка призводить до погіршення якості управління за відсутності достатньої кількості висококваліфікованих фахівців зі знаннями особливостей багатьох галузей економіки;

- надлишкова централізація або децентралізація управління кредитними операціями;
- недостатній аналіз галузі, особливостей виробництва та фінансового стану боржників;
- значна концентрація кредитних операцій банку у галузях із високим рівнем чутливості до змін макроекономічного середовища і політичної ситуації в країні;
- значна питома вага нових і недавно залучених клієнтів у складі одержувачів банківських позичок;
- нездатність до збільшення вартості застави під час погіршення якості кредитів, тобто затримки їх погашення;
- неповна кредитна документація, що не дає достовірної інформації про поточний стан клієнта та перспективи його розвитку;
- відсутність дієвого контролю за використанням кредитів і недостатність контактів з позичальниками та відсутність перевірок цільового використання позички;
- значна частка кредитів, що припадають на клієнтів, які відчують певні труднощі фінансово-господарської діяльності;
- зосередження кредитної діяльності банку у нових або мало вивчених для нього сегментах ринку і галузях економіки;
- недостатні навички персоналу банку із роботи щодо ефективного контролю та аудіювання кредитного процесу;
- нераціональна управлінська структура банку, що зумовлює недостатній (неадекватний) аналіз ризиків за кредитною угодою. У світовій практиці виділяють аналітичні кредитні відділи, які безпосередньо займаються оцінкою кредитного ризику і відділи, які безпосередньо займаються технологією кредитування, тобто видачею і погашенням позики, оформленням договорів, контролем за їх виконанням, за станом застави і поточних справ боржника. У вітчизняній банківській практиці аналізом індивідуальних ризиків в різних формах займаються в основному підрозділи, які виконують функцію технології кредитування. Очевидно, це пов'язано з різним ступенем розвитку методів оцінки кредитних ризиків і різним

підходом до них;

- структура портфеля, якщо він сформований лише з урахуванням потреб клієнта, а не самого банку;
- внесення частих змін у кредитну політику банку та невизначеність її пріоритетів.

Механізм управління кредитним ризиком портфеля банківських позичок має на меті передусім зменшення впливу зазначених чинників на кредитну діяльність банку, більшість яких можна нівелювати шляхом розробки і реалізації адекватної кредитної політики та раціоналізації відносин комерційного банку із позичальниками на всіх етапах організації кредитного процесу шляхом посилення контролю у процесі здійснення позичкових операцій. Слід зауважити, що у більшості комерційних банків України недосконала технологічна схема організації кредитного процесу і в першу чергу – аналітичної роботи з оцінки кредитоспроможності клієнта, що часто має формальний характер, а використовувані системи показників недостатньою мірою охоплюють ці різноманітні аспекти діяльності позичальника. Для вдосконалення організації кредитного процесу можна запропонувати такий алгоритм кредитування, в основі якого лежить контроль за здійснюваними кредитними операціями (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Алгоритм механізму кредитування

1. Формування портфеля заявок на кредит – збір та аналітична обробка інформації про попит на кредит та вибір оптимальних для банку пропозицій. Розгляд заявок на кредит потенційних боржників.	контроль
2. Вивчення кредитоспроможності та фінансового стану потенційного позичальника (фактично оцінка величини кредитного ризику).	
3. Прийняття рішення про доцільність видачі позик та вибір конкретної форми її надання. Оформлення кредитної угоди, де остаточно визначаються всі умови кредитування.	
4. Видача кредиту.	
5. Контроль за використанням позички, яким передбачається перевірка фактичного витрачення коштів за їх цільним призначенням, обумовленим в угоді.	
6. Повернення кредиту і сплати процентів за ним.	
7. Робота із сумнівними та безнадійними позичками.	

З табл. 3.1 випливає, що контрольна функція є специфічною і здійснюється на кожній стадії кредитного процесу. Систематичний моніторинг стану кредитного процесу поєднується з постійним аналізом якості кредитного портфеля. Утім заходи щодо посилення контролю й раціональної організації кредитних взаємин банку із окремо взятими позичальниками навряд чи будуть ефективні самі по собі, якщо йдеться про кредитний портфель банку в цілому. Адже тут потрібні специфічні прийоми і методи управління кредитним ризиком, які б вже охоплювали усю сукупність здійснюваних комерційним банком кредитних операцій.

У цьому зв'язку потрібно наголосити, що вказані прийоми і методи мають бути спрямовані передусім на оптимізацію рівня ризику кредитного портфеля. Річ утім, що цілком уникнути ризику імовірного несвоєчасного повернення чи неповернення позичок практично неможливо. Адже надмірна обережність та уникнення кредитних операцій в свою чергу веде до ризику невикористаних можливостей і втрати доходів банку. Відтак оптимізація ризику кредитного портфеля не завжди передбачає власне його мінімізацію, так як ризик безпосередньо пов'язаний із дохідністю і при його мінімізації банк може позбавити себе більшої частини доходів. Тому з позицій обґрунтування шляхів удосконалення методів управління банківським кредитним портфелем мову слід вести не так про мінімізацію, як про ефективне управління ризиком кредитного портфеля банку.

Потрібно відзначити, що поняття управління кредитним ризиком, як і самого кредитного ризику, не набуло однозначного трактування як у вітчизняній, так і зарубіжній економічній літературі. Зазвичай йдеться про загальне поняття управління ризиком без конкретного вказування на його вид. Так, з позицій В. В. Вітлінського, управління ризиком включає в себе процес систематичного виявлення джерел ризиків, визначення їхніх чинників, класифікації, прогнозування та оцінювання ступеня ризиків [101, с. 21]. З точки зору Л. О. Примостки, мета процесу управління банківськими ризиками полягає у їх обмеженні або мінімізації, оскільки повністю уникнути ризиків неможливо [143, с. 38]. На думку М. Г. Дмитренка та В. С. Потлатюк, процес управління ризиками – це систематична робота щодо аналізу

ризиків, вироблення і впровадження відповідних заходів із його мінімізації [79, с. 83]. А В. М. Кочетков вважає найважливішим завданням управління банківським ризиком знайти у межах виробничо-господарської цільової системи оптимальне співвідношення між прибутком, ризиком і ліквідністю [100, с. 140].

Отже подібні загальні підходи вочевидь не дають повного уявлення про зміст відповідної роботи банку, направленої на оптимізацію саме його кредитної діяльності. Однак навіть у тому разі, якщо йдеться про конкретизацію системи управління, пов'язаної саме із кредитним ризиком, то у працях різних авторів мають місце досить узагальнені підходи до оцінки її змісту. Так, на думку О. А. Кириченка та В. І. Міщенко, ключовою передумовою системи управління кредитним ризиком є продумана кредитна політика банку [8, с. 512]. А з точки зору О. І. Лаврушина, управління кредитним ризиком доцільно визначити як усвідомлену діяльність щодо подолання протиріч у русі кредиту, як діяльність, спрямовану на забезпечення ефективного функціонування кредиту, на реалізацію властивостей кредиту [175, с. 421]. У цьому разі маємо більшою мірою підхід, що визначається методологією економічної теорії з точки зору змісту кредиту саме як економічної категорії, а не певних практичних аспектів діяльності комерційного банку. Більш конкретним видається підхід Н. І. Версаль та Т. В. Дорошенко, що розглядають управління кредитним ризиком як процес, що складається із аналізу внутрішнього та зовнішнього середовища кредитора, ідентифікації та визначення рівня ризику, вибір стратегії та методів управління ризиків з метою збалансування основних цілей: максимізація прибутку, мінімізація ризику та достатній рівень ліквідності [54, с. 86].

Утім і останнє визначення видається дещо переобтяженим та надмірно деталізованим, а, поза тим, нам представляється не зовсім коректним визначати управління кредитним ризиком через управління ризиком. Крім того, розгляд різноманітних підходів до визначення управління кредитним ризиком дозволяє дійти висновку про відсутність у них оцінки особливостей управління кредитним ризиком саме кредитного портфеля банку як сукупності наданих ним позичок, що накладає відбиток і на більш масштабній роботі щодо управління відповідним ризиком.

Тому, з нашої точки зору, управління кредитним ризиком банківського кредитного портфеля найбільш доцільно визначити як сукупність системно організованих заходів, прийомів, методів, що дозволяють зменшити імовірність втрат банку внаслідок недосконалої структури його кредитного портфеля, забезпечити дотримання принципів кредитування та досягнення стійких позицій банку на ринку. Отже йдеться про цілеспрямовану діяльність комерційного банку, що має на меті ідентифікувати ризики кредитного портфеля, прогнозувати їх у міру можливості та, використовуючи різноманітні методи, уникати чи мінімізувати їхні негативні наслідки.

Потрібно відзначити, що у вітчизняній економічній літературі (та і в банківській практиці) при оцінці основних методів управління кредитним ризиком на рівні портфеля банківських позичок в цілому головним чином виділяється три основні методи: 1) лімітування, 2) диверсифікація та 3) формування резервів [79, с. 87; 10, с. 320; 8, с. 516]. І якщо формування резервів є обов'язковим засобом управління кредитним ризиком, регламентованим відповідними нормативними актами Національного банку України, що було проаналізовано нами у другому розділі даної роботи, то решта методів можуть розглядатися з точки зору їхнього використання чи невикористання відповідно до тих пріоритетів і цілей кредитної політики, котра розробляється вітчизняними банківськими установами згідно того, як саме вони позиціонують себе на кредитному ринку та наскільки ризиковою їм видається обрана стратегія організації кредитних відносин із клієнтами.

На сьогодні домінуючу роль у вітчизняній банківській практиці управління ризиком кредитного портфеля відіграє лімітування. Лімітування, як метод управління кредитним портфелем, полягає у встановленні максимально допустимих розмірів наданих позичок, що дозволяє обмежити ризик. Завдяки встановленню лімітів кредитування банки можуть уникнути критичних втрат внаслідок необдуманого концентрування будь-якого виду ризику. Отже сутність лімітування полягає в обмеженні ризику певною встановленою величиною.

Ліміти можуть встановлюватись за видами кредитів, категоріями позичальників або групами взаємопов'язаних позичальників, за кредитами в окремі

галузі, географічні території, за найбільш ризиковими напрямками кредитування, такими як надання довгострокових позичок, кредитування в іноземній валюті. Лімітування використовується також для визначення повноважень кредитних працівників різних рангів щодо розмірів наданих позичок. Кредитний ризик банку обмежується встановленням ліміту загального розміру кредитного портфеля, обмеженням величини кредитних ресурсів філій банку та іншими обмеженнями.

Загалом, якщо розглядати систему економічних нормативів, яку встановлює для комерційних банків Національний банк України, то ту їхню частину, яка стосується обмежень кредитного ризику, можна вважати по суті лімітами кредитування: максимальний розмір кредитного ризику на одного контрагента (Н7); норматив великих кредитних ризиків (Н8); максимальний розмір кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9); максимальний сукупний розмір кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10) (додаток К).

Разом із тим, комерційні банки, розробляючи власну кредитну політику і стратегію управління кредитним портфелем, можуть встановлювати і свої ліміти, що виражаються як в абсолютних (граничних) величинах (сума кредиту у грошовому вираженні), так і у відносних показниках: коефіцієнтів, індексів, нормативних співвідношень. Найбільш гнучким і тому найоптимальнішим при реалізації практичних заходів із встановлення лімітів є визначення питомої ваги кредитів, наданих різним групам позичальників в загальній величині кредитного портфеля. За базу під час розрахунків лімітів, крім розміру кредитного портфеля, можна брати обсяг капіталу банку, валюту балансу та інші показники. Наприклад, ліміт кредитування позичальників певної галузі може бути визначений як максимальний сукупний розмір коштів або як відношення суми кредитів у галузь до загальної величини кредитного портфеля. Перш ніж визначати ліміти кредитування потрібно ідентифікувати основні сфери та фактори ризику. З огляду на виявлені особливості керівництво банку має встановлювати ліміти кредитного портфеля.

Потрібно зазначити, що вітчизняна банківська практика має достатньо відпрацьований механізм лімітування як один із засобів управління кредитним портфелем. Так на етапі ініціалізації кредитного процесу структурний підрозділ

банку, котрому для проведення кредитної операції необхідно встановлення ліміту, звертається в управління ризик-менеджменту із відповідним клопотанням та пакетом документів. Управління ризик-менеджменту, використовуючи внутрішню і зовнішню нормативні бази, розраховує запитовані ліміти і подає результати на затвердження відповідним колегіальним органам банку. На етапі реалізації кредитних відносин із позичальниками структурні підрозділи банку застосовують затверджені ліміти і обмеження. Контроль за дотриманням встановлених лімітів здійснюється управлінням ризик-менеджменту за допомогою щоденного моніторингу ризикових позицій банку. Результати моніторингу і передбачувані штрафні санкції виносяться на розгляд відповідних колегіальних органів банку.

У той же час лімітування як один із найбільш важливих методів управління кредитним портфелем банку потребує подальшого удосконалення відповідно до умов функціонування вітчизняних банківських установ на кредитному ринку.

Насамперед потрібно відзначити, що система лімітування у процесі управління кредитним портфелем банку має будуватися на наступних основних принципах: по-перше, механізм лімітування повинен охоплювати всі види банківської діяльності, пов'язаної із відкриттям ризикових кредитних позицій; по-друге, обов'язкове поєднання усіх можливих втрат при розрахунку лімітів: ліміти встановлюються, виходячи із внутрішнього кредитного рейтингування конкретних позичальників або їхніх груп; по-третє, ліміти не підлягають перегляду на вимогу клієнтів банку; по-четверте, лімітування має базуватися на результатах комплексної оцінки кредитоспроможності позичальників з урахуванням ризику дефолту потенційних контрагентів; по-п'яте, лімітування має враховувати обмеження за термінами, забезпеченню і валюті кредиту.

Загалом підвищення ефективності системи лімітування як засобу управління кредитним портфелем банку має передбачати наявність у кожної банківської установи достатньо розвинутої системи лімітів, адекватної як функціональній структурі банку, так і сучасним реаліям ринку банківських послуг в Україні. Ця система повинна максимально охоплювати усі можливі ризикові позиції, пов'язані із кредитною діяльністю банку, що на практиці означає використання різних видів

лімітів: 1) ліміти, що обмежують розмір кредиту одному позичальнику; 2) ліміти, що обмежують абсолютний обсяг усіх кредитних операцій (максимальний або мінімальний) банку або операцій за окремими галузями і секторами економіки; 3) ліміти концентрації, що включають окрім ліміту однієї кредитної операції, власне і систему економічних нормативів НБУ (на одного контрагента, на одного інсайдера, на групу інсайдерів); 4) ліміти за якістю кредитного портфеля (ліміт стандартних кредитів, ліміт нестандартних кредитів, гранично допустимий обсяг проблемних кредитів); 5) ліміти за допустимими формами забезпечення (майнові права, грошові кошти, інші цінності) і без забезпечення; 6) ліміти за видами кредитних продуктів (споживче, інвестиційне кредитування, мікрофінансування, проектне фінансування, кредитування торговельної, зовнішньоекономічної, іншої діяльності); 7) ліміти кредитних повноважень (на одну посадову особу банку чи на його колегіальні органи різних рівнів тощо).

Окремо потрібно зупинитися, на наш погляд, на такому важливому виді серед зазначених лімітів, як ліміт максимального розміру кредиту одному позичальнику, що є одним із найбільш результативних заходів впливу на якість кредитного портфеля банку, його динаміку і структуру. Цей ліміт передбачає встановлення максимальної величини, в межах якої банк може здійснювати кредитні операції із даним позичальником у даний період часу. Унаслідок використання такого способу лімітування реалізація будь-якої кредитної угоди підпорядковується загальним правилам і вимогам формування кредитного портфеля банку відповідно до стратегічних цілей кредитної політики.

Даний ліміт по суті є тим показником, що слугує кількісним вираженням оптимальної суми, у межах якої банк може здійснювати кредитні операції із даним позичальником з урахуванням прийнятного рівня ризику. В основі його розрахунку може лежати певна базова величина, котра визначається з урахуванням цілого ряду якісних і кількісних характеристик фінансово-господарської діяльності клієнта банку (фінансова стійкість, ліквідність, рентабельність, кредитна історія тощо), й засновується на середніх обсягах грошових надходжень виручки від реалізації продукції за ряд попередніх періодів, а також даних про величину власного капіталу

потенційного позичальника. Таким чином, використання такої базової величини при розрахунку ліміту кредитування дозволяє забезпечити банк від взаємин із потенційно недобросовісними клієнтами, джерела грошових потоків яких можуть виявитись сумнівними з точки зору перспектив повернення банківського кредиту. Крім того, використання даного ліміту у банківських установах спроможне прискорити прийняття оптимальних управлінських рішень стосовно умов і можливості організації кредитного процесу в рамках встановленого ліміту, забезпечуючи тим самим прийнятний рівень ризику для кредитного портфеля банку загалом.

Не менш важливим для поточних умов структурної незбалансованості економіки України і незавершеності ринкових перетворень видається встановлення лімітів за галузями і секторами економіки, до яких належать потенційні позичальники банку, виходячи із того, що надмірна концентрація кредитних вкладень в одному із них може призвести до погіршення структури кредитного портфеля і невиправданих втрат у разі кризових явищ в одній конкретній галузі. Попри важливість для банків врахування ризиків галузевої концентрації кредитних вкладень вони жодним чином не регламентуються нормативними актами Національного банку України в плані обмеження, тобто встановлення відповідної системи лімітів, на відміну від ризиків великих кредитів чи кредитів інсайдерам.

У даному разі потрібно розуміти, що імовірність виникнення втрат унаслідок переважання в структурі банківського кредитного портфеля вкладень у ту чи іншу галузь може не лише суттєво погіршити фінансовий стан банку, а й призвести до значних збитків, а то і банкрутства. Відтак встановлення лімітів кредитування за галузями видається необхідною умовою оптимізації процесу управління кредитним портфелем. Даний процес може передбачати декілька послідовних етапів:

- ідентифікація кредитних операцій із відповідним ступенем ризику відповідно до кредитоспроможності клієнтів;
- визначення поточного стану і тенденцій розвитку даної галузі;
- визначення методів мінімізації і інструментів управління;
- встановлення величини обмежень за кредитними операціями із клієнтами даної галузі;

- контроль відповідності сформованої структури кредитного портфеля встановленим обмеженням.

Для ідентифікації ризику кредитних операцій, що пов'язані із кредитуванням конкретної галузі економіки, визначається частка портфеля кредитних вкладень у дану галузь чи сектор у загальному обсязі кредитного портфеля комерційного банку. Поточний стан і тенденції розвитку даної галузі визначаються особливостями ринкової кон'юнктури всередині країни і за кордоном, що зумовлює динаміку цін на готову продукцію і сировину для даної галузі, умови і перспективи їх змін, динаміку і обсяги продаж, рівень зайнятості у даному секторі виробництва, наявність новітніх технологій та іншими факторами, що визначають в кінцевому підсумку ефективність фінансово-господарської діяльності підприємств цієї галузі. Що ж до визначення методів мінімізації та інструментів управління кредитним ризиком у взаєминах із позичальниками даної галузі, то в залежності від оцінки її поточного стану і перспектив комерційним банком може застосовуватись обмеження темпів приросту кредитування даної галузі, підвищення вимог до страхування ризику ліквідним заставним забезпеченням, гарантіями і поручительствами надійних клієнтів тощо. Поточний контроль відповідності сформованої структури кредитного портфеля встановленим обмеженням має відображати не лише визначену банком частку позичальників цієї чи іншої галузі у загальній величині портфеля, а й максимальні суми кредитних вкладень, визначених у якості лімітів кредитування відповідно до ступеня ризику здійснення позичкових операцій у даній галузі.

Таким чином, лімітування дає комерційному банку можливість знизити втрати від надмірної концентрації кредитного портфеля за певними галузями чи групами позичальників, розподілити кредитні ресурси у найбільш раціональних напрямках, що дозволяє забезпечити стабільну прибуткову діяльність за усім спектром кредитних послуг, що надаються банком.

Зрозуміло, що цілком уникнути ризику можливого несвоєчасного повернення чи неповернення позичок практично не можливо. Адже надмірна обережність та уникнення кредитних операцій в свою чергу веде до ризику невикористаних можливостей. Тому оптимізація структури наявного у комерційних банків портфеля

виданих позичок повинна здійснюватися також і за допомогою диверсифікації. Як відомо, кредитний ризик банку зростає в міру збільшення загального обсягу кредитування і рівня концентрації кредитів серед обмеженого числа позичальників. Тому метод диверсифікації полягає у розподілі кредитного портфеля серед широкого кола позичальників, які відрізняються один від одного як за характеристиками (розмір капіталу, форма власності, клас кредитоспроможності), так і за умовами діяльності (галузь економіки, географічний регіон).

У зарубіжній банківській практиці розрізняють три основних види диверсифікації – галузеву, портфельну та географічну.

Галузева диверсифікація означає розподіл кредитів між клієнтами, які здійснюють діяльність у різних галузях економіки. При цьому за допомогою кореляційного аналізу виявляються ті галузі, в яких результат діяльності різною мірою залежить від загального стану ринкової економіки. Якщо одна галузь перебуває у стані економічного росту, то інша переживає стадію спаду, а з часом їх позиції змінюються на протилежні. Тоді зниження доходів від однієї групи клієнтів може компенсуватися підвищенням доходів від іншої групи, що допомагає стабілізувати доходи банку і суттєво знизити ризик.

Портфельна диверсифікація означає розосередження кредитів між різними категоріями позичальників – великими і середніми фірмами, підприємствами малого бізнесу, фізичними особами, урядовими, громадськими організаціями тощо. Поділ підприємств на дрібні, середні і крупні (в залежності від величини капіталу, числа працюючих, обсягу виробництва і реалізації продукції) визначає можливості кредитних вкладень з огляду на умови провадження господарської діяльності та динаміку ринкової кон'юнктури. Так, діяльність дрібних і середніх позичальників є більш гнучкою і дає можливість їм своєчасно реагувати на потреби ринку, змінюючи напрями своєї ділової активності, отримуючи при цьому більш високий прибуток. Водночас незначний розмір власного капіталу і підвищений ризик господарської діяльності в умовах зміни політичних і економічних факторів впливу (наприклад, деяких аспектів законодавства) можуть створювати додаткові труднощі з поверненням банківських кредитів. Через підвищений рівень ризику вони

обмежені у виборі кредитора, тому банк може диктувати власні умови кредитної угоди. З іншого боку, крупні підприємства хоча і менш гнучкі стосовно ринкової кон'юнктури і можливо мають нижчий рівень рентабельності та доходності, однак, володіючи більшим обсягом активів, придатних до реалізації створюють кращі умови для реалізації принципу забезпеченості позик, а відтак у деяких випадках їх кредитування може бути прийнятим з огляду на потребу мінімізації ризиків за позичковими операціями. Портфельна диверсифікація допомагає збалансувати дохідність і ризик кредитного портфеля банку. Загалом невеликі банки не мають змоги широко застосовувати метод портфельної диверсифікації, що призводить до підвищення ризикованості і доходності кредитного портфеля порівняно з портфелями середніх і великих банків.

Географічна диверсифікація означає розподіл кредитних вкладень банку за різними регіонами країни, виходячи із специфіки економічного розвитку різних регіонів та їхньої спеціалізації на тих чи інших напрямках виробництва, що безпосередньо позначається на ризикованості банківських кредитних вкладень у відповідні підприємства.

В Україні процесу управління банківським кредитним портфелем за допомогою диверсифікації нині ще не приділяється достатньо уваги. У той же час потрібно розуміти, що цей метод полягає в пошуку альтернативних варіантів отримання прибутку від широкого спектру кредитних операцій, безпосередньо не пов'язаних між собою. Саме за допомогою диверсифікації досягається розміщення коштів в активи різної терміновості, різного місця розташування, в різні галузі діяльності або типи позичальників, що є засобом зниження загального рівня ризику кредитного портфеля банку. Актуальною проблемою банківської діяльності в Україні є високий рівень концентрації кредитних портфелів, і як наслідок, залежність від вузького числа позичальників та розвитку галузей, до яких вони належать. Як показує практика, комерційні банки замість розширення асортиментного ряду своїх кредитних послуг і розосередження їх між різними галузями й позичальниками концентрують свої зусилля на кількох видах кредитів, що найбільше користуються попитом у даний період (наприклад, споживчих),

потрапляючи тим самим в залежність від ринкової кон'юнктури.

З особливою гостротою постає також проблема строкової диверсифікації кредитного портфеля вітчизняних комерційних банків, враховуючи істотний дисбаланс між термінами залучення ресурсів на депозитні рахунки клієнтів та строками, на які переважно видаються кредити різним категоріям позичальників. Тут важливим уже є не лише управління кредитним ризиком власне портфеля банківських позичок, а й реалізація завдання щодо забезпечення фінансової стійкості комерційного банку. Проводячи диверсифікацію кредитів за строками інвестування коштів, комерційний банк по суті розподіляє кредитний ризик за часом. При цьому в разі орієнтації кредитного портфеля банку на довгострокові кредити об'єктивно необхідним є включення в портфель короткострокових кредитів, котрі певною мірою зможуть збалансувати структуру кредитного портфеля.

Диверсифікація як метод управління кредитним портфелем має ґрунтуватися на статистичному аналізі і прогнозуванні, враховуючи можливість самого банку, насамперед, рівнем підготовки кадрів. Надмірна диверсифікація призводить до зростання кредитного ризику. Саме тому диверсифікація потребує професійного управління та глибокого знання ринку, галузей економіки, досвід роботи з різними категоріями позичальників, специфіку географічних територій.

Разом із тим, хоча диверсифікація і є важливим методом зниження кредитного ризику портфеля банківських позичок, потрібно розуміти, що вона не може звести цей ризик до нуля. Адже на діяльність банку впливають зовнішні чинники, які не пов'язані із вибором конкретних об'єктів вкладення кредитних ресурсів, а тому на них не може вплинути диверсифікація. Відтак використання даного методу може мати лише обмежений характер і є найбільш оптимальним у поєднанні із іншими методами управління кредитним портфелем банку і зниження кредитного ризику, зокрема такими як авторизація.

Авторизацію можна визначити як організаційно-функціональний метод управління ризиком кредитного портфеля банку, що полягає у розподілі повноважень у системі банківського менеджменту щодо прийняття рішень про

видачу позичок і оцінки кредитного ризику. На практиці це означає, що управління кредитними ризиками в банківських установах має спиратися на певну організаційну структуру, яка охоплює всю банківську ієрархію.

Оцінка зарубіжного і вітчизняного досвіду організації банківської справи дозволяє виділити три класичні варіанти авторизації: 1) індивідуальна авторизація, при якій рішення про надання кредиту приймається одним працівником банку у межах його власних повноважень; 2) колективна авторизація, за якої два чи більше працівників банку об'єднують свої індивідуальні повноваження для надання кредиту; 3) колегіальна авторизація, коли питання про надання кредиту розглядається спеціально утвореною з цією метою постійно діючою групою, причому банки встановлюють ліміт, за межею якого рішення про надання кредиту приймається виключно кредитним комітетом [9, с. 213].

Потрібно розуміти, що необхідною умовою успішної кредитної діяльності банку і ефективного управління кредитним портфелем, як показує досвід зарубіжних і вітчизняних банків, є наявність такої організаційної структури банківських установ, яка передбачає функціонування відповідних підрозділів з управління кредитними ризиками. У зв'язку із цим нам видається необхідним чітко виділити деякі елементи такої організаційної структури, показати їх взаємозв'язок і обґрунтувати завдання, що стоять перед ними.

Основними принципами роботи даної організаційної структури можуть бути наступні: по-перше, незалежність від підрозділів, які займаються проведенням активних операцій, що передбачає безпосереднє їхнє підпорядкування керівникові банку або його заступникові, який не займається операційними питаннями; по-друге, повний і оперативний доступ до інформації, пов'язаної з проблематикою кредитної роботи (на основі внутрішньобанківських інструкцій); по-третє, відсутність контактів з клієнтами для того, щоб уникнути тиску на співробітників і забезпечити об'єктивність розгляду кредитної заявки. При цьому основними завданнями такого підрозділу є: контроль якості кредитного портфеля і кредитної діяльності, моніторинг операцій, розробка пропозицій щодо встановленню різних лімітів кредитного ризику, незалежна оцінка запланованих кредитних операцій і

структури кредитного портфеля.

Безпосередніми функціями підрозділу з управління кредитними ризиками є:

- розробка методики управління кредитними ризиками;
- формування політики у сфері аналізу, оцінки, прогнозування і моніторингу ризиків;
- визначення критеріїв отримання нових кредитів і стандартів кредитної документації;
- регулярна оцінка ризику портфеля кредитів, в тому числі і ризику збитків за позичковими операціями, а також ліквідності портфеля;
- запровадження обмежень на кредитування в залежності від галузі, регіону, рейтингу позичальника і типу бізнесу;
- делегування повноважень і відповідальності із видачі кредитів;
- розробка політики розширення або скорочення кредитного портфеля і контроль за її реалізацією;
- обґрунтування класифікації кредитів, способів використання застави і гарантій, управління проблемними кредитами;
- надання правління банку даних про величину і структуру кредитного портфеля, рівень ризиків, ефективність управління кредитним портфелем, а також пропозицій щодо планування позичкових операцій.

Оперативна діяльність підрозділу з управління кредитним ризиком має передбачати його тісну взаємодію із кредитним комітетом банку. При цьому через регулярні проміжки часу кредитний комітет разом з представниками підрозділу повинен обговорювати питання, пов'язані з рівнем ризику кредитного портфеля, плануванням структури кредитного портфеля і оцінкою можливого впливу зовнішніх умов, що змінюються, на рівень кредитного ризику. Кредитний комітет розробляє і удосконалює основні положення, директиви та інструкції, регулюючи кредитні операції і управління кредитними ризиками.

Умови і порядок функціонування підрозділів з управління кредитним ризиком можуть змінюватися залежно від масштабу банку, конкретних завдань, стану зовнішнього середовища і того сегмента ринку кредитних послуг на якому

зосереджена діяльність банку. Так, зокрема, у великих банках доцільно створити додаткову групу із здійснення контролю за консолідованими ризиками. Суть її діяльності полягає в своєчасному виявленні (а ще краще, попередженні) істотної зміни сукупного ризику банку, визначенні причини такої зміни і пропозиції адекватних коригуючих дій з числа заздалегідь передбачених антиризикових заходів або знов розроблених. У великих банках цю роль може виконувати спеціальна група у складі кредитного відділу, окремий співробітник (фінансовий менеджер, ризик-менеджер) або спеціалізована консультативна фірма, що надає послуги з аналізу ризиків. Крім того, у великих комерційних банках доцільно підсилити роботу кредитного відділу, створивши в його структурі групу з управління кредитним ризиком. У будь-якому разі існування таких підрозділів, наділених певними функціональними обов'язками і необхідними матеріальними, фінансовими, трудовими та інформаційними ресурсами, в організаційній структурі банку є необхідною умовою його стабільної роботи і ефективного управління кредитним портфелем.

Загалом управління кредитними ризиками в масштабі всього банку повинне знаходитися в компетенції головного керівника з кредитування, котрий виконує свої функції за допомогою відділу з управління кредитними ризиками і кредитного комітету. Керуючись принципом децентралізації, він делегує повноваження і визначає компетенцію керівників різних рівнів в кредитних питаннях. Дещо більш складною формою авторизації є побудова структурних підрозділів банку за схемою поєднання діяльності трьох основних служб: фронт-офісу, мідл-офісу і бек-офісу.

Фронт-офіс є підрозділом, що безпосередньо укладає кредитні угоди банку, проводить фінансову експертизу кредитних проектів з питань доцільності, здійснює аналіз фінансово-господарського стану клієнта, гаранта або поручителя, перевіряє техніко-економічне обґрунтування кредитного проекту, його ефективність і окупність, розглядає пропоноване забезпечення, його ліквідність на ринку, і доцільність прийняття банком такої застави. При цьому фронт-офіс, який відповідає за відношення із клієнтами і приймає рішення про здійснення кредитних операцій, не повинен мати можливість здійснювати фінансовий облік і аналіз результатів

своїх операцій. Для цього в банку створюються інші підрозділи.

Мідл-офіс – це банківський підрозділ, що відповідає за здійснення банківського ризик-менеджменту і антикризового менеджменту. У його компетенції має бути моніторинг і аналіз ризику, а також розробка заходів управління ризиками. Мідл-офіс може також займатися розробкою методик проведення нових операцій, узгодженням нормативних документів і типових форм з іншими підрозділами банку.

Бек-офіс є підрозділом, що опрацьовує укладені угоди, здійснює розрахунки і веде управлінський облік, розраховує податки і складає звітність, тобто виконує допоміжні функції по відношенню до фронт-офісу. Діюча у його складі служба безпеки банку перевіряє надійність контрагента, гаранта або поручителя, вивчає історію взаємин потенційного клієнта з фінансовими установами і правоохоронними органами, розглядає його ділову репутацію. Юридична служба перед укладенням кредитної угоди вивчає питання наявності і правильності оформлення установчих документів, реєстраційних свідоцтв, патентів, ліцензій, документів, що підтверджують права оренди і володіння майном підприємства, правильності оформлення договорів, що супроводжують операцію, договорів гарантії, поручительства, страхування, їх відповідності чинному законодавству, визначення осіб, що мають право підпису договорів, договорів застави, поручительства і гарантії.

Між усіма трьома службами на всіх етапах організації кредитного процесу і управління кредитним портфелем має бути налагоджено тісний взаємозв'язок та взаємодію. Це пов'язано з необхідністю консолідації даних про кредитний ризик, що гарантує вільний обмін інформацією, необхідною для аналізу і прийняття оптимальних управлінських рішень на кожному із виконавчих рівнів.

Отже механізм авторизації як метод управління кредитним портфелем має адекватно відповідати сучасним тенденціям розвитку банківського сектора, дозволяючи побудувати організаційну структуру банківських установ у такий спосіб, який би максимальним чином відповідав потребам захисту інтересів банку на ринку кредитних послуг і формування оптимальної структури кредитного портфеля, забезпечуючи низький рівень ризику та високу дохідність вкладень.

Разом із тим, у процесі аналізу різноманітних підходів до визначення найбільш прийнятних методів управління ризиком кредитного портфеля банку необхідно наголосити, що оптимальна організація кредитної діяльності банківських установ загалом і управління кредитним портфелем зокрема має передбачати власне окрім розглянутих вище засобів і методів цієї роботи, що включає формування резервів, лімітування, диверсифікацію і авторизацію, ще і інші прийоми і способи управління ризиком портфеля банківських позичок, у числі яких доцільно виділити також сек'юритизацію та використання кредитних деривативів.

3.2. Сек'юритизація як метод оптимізації управління ризиком кредитного портфеля комерційних банків

Серед основних труднощів, які супроводжують здійснення банківських операцій в умовах ринкової трансформації економічних відносин, необхідно насамперед відзначити низьку якість активів банків і пов'язану із цим проблему високого рівня кредитних ризиків, притаманних головному видові банківської діяльності – позичковим операціям. Підвищення якості кредитних портфелів банків у зв'язку із цим слід вважати одним із найважливіших і пріоритетних завдань розвитку банківської системи та має розглядатися у контексті сприяння стабільному функціонуванню комерційних банків. У якості важливого і перспективного напрямку для практичної реалізації даного завдання можна розглянути використання такого способу управління кредитним портфелем банку як сек'юритизація активів, котра передбачає перетворення наданих банками кредитів на ліквідні цінні папери.

Розглядаючи питання сек'юритизації, необхідно відзначити наявність різноманітних і суперечливих підходів до розуміння сутності цього складного терміну як у вітчизняній, так і в зарубіжній економічній літературі. Так, досить часто вживаним є таке розуміння сек'юритизації, котре наводиться в роботах А. Б. Борисова, А. Н. Азріліяна та деяких інших авторів, як “розширення використання цінних паперів у якості інструмента регулювання ринкових відносин і позичкового капіталу” [25, с. 676; 23, с. 609]. Утім таке визначення є надто широким.

Інший підхід, запропонований у праці А. Г. Грязнової передбачає розуміння сек'юритизації як залучення фінансових коштів шляхом випуску боргових цінних паперів замість отримання банківських позичок [179, с. 884]. Цей підхід, навпаки, є надто вузьким для розуміння реальних можливостей використання сек'юритизації. Аналогічним чином слід розцінювати і визначення сек'юритизації, запропоноване Є. Ю. Щетиніним та Ю. Г. Прудніковим, як фінансування або рефінансування яких-небудь активів компанії, що приносять дохід шляхом перетворення таких активів на ліквідну форму через випуск облігацій або інших цінних паперів [191, с. 25]. Більш ґрунтовним видається тлумачення сек'юритизації О. П. Ковальова як специфічної банківської техніки, за допомогою якої фінансові посередники (інвестори, фінансові компанії) отримують можливість інвестувати в окремі банківські активи, не купуючи їх цілком або частинами [98, с. 233]. Подібним є визначення сек'юритизації Дж. Сінкі як продажу позичок, котрі оформлені як цінні папери і саме у такому вигляді продані інвесторам [162, с. 15]. З точки зору таких зарубіжних авторів, як А. М. Поллард, Ж. Г. Пассейк, К. Х. Елліс, Ж. П. Дейлі, «у контексті банківської діяльності цей термін означає взяти діючі активи банку типу позички під заставу, приєднати до них подібні активи, випустити цінні папери, прямо чи опосередковано пов'язані із цими активами, і продати дані цінні папери на вторинному ринку цінних паперів» [131, с. 359]. Отже такі визначення наближають нас до розуміння сутності сек'юритизації саме в контексті банківської діяльності.

Однак далеко не всі зарубіжні і вітчизняні фахівці схильні розглядати сек'юритизацію з позицій управління банківськими активами загалом і кредитним портфелем зокрема. Так, американський економіст Р. Глен Габбард вважає сек'юритизацією трансформацію традиційних неліквідних фінансових активів (таких, як кредити та заставні під нерухомість) у ринкові цінні папери для торгівлі ними на ринку капіталів [61, с. 404]. Подібних же позицій дотримуються і деякі вітчизняні автори. Зокрема, у праці колективу авторів на чолі із В. С. Стельмахом наводиться наступне тлумачення сек'юритизації: це спосіб трансформування боргових зобов'язань у ліквідні інструменти ринку капіталів (цінні папери) [82, с. 474]. Як бачимо, у подібних визначеннях саме про банківську діяльність не йдеться

взагалі.

Однак з точки зору предмету нашого дослідження потрібно розуміти, що йдеться не так про ті чи інші види банківських активів, котрі можуть набувати самих різноманітних форм, і тим більше не так про окремі види банківських позичок, як про їхню сукупність, що власне і утворює кредитний портфель банку, управляти ризиком якого потрібно із використанням такого способу як сек'юритизація. Відтак сек'юритизацію більш доцільно, з нашої точки зору, визначити як специфічний спосіб управління кредитним портфелем комерційного банку, що передбачає випуск цінних паперів, джерелом платежів за якими слугують надані банком групи однорідних кредитів. Такими групами однорідних кредитів можуть бути іпотечні, споживчі, окремі цільові або інші види позичок. Інакше кажучи йдеться про заміну неринкових активів, якими є банківські кредити, на ринкові, якими є цінні папери, що у такий спосіб забезпечує зниження ризику та дозволяє банку отримати додаткове фінансування. Цього можна досягнути шляхом виділення певної частини кредитного портфеля і оформлення заборгованості за відповідними позичками таким чином, щоб покупці цінних паперів могли забезпечити повернення своїх вкладень на основі таких конкретних зобов'язань.

Економічно сек'юритизація охоплює значно ширший спектр дій при управлінні кредитними ризиками, що виникають за активами банку, аніж простий продаж кредитного портфеля. Разом із тим, сек'юритизація дозволяє більш універсально і ефективно компенсувати кредитні ризики за сформованим портфелем банківських позичок. Усвідомлюючи широкі можливості, що відкриваються як перед позичальниками, так і перед кредиторами при сек'юритизації банківських активів, у більшості розвинутих країн нині активізується діяльність із трансформації неринкових зобов'язань на ринкові. Широке розмаїття і мобільність механізму сек'юритизації, структурування платежів і умов угод дозволяє інвесторам створювати фінансові інструменти у відповідності із власними запитами.

Однак, безумовно, сек'юритизація як метод управління кредитним портфелем представляє великий інтерес передусім саме для комерційних банків, що мають значні портфелі однорідних кредитів і потребують адекватних засобів управління

ними. При цьому головними цілями, які можуть ставитись банківським менеджментом у процесі реалізації відповідних операцій, є наступні:

- підвищення рівня прибутковості на власний капітал;
- диверсифікація джерел залучення коштів;
- зниження вартості залучення капіталу (за рахунок того, що кредитний рейтинг сек'юритизованих цінних паперів може бути вищий, аніж рейтинг емітента);
 - залучення ресурсів на триваліший термін (у порівнянні із звичайним кредитуванням);
 - дотримання вимог щодо достатності власного банківського капіталу;
 - зниження рівня ризику кредитного портфеля за рахунок перекладення кредитних ризиків на ширше коло інвесторів – власників цінних паперів, випущених на основі сек'юритизації портфеля;
 - продовження отримання прибутку від кредитного портфеля у вигляді маржі між середньою ставкою розміщення кредитного портфеля і нижчою ставкою відсотка по цінних паперах, випущених на основі сек'юритизації даного портфеля;
 - створення публічної кредитної історії як на українському, так і на міжнародному ринках капіталу.

Слід відзначити, що у розвинених країнах на сьогодні існує два основних підходи до проведення операцій із сек'юритизації банківських кредитних портфелів: німецький (континентальний або балансовий) і американський (англо-саксонський або позабалансовий), кожен із яких має свої характерні ознаки (додаток Р).

Під балансовою сек'юритизацією активів розуміють випуск цінних паперів, забезпечених заставою прав вимоги. Цей підхід до сек'юритизації визначає, що кредити залишаються на балансі банку, котрий емітує забезпечені облігації, які прив'язані до даного пулу кредитів. Дана модель сек'юритизації є характерною передусім для Німеччини і скандинавських країн.

Узагальнено схема при використанні балансової сек'юритизації виглядає наступним чином. Комерційний банк видає кредити позичальникам. При цьому кредити видаються за певними стандартами (по цілях і термінах; процентних

ставках; умовах надання і погашення кредиту; певної якості забезпечення; характеристиках можливих кредитних ризиків), для того, щоб згодом банк зміг об'єднати їх у пул. На основі пулу кредитів банком випускаються облігації (Pfandbrief), забезпеченням за якими слугують права вимоги на повернення основної суми боргу і сплату процентів за кредитними угодами. Потім облігації продаються інвесторам, причому банк-емітент зобов'язується виплачувати інвесторам платежі за рахунок погашення позичальниками суми основного боргу і процентів за кредитами. А самі кредити залишаються на балансі банку, але виділяються на окремому реєстрі обліку. Облігації ж гарантують першочергове право вимоги їх власників на дані активи банку у випадку банкрутства емітента, оскільки сек'юритизовані активи виділяються із конкурсної маси.

Власникам облігацій забезпечується захист їхніх прав шляхом дотримання емітентами трьох принципів: спеціалізації; забезпечення; конгруентності. Сенс першого принципу полягає у тому, що банкам дозволені тільки певні види кредитних операцій (наприклад, іпотечне кредитування) і заборонені всі інші види кредитування. Обмежена кількість видів кредитних операцій, що здійснюються банками, сприяє високій ефективності їх роботи і дозволяє мати менший, ніж в інших банках, персонал, а тому витрати на утримання персоналу та інші видатки у даного банку не такі значні, що визначає вищу економічну ефективність його діяльності, а відтак і знижує ризик банкрутства.

Суть другого принципу полягає в тому, що для задоволення вимог держателів Pfandbrief банк має створити забезпечення цих облігацій. Таким чином, держателі облігацій у разі банкрутства банку зможуть розраховувати на пріоритетне задоволення своїх вимог із цих коштів. У якості забезпечення для облігацій можна використовувати лише ті права вимоги, сума кредиту за якими не перевищує 60 % встановленої вартості об'єкту застави. Крім того, за власниками облігацій закріплено переважне право перед іншими кредиторами банку із задоволення їхніх вимог у разі банкрутства банку.

І, нарешті, сенс принципу конгруентності полягає в тому, що за своїми умовами вимоги комерційних банків по відношенню до позичальників за кредитами,

під які випущені облігації, і зобов'язання банків по Pfandbrief перед їх інвесторами повинні співвідноситися один з одним. Встановлено, що загальна сумарна вартість випущених банком Pfandbrief повинна бути покрита грошовими вимогами у розмірі їх номіналу щонайменше у такій же вартості і щонайменше такими ж доходами від процентів. Це так звана конгруентність забезпечення.

Однак потрібно відзначити, що німецький підхід до сек'юритизації банківських кредитів має ряд істотних, на наш погляд, недоліків, яких позбавлена американська модель. Зокрема, по-перше, у разі банкрутства банку пул кредитів, що слугував забезпеченням випущених облігацій, реалізовується, і за рахунок цих коштів погашаються облігації. Якщо ж їх виявиться недостатньо, то інвесторам виплачуються кошти у загальній черговості кредиторів. По-друге, неможливою є повна ізоляція емітованих цінних паперів від ризику банку-емітента, а відтак існує ризик дострокового погашення облігацій із-за банкрутства банку. По-третє, при необхідності продажу пулу існує ризик заниженої його оцінки навіть при дуже хорошій якості кредитів, які до нього входять. Ці недоліки істотно впливають на вартість емітованих банком фінансових інструментів. Необхідно вказати, що із-за них у німецькій моделі сек'юритизації емітованим цінним паперам неможливо присвоїти кредитний рейтинг вищий за рейтинг компанії, що їх емітувала, що значно знижує ефективність даного механізму в якості інструмента управління кредитним портфелем банку.

У американській (англо-саксонській) моделі використовується позабалансова сек'юритизація, при якій сек'юритизовані активи виводяться (продаються) в структуру незалежної компанії SPV (special purpose vehicle), якою є спеціальна юридична особа, тобто юридично незалежна від банка-оригінатора, що і надає відповідні кредити. Відтак під позабалансовою сек'юритизацією розуміють такий спосіб управління кредитним портфелем банку, що передбачає передачу прав вимог за наданими банком кредитами спеціальній юридичній особі, яка фінансує придбання активів за допомогою випуску боргових інструментів. Позабалансова сек'юритизація отримала найбільший розвиток у США, Австралії, Великобританії, а також у ряді країн Азії і Латинської Америки.

При англо-саксонському способі сек'юритизації спеціальна юридична особа емітує боргові цінні папери, які продаються інвесторам. Облігації, що випускаються компанією (SPV) забезпечені конкретними банківськими активами – правами вимоги за виданими банком кредитами. Купони по цих інструментах виплачуються з майбутніх платежів по кредитах.

У найбільш загальному вигляді схема позабалансової сек'юритизації виглядає наступним чином: 1) комерційний банк як первинний кредитор (оригіна́тор) надає кредити позичальникам і отримує право на платежі за кредитом і право заставодержателя (право на звернення стягнення на предмет застави у разі невиконання боржником своїх зобов'язань і на задоволення своїх вимог із вартості закладеного майна); 2) купуючи права вимоги за кредитом у банку – первинного кредитора, спеціально створений орган (*special purpose vehicle*) набуває прав кредитора і прав заставодержателя, зокрема право звернути стягнення на предмет застави у разі невиконання позичальником своїх зобов'язань. При цьому банк, як правило, продовжує обслуговування кредитів. Цей же банк здійснює процедуру звернення стягнення на заставне забезпечення, у випадку, якщо боржник за кредитом із пулу не виконує своїх зобов'язань; 3) SPV, зібравши пул однотипних кредитів, випускає на його основі свої цінні папери і продає їх інвесторам.

У банку-оригіна́тора зазвичай залишається пайовий папір. Порівняння між борговими і пайовими паперами SPV аналогічне до порівняння між облігаціями і акціями підприємства: спочатку виплачується те, що належить за борговими інструментами, причому сума визначається чітко, а те, що залишилося – припадає на пайовий інструмент, тобто перетворюється на додатковий дохід банку-оригіна́тора. Завдяки цьому сек'юритизовані активи виявляються ізольованими від інших ризиків банку-оригіна́тора. Якщо у нього виникають які-небудь проблеми, вони не стосуються інвесторів: їм сплачується належне. Кредитори ж банку-оригіна́тора не можуть пред'явити претензії на сек'юритизовані активи. Оцінка сек'юритизованих інструментів залежить від того, наскільки ризикованими є активи. Якщо вона зроблена неправильно і інвестори не отримали очікуваного доходу, вони не мають права пред'явити претензії банку-оригіна́тору, тобто оригіна́тор повністю передає

кредитний ризик. Структура ж SPV залишається абсолютно прозорою і побудована таким чином, що оголосити цю компанію банкрутом практично неможливо.

Водночас потрібно відзначити, що американському типу сек'юритизації притаманні і певні недоліки, зокрема, висока собівартість продажу активів, складність податкового обліку, необхідність розголошення конфіденційної інформації про позичальника.

Однак попри зазначені недоліки обох моделей необхідно розуміти, що сек'юритизація у перспективі може стати одним із найбільш потужних інструментів управління ризиками банківських кредитних портфелів з однорідними характеристиками. Процес сек'юритизації не тільки дозволяє залучити кошти для розвитку банку, але й істотно покращує його нормативи, підвищує фінансову стійкість банку, розчищає його баланс і, на нашу думку, дозволяє гнучко управляти кредитним портфелем в плані мінімізації ризиків. Адже сек'юритизувати можна практично будь-який скільки-небудь стійкий потік майбутніх платежів, тобто будь-який актив, яким володіє банк. На практиці це означає, що банки можуть піддати сек'юритизації не тільки іпотечні кредити, але і усілякі кредити на споживчі потреби: на освіту, на придбання автомобілів, різні кредити не тільки фізичним, але і юридичним особам і навіть дебіторську заборгованість за факторингом. Таким чином, сек'юритизація може відкрити вітчизняним банківським кредитним ризик-менеджерам широкі можливості в управлінні кредитними портфелями банків.

Тому на практиці можливості виділення кредитного ризику у самостійний об'єкт торгівлі визначає вагоме значення сек'юритизації як дієвого інструмента управління кредитним портфелем, підвищення його ефективності та в перспективі може стати альтернативою до страхування та інших механізмів мінімізації кредитного ризику.

Перспективи використання сек'юритизації як важеля управління банківським кредитним портфелем пов'язана із цілою низкою її переваг у всьому різноманітному арсеналі інструментів банківського менеджменту. До таких переваг слід, насамперед, віднести наступні:

- 1) використання сек'юритизації спроможне забезпечити адекватне управління

кредитним ризиком не лише окремих позичкових операцій комерційного банку, а й усього його кредитного портфеля, дозволяючи сформувати оптимальну його структуру як з точки зору прибутковості, так і надійності у плані низького рівня ризику;

2) гнучкість сек'юритизації як інструмента управління кредитним ризиком визначається наявністю вторинного фондового ринку, що підвищує ліквідність відповідних цінних паперів та створює сприятливі можливості для банків при проведенні різних типів кредитних операцій;

3) привабливість інструментів сек'юритизації як об'єктів інвестування коштів визначається тим, що за даними цінними паперами можна порівняно точно вирахувати рівень кредитного ризику, що у розвинутих країнах здійснюється спеціалізованими рейтинговими агентствами;

4) сек'юритизація дозволяє підвищити рівень конкурентоспроможності комерційних банків на ринку кредитних вкладень, так як імовірність зниження кредитного ризику внаслідок його фактичного відокремлення від активів визначає можливість банківських установ щодо зниження рівня процентних ставок за наданими позичками;

5) сек'юритизація дозволяє вирішити проблему недостатності капіталу банку для проведення активних операцій, оскільки знижує частку проблемних позичок у структурі кредитного портфеля, а відтак може сприяти зменшенню обсягів формування необхідних резервів для покриття кредитного ризику;

6) сек'юритизація дозволяє диверсифікувати ресурсну базу комерційного банку, розширюючи можливості його доступу на ринки капіталу, включаючи міжнародні;

7) сек'юритизація дозволяє підвищити дохідність власного капіталу комерційного банку і забезпечити дотримання нормативних вимог щодо його достатності, оскільки частина активів може бути переведена на іншу юридичну особу;

8) використання цінних паперів у процесі сек'юритизації дозволяє використовувати переваги зниження трансакційних витрат у порівнянні з іншими

інструментами управління кредитним ризиком, зокрема, таких як оформлення страхових угод, оцінка вартості нерухомого майна, що передається у заставу тощо;

9) сек'юритизація дозволяє диверсифікувати джерела ресурсної бази банку, залучати кошти на більший термін, а також знизити вартість залучених ресурсів за рахунок того, що кредитний рейтинг сек'юритизованих цінних паперів може бути вищим за рейтинг емітента;

10) сек'юритизація дозволяє створити високоорганізований ринок кредитних послуг, учасники якого набувають можливості залучати кошти на умовах, які визначаються якістю пулу активів, а не показниками власного балансу;

11) за допомогою сек'юритизації забезпечується поліпшення якості стандартів, документації і розкриття інформації про діяльність позичальників і операції з фінансовими активами, а також розширюється коло потенційних інвесторів.

Сукупність зазначених переваг визначає необхідність активного використання даного методу мінімізації кредитного ризику у вітчизняній банківській практиці. При цьому у процесі практичної реалізації механізму сек'юритизації банківських активів можуть бути задіяні різноманітні схеми, що можуть відрізнятися за складом учасників та порядком укладання відповідних угод.

У вітчизняній банківській практиці, з нашої точки зору, може бути задіяно декілька схем сек'юритизації. Зокрема, можна було б запропонувати наступні три варіанти, що можуть бути у перспективі використані комерційними банками.

По-перше, найбільш простий спосіб сек'юритизації може полягати у тому, що банк переоформляє власні активи, тобто кредитні вкладення, у цінні папери (наприклад, облігації), які реалізуються третім особам. При цьому викупна вартість указаних цінних паперів залежить від стану кредиту, що лежить в їх основі, тобто в кінцевому підсумку від величини кредитного ризику. У разі своєчасного погашення кредиту банк викупує облігації по номіналу. Якщо ж кредит пролонгується або не погашається в установлений термін банк здійснює купівлю облігацій з дисконтом, величина якого безпосередньо залежить від рівня кредитного ризику. У результаті банківські активи набувають більшої диверсифікації.

По-друге, інший варіант – це випуск цінних паперів власного боргу банків (тих же облігацій), строки погашення яких збігаються зі строками погашення відповідних кредитів. Очевидно, що такий напрямок сек'юритизації активів може бути прийнятний і для інтенсивного розвитку ринку довгострокових позичкових капіталів, забезпечених акумульованими відповідним чином ресурсами. У перспективі може також набути поширення практика виділення однотипних зобов'язань за кредитами у певний пул, що формується у вигляді окремого філіалу чи трасту, а інвестори купують частки такого пулу, тобто американська модель сек'юритизації.

По-третє, у вітчизняних умовах може бути запропонована схема сек'юритизації як способу управління кредитним портфелем комерційного банку, заснована на довірчому управлінні. Дана схема сек'юритизації кредитного портфеля будується на основі договору довірчого управління сек'юритизованими (первинними) активами, переданими у загальну власність інвесторів (власників цінних паперів). Спочатку створюється пул кредитних вимог (кредитне покриття, загальний фонд банківського управління). Потім банк як власник кредитного пулу проводить емісію цінних паперів, переуступаючи інвесторам зараховані у покриття права вимоги по кредитах. За банком залишається довірче управління кредитним покриттям. Отже комерційний банк як довірчий керуючий кредитним покриттям продовжує здійснювати управління кредитами, включеними до пулу.

Загалом при плануванні рішення стосовно здійснення операцій сек'юритизації важливо досягти оптимального співвідношення затрат на використання тієї чи іншої схеми та вигоди від зниження кредитного ризику і вартості залучених ресурсів. Оцінка доцільності угоди значною мірою засновується також на податковому аналізі активів і наслідків їхнього продажу для банку. У багатьох країнах існують спеціальні нормативно-правові акти, котрі регулюють цей вид діяльності. Однак в українському податковому законодавстві про сек'юритизацію не йдеться, а тому у процесі продажу активів може бути віднайдено об'єкт податку на додану вартість. Детального опрацювання вимагають також ті аспекти обслуговування активів, що пов'язані із питаннями оподаткування доходів продавця, а також питання утримання

податку з доходів інвесторів і використання угод про уникнення подвійного оподаткування для зниження податкового навантаження при оподаткуванні доходів емітента.

В Україні у сек'юритизації банківських активів як ефективного сучасного фінансового механізму управління кредитним портфелем банків є великі перспективи. Зокрема, якщо ідеться про таку проблему, як розриви в термінах, на які залучаються депозити і видаються кредити, то використання сек'юритизації може стати дієвим інструментом забезпечення фінансової стабільності банківських установ. Адже вклади населення, у кращому разі, акумулюються на рік-два, тоді як кредити надаються на 20-30 років. Таким чином, поки позичальник забезпечить повернення отриманих кредитів банку, необхідна активізація додаткових зусиль щодо залучення кожного разу нових депозитів. Сек'юритизація ж надасть можливість усунути розриви в термінах, оскільки цінні папери, що випускаються, приблизно, тій же самій тривалості, що і банківські активи, якими вони забезпечені.

Сек'юритизація дозволяє не тільки знизити вартість залучення коштів за рахунок передачі активів і ризиків, з ними пов'язаних, але і вирішити багато інших питань. Це передусім грамотне управління структурою балансу, диверсифікація джерел позичених коштів і підтримка необхідного рівня ліквідності. Фактично це означає поліпшення регулятивних коефіцієнтів (наприклад, адекватності капіталу, нормативів резервування), що стримують розвиток бізнесу. Сек'юритизація дозволяє вирішити і стратегічне завдання – створення іміджу постійного учасника міжнародного ринку капіталу, що надалі дозволить банку до власних фінансових інструментів залучити ширше коло інвесторів. Пропоновані схеми сек'юритизації, особливо позабалансова, дозволяють по-новому підійти до завдань розподілу ризиків банку загалом і до кредитного портфеля зокрема, особливо у вітчизняних реаліях, де велика вірогідність виникнення фінансових труднощів у суб'єктів ринку і банкрутств.

Сек'юритизація може бути ефективним інструментом створення нових можливостей для залучення фінансування і інвестування на українському ринку цінних паперів. З одного боку, вона дозволить вітчизняним банкам отримати доступ

до відносно недорогого джерела фінансування, а з іншого – інституційні інвестори, такі, як пенсійні фонди і страхові компанії, одержать можливість інвестувати свої кошти і отримувати дохід від низькоризикових активів. В цілому сек'юритизація може сприяти поглибленню і розширенню вітчизняного ринку капіталу. При цьому потрібно відзначити основні фактори, що визначають ефективність сек'юритизації саме як інструмента управління кредитним портфелем банку, котрими є наступні.

1. Зниження вартості кредитних ресурсів, яке досягається в першу чергу за рахунок ізолювання активів від кредитного ризику банку-оригінатора і переміщення активів у спеціальну юридичну особу із віддаленим ризиком банкрутства. Слід зазначити, що ця перевага часто має місце, коли кредитна якість активів, що беруть участь в сек'юритизації, вища, аніж кредитна якість балансу оригінатора в цілому.

2. Поліпшення фінансових (балансових) показників банку. Адже при позабалансовій сек'юритизації активи можуть бути зняті з балансу банку-оригінатора і заміщені грошовими коштами, що приведе до поліпшення відповідних балансових показників. У тій мірі, в якій кошти, отримані від сек'юритизації, можуть бути використані для погашення існуючих зобов'язань банку, буде зменшено співвідношення його позичених і власних коштів. У процесі своєї діяльності банк може зіштовхнутися із проблемою дотримання нормативу із співвідношення активів і власного капіталу, при якій подальше кредитування позичальників виявиться неможливим із-за недостатності капіталу. Тому саме сек'юритизація може бути одним із способів вирішення даної проблеми.

3. Диверсифікація джерел фінансування. Сек'юритизація (при американському способі) дозволяє банку-оригінатору диверсифікувати джерела фінансування і дістати доступ до ринків капіталу безпосередньо, без необхідності випуску власних цінних паперів. Банки можуть навіть іноді здійснювати сек'юритизацію для того, щоб продемонструвати ринкам капіталу наявність у них можливості використовувати цей інструмент як джерело фінансування і доступу до інвесторів різного типу. Більше того, сек'юритизація дозволяє оригінаторам виходити на міжнародні ринки капіталу в тих випадках, коли іншим способом (наприклад, шляхом випуску єврооблігацій) це важко зробити.

Потрібно відзначити також і ті можливості, які надає сек'юритизація власне інвесторам у відповідні цінні папери, що відображає об'єктивні умови економічної зацікавленості усіх сторін угоди здійснювати даний вид операцій. Зокрема, інвестори, купуючи сек'юритизовані цінні папери, отримують ряд переваг, серед яких можна відзначити наступні:

- через цінні папери, забезпечені відповідними пулами кредитів, можна на власний вибір інвестувати в різні види активів, що мають різний ступінь ризику, і отримувати відповідний дохід. Це дає інвесторам можливість оптимізувати структуру своїх портфелів і виходити на ринки, на яких інакше вони не могли б здійснювати інвестиції;

- цінні папери, забезпечені банківськими активами, історично є менш схильні до цінових коливань порівняно із корпоративними облігаціями;

- за цінними паперами, забезпеченими активами, у розвинутих країнах пропонується більш високий дохід, аніж за державними, банківськими і корпоративними облігаціями, що мають аналогічний рейтинг;

- для інвестора цінні папери, отримані внаслідок операцій із сек'юритизації, є більш надійним фінансовим інструментом, аніж незабезпечені облігаційні позики самих банків;

- цінні папери, забезпечені активами, зазвичай не схильні до ризику подій або ризику зниження рейтингу у одиничного боржника.

Разом із тим, розглядаючи практичні можливості реалізації угод щодо сек'юритизації банківських активів в Україні, необхідно відзначити ті проблеми, які супроводжують діяльність банківських установ у процесі використання відповідних інструментів. Йдеться передусім про ті перешкоди, які можуть стати на заваді законній передачі активів – труднощі звернення стягнення на заставлене майно, заборона на уступку дебіторської заборгованості, норми про захист банківської інформації, що перешкоджають передачі активів. У кінцевому підсумку такі труднощі можуть істотно звужити коло активів, що використовуються в процесі сек'юритизації.

Основними проблемами, що зумовлюють непривабливість сек'юритизації як інструмента управління кредитним портфелем у банківській практиці в Україні, є наступні: 1) терміни залучення ресурсів на західних ринках набагато довші, ніж на українському ринку; 2) іпотечні кредити і автокредити в Україні значною мірою видаються в доларах США, і банкам доведеться брати на себе валютний ризик при сек'юритизації в Україні; 3) відносна дешевизна ресурсів на західних ринках порівняно із вітчизняними умовами залучення коштів; 4) закони про банкрутство і цінні папери недостатньо юридично підтримують сек'юритизацію в Україні порівняно із західними країнами, що передбачає необхідність, наприклад, виключити іпотечне покриття з конкурсної маси при банкрутстві емітента; 5) в Україні відсутні нормативні документи про використання окремих рахунків для потоків платежів по сек'юритизованих іпотечних кредитах, відділених від решти платежів, що надало б інвесторам в іпотечні облігації певні гарантії; 6) в українському законодавстві до цього часу не визначено статус SPV (Special Purpose Vehicle), спеціальної юридичної особи, що має створюватись як неприбуткова організація із відповідними гарантіями від банкрутства; 7) в Україні відсутня достатня кількість інвесторів, які б змогли інвестувати кошти у цінні папери, випущені в процесі сек'юритизації банківських активів.

Розглядаючи вказані проблеми, потрібно відзначити, що для активного впровадження у вітчизняну банківську практику сек'юритизації як способу управління кредитним портфелем комерційного банку необхідною є наявність ряду об'єктивних економічних і правових передумов. Тому, на наш погляд, необхідно чітко сформулювати ті вимоги, яким має відповідати нормативно-правова база із тим, щоб сек'юритизація у нашій країні стала можливою насамперед із правової точки зору:

по-перше, зазвичай сек'юритизованими можуть бути лише ті активи, які можуть вільно передаватися. А тому будь-які перешкоди на шляху законної передачі активів (такі, як заборони на уступку дебіторської заборгованості або норми про захист інформації або збереження банківської таємниці, що перешкоджають передачі активів) звужують коло активів, які можуть

використовуватися для сек'юритизації;

по-друге, необхідною є можливість здійснити реальну передачу активів, адже продаж і передача активів, що підлягають сек'юритизації, мають бути незворотними. Інакше кажучи, на них не має впливати імовірна фінансова неспроможність оригінатора. Зокрема, продаж і передача активів не повинні зазнавати ризику перекваліфікації або відміни у зв'язку із процедурою банкрутства;

по-третє, передача активів не може бути надмірно дорогою або обтяжливою для банку. Зокрема, будь-які обтяжливі вимоги до здійснення операції (такі, як необхідність повідомлення боржника про кредит, що передається, або необхідність зареєструвати передачу активів) можуть звузити коло можливостей сек'юритизації і витрати за операцією. Крім того, сек'юритизація не має призводити до несприятливих податкових наслідків для сторін. Будь-які податки на передачу активів, державне мито чи інші збори збільшують витрати за угодою і роблять сек'юритизацію менш доцільною;

по-четверте, необхідною є можливість переуступки дебіторської заборгованості без повідомлення боржника. При цьому банк-оригінаатор має набути права обслуговувати сек'юритизовані активи на користь спеціальної юридичної особи;

по-п'яте, сторони повинні мати можливість укласти угоди, що передбачають ефективний механізм забезпечення виконання зобов'язань за операцією сек'юритизації, зменшувати ризик змішування активів у майні оригінатора. Повинна існувати можливість передачі грошових коштів, банківських рахунків, ліквідних цінних паперів, а також сек'юритизованих активів у заставу, і така передача повинна бути ефективною. Застава має володіти такими характеристиками, які б давали заставодержателеві забезпечене правовими санкціями першочергове право у разі неплатоспроможності заставодателя;

по-шосте, для забезпечення унеможливлення процедури банкрутства стосовно спеціальної юридичної особи необхідною є згода сторін щодо обмеження її відповідальності і відмови від звернення до суду із заявою про визнання її банкрутом, що має бути забезпечено належним правовим захистом.

Таким чином, однією із найбільш з актуальних проблем впровадження в Україні ефективно функціонуючих схем сек'юритизації банківських кредитних портфелів залишається нерозвинута законодавча база, яка мала б упорядковувати юридичне регулювання питань передачі прав вимог, що вимагає відповідних змін до чинного законодавства: корпоративного, про банкрутство, цінні папери, податкового і банківського. Очевидно необхідно розробити загальний закон про сек'юритизацію, завдяки чому буде можливо за допомогою випуску цінних паперів рефінансувати договірні грошові вимоги, у тому числі ті, що витікають із договорів кредиту, зовнішньоторговельних контрактів, договорів оренди, платежів юридичних і фізичних осіб та інших форм договірних відносин, що стосуються банківської діяльності. При цьому надзвичайно важливим є законодавче надання можливості стороннім інвесторам (держателям цінних паперів) набувати права вимоги за кредитними договорами при збереженні за комерційними банками обов'язків з обслуговування кредитів.

На сьогодні ж операції із сек'юритизації ще не стали об'єктом спеціалізованого вітчизняного законодавства, відсутня уніфікована документація для оформлення подібних угод, чималі труднощі виникають також при їх оподаткуванні і обліку. Крім того, в Україні сек'юритизація банківських кредитів зіштовхується із проблемою недостатнього розвитку фондового ринку, що обумовлено, перш за все, відсутністю на ньому достатньої кількості повноцінних інституційних інвесторів.

Отже механізми сек'юритизації здатні сприяти суттєвому збільшенню обсягів кредитних операцій банків, оскільки зниження рівня кредитного ризику сприяє притоку коштів у реальний сектор, а відтак може забезпечити прискорення економічного росту у всіх галузях і секторах господарства. Таким чином, сек'юритизація може сприяти розширенню ринку позичкових капіталів в Україні, забезпечуючи створення нових можливостей для залучення фінансування на ринку цінних паперів. Однак головне її значення полягає у створенні додаткових умов і можливостей для підвищення ефективності управління кредитним портфелем банку.

3.3. Використання кредитних деривативів як перспективний спосіб управління кредитним портфелем банку

У якості одного із перспективних напрямів удосконалення механізму управління кредитним портфелем комерційного банку може бути розглянуто використання похідних цінних паперів – деривативів. Упродовж багатьох років комерційними банками у нашій країні застосовуються переважно традиційні способи захисту від кредитного ризику: застава, страхування, гарантії, поручительства. Усі ці механізми знижують кредитний ризик на основі взаємної домовленості між учасниками кредитного процесу, але вони недостатньо гнучкі. Дуже важливо, що ці механізми не дозволяють відокремити кредитний ризик від самого активу, який лежить в його основі і який можна було б перерозподілити між широким колом фінансових інститутів та інвесторів. У той же час нестабільність на світових фінансових ринках, збільшення числа і масштабності корпоративних банкрутств, посилення впливу міграції спекулятивного капіталу на внутрішню фінансову стабільність в Україні в світлі вступу до СОТ, незавершеність ринкових інституційних перетворень в економіці нашої країни, перманентна загроза зростання темпів інфляції зумовлюють об'єктивну потребу у пошуку більш ефективних способів управління кредитними портфелями банків задля забезпечення максимальної ефективності страхування кредитних ризиків.

У пошуку найбільш оптимальних прийомів і способів управління банківськими кредитними портфелями задля мінімізації кредитного ризику для вітчизняної банківської практики представлятиме, на нашу думку, значний інтерес оцінка перспектив використання похідних фінансових інструментів і можливостей застосування їх технології з точки зору реалій банківської системи України. Адже кредитні деривативи як похідні цінні папери нового покоління, що почали активно використовуватись лише з 90-х років минулого століття, володіють більш гнучкою структурою і спроможні покривати складніші ринкові ризики, вирішуючи ширше коло задач – від тактичної мінімізації цінових ризиків – до стратегічного управління ризиком усього банківського портфеля. Ось чому останніми роками на світових

фінансових ринках нарівні із сек'юритизацією активів набувають усе більшого розвитку кредитні деривативи як новітній інструмент управління кредитним ризиком. Вони були розроблені спеціально для того, щоб банківські установи змогли контролювати величину кредитного ризику, відокремлюючи його від активів, і передавати його стороннім інвесторам, не порушуючи взаємин банку із позичальником.

Відтак вивчення цього питання слід вважати особливо актуальним як з огляду на необхідність розуміння загальносвітових тенденцій розвитку кредитного ринку, так і з огляду оцінки можливостей використання новітніх інструментів управління кредитними портфелями банків і зниження кредитного ризику у вітчизняних умовах. Дане дослідження видається важливим з огляду на те, що набір можливих інструментів управління кредитним портфелем сильно обмежений низьким рівнем допустимого для банківської системи ризику в умовах нерозвиненості фінансових ринків, слабкого законодавчого захисту прав кредиторів, низькою якістю менеджменту, недостатньо ефективною системою управління ризиками і внутрішнього контролю в комерційних банках і, головне, недостатньою капіталізацією банківської системи. У цьому зв'язку особливої важливості набуває вибір оптимальних засобів управління кредитним портфелем банку з тим, щоб активізація кредитних операцій супроводжувалася створенням адекватної системи управління банківськими ризиками і контролю над ними.

У ринковій економіці найбільш ефективними є договірні механізми розподілу ризиків, що мають місце у процесі банківського кредитування реального сектора економіки. До таких механізмів, а також методів управління кредитними ризиками відносять надання синдикованих кредитів з розділенням ризиків між декількома банками, страхування виконання зобов'язань за виданими позичками, надання банківських гарантій, поручительств, оформлення заставного забезпечення по виданих кредитах, а також використання відносно нових для вітчизняної банківської системи фінансових інструментів, що слугують для управління кредитними ризиками, – кредитних похідних фінансових інструментів або, більш коротко, кредитних деривативів. Кредитні деривати або кредитні похідні інструменти є

порівняно новим методом управління кредитним ризиком шляхом передачі його частини або всього обсягу третім особам.

Кредитний дериватив можна визначити як двосторонній фінансовий контракт між продавцем кредитного захисту і покупцем, в якому вони домовляються обмінювати передбачуваний або математично розрахований грошовий потік при настанні кредитної події в майбутньому періоді за певну плату. Кредитна подія має бути в більшості випадків пов'язаною із несприятливим розвитком ситуації щодо складових банківського кредитного портфеля, таким, як банкрутство, зниження кредитного рейтингу позичальника або значне зниження ринкової ціни активу. В результаті, кредитний ризик, пов'язаний із базисним активом (тобто наданими кредитами), перерозподіляється між сторонами без передачі самого активу.

Кредитні деривативи – це по суті контракти, за допомогою яких здійснюється передача кредитного ризику від покупця деривативу (тобто комерційного банку, що здійснює позичкові операції, супроводжувані відповідним ризиком) до його продавця (іншого банку, підприємства чи фінансової установи), що готовий прийняти на себе відповідний ризик. При цьому кредитні деривативи є саме похідними інструментами, призначеними для управління кредитним ризиком, дозволяючи відокремити кредитний ризик від всіх інших ризиків, властивих конкретному інструменту, і перенести такий ризик від продавця ризику (покупця кредитного захисту) до покупця ризику (продавця кредитного захисту).

Історичні витоки початку використання кредитних деривативів лежать в економічній кризі 70-х рр. ХХ ст., супроводжуваної низкою банківських банкрутств. Тоді комерційні банки в розвинутих країнах, приступивши до повномасштабного розпродажу кредитів і боргових зобов'язань, знайшли у такий спосіб вихід із складної ситуації в розосередженні кредитних ризиків по всій масі інвесторів в економіці. Дані заходи стали причиною надмірної пропозиції ресурсів і зробили нерезультативним будь-який новий випуск боргових зобов'язань. У таких умовах учасники ринку були змушені шукати інші способи страхування і розосередження кредитного ризику, якими і стали нові фінансові інструменти – кредитні деривативи.

Деривативи почали активно використовуватися комерційними банками саме

для того, щоб подолати протиріччя між намаганням отримати максимальні прибутки від концентрації кредитного портфеля (один позичальник або група пов'язаних позичальників, що розділяють загальні фактори ризику, такі, як галузь промисловості, географічне розташування тощо) і уникненням супутніх ризиків. На перший погляд, це видається неможливим, проте за певних умов ця дилема вирішується із вигодою для банку і власне вирішення цього питання залежить від того, чи знайде банк контрагента, який готовий буде прийняти на себе кредитний ризик за певну плату, у той час як банк збереже цей актив у себе на балансі, тобто йдеться саме про використання кредитного деривативу.

Отже кредитні деривати – це фінансові інструменти, що дозволяють одній стороні (бенефіціару) перенести кредитний ризик за активом на іншу сторону (гаранта), не здійснюючи фізичного продажу активу. Головна відмінна ознака кредитних деривативів полягає в тому, що вони відокремлюють володіння і управління кредитним ризиком від інших кількісних і якісних аспектів володіння фінансовими активами. Таким чином, вони дають можливість учасникам ринку торгувати ризиком і активом окремо. По суті кредитні деривати є забалансовими фінансовими інструментами, що дозволяють одній стороні, яка є покупцем кредитного захисту, перенести кредитний ризик за активом на іншу сторону, що є продавцем кредитного захисту без переходу права власності на цей актив, тобто кредитний портфель або його складові частини.

Таким чином, кредитні деривати дозволяють «відокремити» кредитний ризик від інших кількісних і якісних аспектів володіння різного роду кредитними продуктами (позичками, облігаціями, свопами і насамперед кредитним портфелем банку загалом) і передати його спекулятивно налаштованим учасникам фінансового ринку за певну винагороду. Відтак кредитні деривати дозволяють хеджувати кредитний ризик практично за будь-якою із його складових: видом кредитної події, вартістю базисного активу, терміном до погашення. Ціноутворення кредитного ризику є важливою функцією кредитних деривативів, при цьому його точність підвищується із розвитком ринку цих інструментів.

Головне, що відрізняє кредитні деривати від інших механізмів управління

кредитним ризиком (застави, фінансових гарантій, поручительств, неттингових угод) – можливість відокремити кредитний ризик від фінансового активу, з яким він пов'язаний. Унаслідок використання кредитних деривативів кредитний ризик стає предметом купівлі-продажу, створюється вторинний ринок кредитного ризику і ціна на кредитний ризик конкретного позичальника визначається ринковими методами на основі попиту і пропозиції.

Ця характерна ознака (передача ризику) робить кредитні деривати дуже схожими на звичайні похідні інструменти, які загалом і є їхньою основою. Проте відмінність кредитних деривативів від інших похідних фінансових інструментів полягає в тому, що вони направлені на хеджування власне кредитного ризику, а традиційні похідні інструменти сфокусовані на ринкових чинниках ризику (рівень цін, курси валют, процентні ставки). Крім того, кредитні деривати мають цілком конкретні відмінності від інших похідних фінансових інструментів. Так, перенесення кредитного ризику за вказаним в контракті активом шляхом здійснення платежів обумовлений настанням певних умов або подій, що називаються кредитними випадками (подіями). До останніх, як правило, відносять дефолт або певний ціновий рівень активу до, при або практично відразу після настання дефолту. Саме обумовленість платежів відрізняє кредитні деривативи від схожих з ними за основними характеристиками інших похідних фінансових інструментів (наприклад, процентних свопів). Слід звернути увагу і на те, що умовами угод із кредитними дериватами передбачається періодичний обмін платежами або виплата премії, на відміну від одноразових комісійних виплат по інших позабалансових кредитних продуктах (акредитивах та ін.).

Потрібно також відзначити, що кредитні деривативи мають свої певні особливості також порівняно із розглянутими нами вище інструментами сек'юритизації. У їх числі можна відзначити наступні:

- 1) кредитні деривативи не призначені для залучення ресурсів на відміну від інструментів сек'юритизації;
- 2) кредитні деривативи можуть сприяти зниженню регулятивного капіталу, сформованого відповідно до діючих в країні нормативних актів з урахуванням їх

можливості передачі кредитного ризику;

3) кредитні деривативи не використовують спеціально створену юридичну особу для перенесення кредитного ризику, тоді як інструменти сек'юритизації використовують її;

4) кредитні деривативи переносять кредитний ризик на контрагента, шляхом синтетичного продажу активу, тоді як інструменти сек'юритизації переносять кредитний ризик шляхом справжнього продажу активів на баланс спеціально створеної юридичної особи (SPV);

5) кредитні деривативи не можуть використовуватися для зниження оподаткування, тоді як в інструментах сек'юритизації використовується спеціально створена юридична особа, зареєстрована в зоні сприятливого оподаткування.

Важливо також наголосити, що кредитні деривативи в переважній більшості випадків є розрахунковими інструментами. При досягненні певного рівня ціни або при настанні певної події продавець даного інструмента виплачує покупцеві певну грошову суму. Тобто в більшості випадків продавець не повинен вступати у які-небудь відносини і укладати угоди із стороною, яка оголосила дефолт.

Серед найбільш поширених типів кредитних деривативів, які нині активно використовуються у банківській практиці розвинутих країн і які можуть в перспективі використовуватися у якості ефективного інструмента управління банківськими кредитними портфелями і засіб мінімізації кредитного ризику, варто, на наш погляд, відзначити передусім кредитні дефолтні свопи, свопи на сукупний дохід, «пакетні» (або «корзинні») свопи, а також зв'язані кредитні ноти.

Кредитний дефолтний своп (Credit Default Swap) представляє собою двосторонній фінансовий контракт, за яким одна сторона (покупець кредитного захисту) проводить періодичні виплати іншій стороні (продавцеві кредитного захисту) в обмін на платіж, обумовлений настанням кредитної події за вказаним активом (reference asset). Покупець захисту (тобто банк) є одночасно продавцем кредитного ризику, перекладаючи його унаслідок угоди про кредитний дефолтний своп на покупця ризику, тобто інвестора. Протягом терміну дії угоди банк періодично виплачує продавцеві захисту (інвесторові) суми фіксованої винагороди.

Продавець захисту проводить платіж на користь покупця захисту лише у строго обумовлених випадках, пов'язаних із визначеним активом: зниження рейтингу позичальника, банкрутство, реструктуризація боргу. Услід за цим дія угоди припиняється. Схематично застосування кредитних дефолтних свопів у банківському кредитному ризик-менеджменті може виглядати наступним чином (рис.3.1).

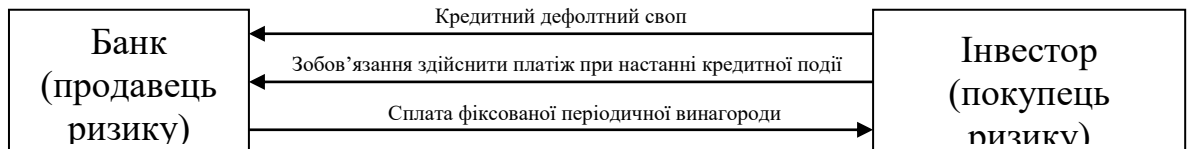

Рис.3.1. Схема організації відносин при використанні кредитного дефолтного свопу

Отже кредитним дефолтним свопом є такий фінансовий інструмент, який дозволяє комерційному банку продати (перенести) кредитний ризик за своїми активами інвесторові у цей ризик. Класична форма цього інструменту представляє собою договір між двома сторонами, за яким відбувається своп (тобто обмін) періодичних платежів на виплату обумовленої в контракті суми у випадку, якщо відбудеться дефолт за деякими визначеними фінансовими активами (reference assets). Ця двосторонність угоди передбачає, що одна сторона, тобто банк як покупець захисту, платить премію іншій стороні (продавцеві захисту) за те, що остання приймає на себе ризик за яким-небудь кредитом. Якщо якість кредиту погіршується (зазвичай контракт спрацьовує в разі дефолту позичальника, але можливі і інші умови – за угодою сторін), продавець відшкодовує покупцеві захисту збиток від падіння вартості застрахованого активу.

Отже покупець захисту (банк) є одночасно продавцем ризику і періодично виплачує фіксовану премію продавцеві захисту (тобто покупцю ризику) в обмін на прийняття ним кредитного ризику за певним активом, тобто за обіцянку провести певні виплати у разі настання кредитної події. Тому кредитний дефолтний своп представляє собою класичний вид кредитного похідного інструмента, оскільки на нього не впливають зміни ринкової вартості базисного активу до тих пір, поки за

ним не наступить кредитна подія. Періодичність платежів визначається згодою сторін, але зазвичай платежі здійснюються на щоквартальній або щорічній основі і відіграють роль премії за кредитний ризик, що приймається продавцем захисту. За умовами короткострокових контрактів ця премія може сплачуватися одноразово. Розрахунки між учасниками можуть проводитися за ціною виконання за вирахуванням поточної ринкової ціни дефолтного активу або за заздалегідь узгодженою фіксованою ціною в обмін на постачання активу.

Кредитні дефолтні свопи є на даний момент єдиним інструментом, по якому існує набір уніфікованих документів. Це дозволяє сторонам однаково трактувати умови контрактів, полегшує і скорочує час укладення угоди. А в самому контракті обов'язково має бути вказано, що саме сторони розуміють під настанням кредитної події (банкрутство, неплатоспроможність, юридичне припинення діяльності і т.д.).

Наступний поширений тип кредитних деривативів – своп на сукупний дохід (Total Return Swap). Роботу цього інструменту можна представити в наступному вигляді (рис. 3.2).

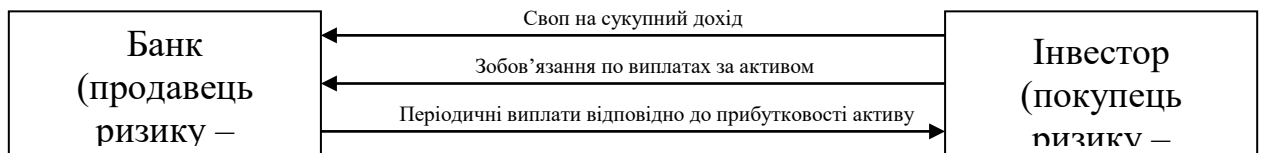

Рис.3.2. Схема організації відносин при використанні свопу на сукупний дохід

Своп на сукупний дохід є двосторонньою угодою, за якою всі доходи, що надходять за певним активом протягом обумовленого періоду часу, обмінюються на інші періодичні виплати. Покупець кредитного захисту, тобто банк, зобов'язується проводити періодичні виплати у розмірі, що дорівнює загальній прибутковості за вказаним активом. У свою чергу, продавець захисту приймає на себе зобов'язання по виплатах за цим активом по заздалегідь визначеній процентній ставці, наприклад прибутковості еквівалентних державних облігацій (або ставці LIBOR) плюс кредитний спред. Якщо вартість активу падає, то покупець захисту (банк) отримує виплати від контрагента (інвестора), якщо ж вартість активу зростає, то платежі

здійснюються в зворотному напрямі, тобто продавцем на користь покупця.

Отже своп на сукупний дохід – це двосторонній фінансовий контракт, у якому весь дохід від володіння активом обмінюється на інший грошовий потік. Відмінність цього інструменту від кредитного дефолтного свопу полягає в тому, що кредитний дефолтний своп побудований на основі вірогідності настання певної чітко визначеної кредитної події, а своп на сукупний дохід не залежить від того, наступить дефолт позичальника чи ні. При свопі на сукупний дохід обмін платежами між контрагентами здійснюється залежно від змін його ринкової вартості, а не від настання кредитної події по активу, що лежить в основі свопу.

За цією угодою продавець захисту повністю бере на себе ризик по застрахованому активу, включаючи виплату процентів і основного боргу. Покупець захисту залишає даний актив на своєму балансі, але всі платежі за ним направляються продавцеві захисту, який, у свою чергу, виплачує контрагентові дохід за плаваючою процентною ставкою.

Таким чином, своп на сукупний дохід забезпечує захист не тільки від кредитного, але і від ринкового ризику, пов'язаного із володінням яким-небудь активом (звичайно, за умови надійності продавця кредитного захисту). Це досягається на основі переоцінки за ринковою вартістю без прямого продажу цього активу. По суті, укладення свопу на сукупний дохід еквівалентно передачі всіх ризиків за активом, що лежить в його основі, без його прямого продажу.

«Пакетні» або «корзинні» свопи (Basket Default Swaps) – це такий вид кредитних деривативів, при яких кредитор, тобто банк, купує захист цілого пакету запозичень, а продавець захисту зобов'язується покрити збиток, що виникає тільки унаслідок першого дефолту в групі застрахованих активів. Операція після цього вважається завершеною і за новими дефолтами продавець захисту вже ніякої відповідальності не несе.

У якості базового активу по «пакетних» («корзинних») свопам виступає не одна позичка, а сформований банком кредитний портфель. Таким чином, настання негативної кредитної події, у разі якої банк, що страхується від ризику, отримує кошти, прив'язано не до одного активу, а до цілої «корзини» активів, тобто

кредитного портфеля. Сторони можуть зазначити в договорі різні кредитні події, включаючи дефолт по одному із включених в корзину активів або по цілій їх групі протягом певного терміну. Якщо зобов'язання, що витікають із об'єкту свопу, не виконуються, контрагент банку – покупець кредитного захисту зобов'язаний виплатити йому визначену заздалегідь суму. Після цього подальша дія свопу припиняється. Завдяки «корзинному» або «пакетному» свопу банк – покупець захисту може забезпечити себе від цілого ряду ризиків. При цьому слід зазначити, що при інших рівних умовах «корзинний» своп на сформований портфель позичок (як правило, банки формують однорідний портфель позичок) коштуватиме дорожче для покупця захисту, аніж окремий кредитний дефолтний своп на який-небудь актив із сформованого портфеля позичок, але в той же час він буде коштувати дешевше, ніж портфель кредитних свопів на кожен актив із сформованої «корзини» позичок окремо.

Загалом же виплати за таким свопом можуть мати різну структуру і, в кінцевому випадку, не є простою сумою виплат за кредитними свопами на складові частини «корзини» активів. Так, обсяг кредитного захисту може бути лімітований деякою фіксованою сумою, при повній сплаті якої подальші дефолти по будь-яких активах із «корзини» вже не покриватимуться виплатами. Інший вид свопу «корзини» передбачає виплату відшкодування у разі настання дефолту по будь-якому одному активу з «корзини», після чого дія свопу припиняється. Такий своп називають свопом «корзини» до першого дефолту. Покупець захисту прагне укласти такий своп стосовно найменш корельованих активів, при цьому його вартість буде тим вищою, чим нижча кореляція між настанням дефолту по різних активах.

Зв'язані кредитні ноти (Credit-Linked Notes) – це середньострокові цінні папери із плаваючою ставкою, забезпечені виплатами по кредитах або інших цінних паперах. При цьому, інвестор приймає на себе не тільки ризик по активах, що слугують забезпеченням по зв'язаних кредитних нотах, але і ризик, пов'язаний із діяльністю емітента даних цінних паперів.

У широкому розумінні зв'язані кредитні ноти – це цінні папери, які банк-емітент випускає паралельно із видачею кредиту своєму позичальникові. Сама

банківська установа не несе відповідальності за цією позицією, оскільки за всіма зобов'язаннями відповідає компанія, що узяла позичку у банку. Емітент же розплачується по кредитних нотах у тій мірі, в якій позичальник погашає кредит. В основному зв'язані кредитні ноти використовуються для залучення коштів із міжнародних ринків капіталу компаніями середніх розмірів. А випускають їх зазвичай дочірні структури західних інвестиційних банків. По нотах можуть передбачатися додаткові гарантії або поручительства третіх осіб.

У вузькому розумінні кредитна нота не є самостійним похідним інструментом, а є комбінацією процентного паперу (ноти) з визначеною умовою по кредитному ризику з метою отримання вищої прибутковості за рахунок прийняття частини кредитного ризику по обумовленому активу. Розглядаючи різновиди кредитних нот, можна виділити три основні типи зв'язаних кредитних нот:

1. Ноти із «захищеним» номіналом, за якими у разі настання кредитної події інвестор втрачає весь майбутній купонний дохід. Як правило, при настанні кредитної події втрата купонного доходу враховується за допомогою дисконтування виплачуваного номіналу.

2. Ноти з підвищеним купоном, при яких кредитна подія прив'язана до базових активів з кредитним рейтингом, нижчим за рейтинг емітента, а інвестор, отримуючи підвищений купон, приймає на себе ризики, пов'язані з поверненням номіналу активів.

3. Ноти із зниженим купоном, за якими в кінці терміну виплачується 100% номіналу, якщо не відбулася кредитна подія, а протягом дії нот інвестор отримує знижений купон. А у разі настання кредитної події йому повертається 100% номіналу плюс те, що вдалося повернути за дефолтними активами. У цьому випадку інвестор ніби купує в розстрочку опціон на захист від втрати номіналу активів.

У порівнянні з іншими способами залучення фінансування з міжнародних ринків капіталу ноти володіють рядом незаперечних переваг. Наприклад, від синдикованого кредитування вони відрізняються ширшим колом потенційних інвесторів, можливістю гнучкого управління позичками за допомогою випуску додаткових траншів і створення вторинного ринку нот, що призводить до

зменшення вартості залучення коштів надалі.

Розглянуті вище основні види кредитних деривативів дозволяють банківському ризик-менеджменту конструювати на їх базі нові, «гібридні», справді інноваційні похідні кредитні інструменти, що дозволяють гнучко і ефективно управляти кредитними ризиками у мінливих і далеко не передбачуваних умовах вітчизняного фінансового ринку. Це, у свою чергу, значно розширює спектр застосовуваного банками фінансового інструментарію і підвищує якість і ефективність управління кредитними ризиками. У даний час вартість кредитних деривативів на світових фінансових ринках перевищила, за різними оцінками, 5 трлн.дол. Таке бурхливе зростання відбулося, перш за все, завдяки інвестиційним банкам. Проклав шлях кредитним похідним інструментам, використавши їх в своїй ризик-стратегії, американський банк Bankers Trust, що уклав в 1992 р. першу угоду зі свопами на дефолт. Цей же банк спільно з компанією Credit Suisse Financial Products у 1993 р. почав реалізовувати кредитні ноти.

Розглядаючи окремі види, порядок та особливості використання кредитних деривативів, потрібно розуміти, що швидкі темпи зростання їх ринку в розвинутих країнах в останній період пов'язані передусім із тим, що саме застосування кредитних деривативів з метою управління банківськими кредитними портфелями і страхування кредитних ризиків має цілий ряд переваг, серед яких можна відзначити наступні.

По-перше, використання кредитних деривативів дозволяє кредиторів застрахувати себе від ризику дефолту на потрібний період протягом всього строку перебування базового активу на балансі банку. Адже кредитні деривати можуть покривати саме необхідний часовий інтервал (наприклад, відповідно до терміну виданого кредиту), що власне і цікавить комерційний банк, дозволяючи йому зберегти прийнятним співвідношення між ризиком і прибутковістю. Це вигідно відрізняє кредитні деривативи від інших інструментів управління ризиком (на відміну, наприклад, від договору страхування, що укладається на фіксований термін).

По-друге, порівняно із самим процесом кредитування застосування кредитних

деривативів має ряд переваг в галузі нормативного регулювання і оподаткування, а трансакційні витрати є не такими високими, що підвищує економічну ефективність даного способу управління кредитним портфелем.

По-третє, при використанні кредитних деривативів у більшості випадків не потрібна згода позичальника на продаж кредитного ризику. Ця обставина є дуже сприятливою для прагнення банку зберегти добрі стосунки із позичальником. Адже позичальник не бере участь в укладенні договору, а банк і сторона, що купує ризик, не зобов'язані повідомляти його про укладення угоди.

По-четверте, продаж кредитного ризику із застосуванням кредитних деривативів для комерційного банку значно вигідніший, ніж прямий продаж самого активу на фінансовому ринку, що пов'язано із підвищеними ризиками по причині високих трансакційних витрат, низької ліквідності вторинного ринку, і, що вельми істотно для банку, – загрози розриву довгострокових відносин з клієнтом.

По-п'яте, кредитні деривати, на відміну від звичайних схем страхування не виявляють суттєвого впливу на характер кредитних відносин банку з клієнтурою. Так, на відміну від простого страхування кредитів вони пропонують не пряме, а опосередковане хеджування ризиків, тоді як звичайне страхування кредитів вимагає безпосередньої участі позичальника.

По-шосте, будучи для банку забалансовими фінансовими інструментами, кредитні деривативи дозволяють перенести ризики на іншу сторону без переходу права власності на актив, що зазнає ризику.

По-сьоме, кредитні деривати – це інструменти розрахунків, тобто при настанні кредитної або ризикової події продавець захисту здійснює негайний платіж покупцеві захисту в розмірі, визначеному при укладенні угоди.

По-восьме, документація, необхідна для проведення операцій з кредитними деривативами, в даний час уніфікована ISDA (Міжнародною асоціацією дилерів по свопах і деривативах), створеною в 1997 р. Комплект документів складається із спеціальної форми по угодах і визначень термінів, що використовуються при проведенні операцій.

По-дев'яте, кредитні деривативи дозволяють диверсифікувати ризики

кредитного портфеля банку не лише за видами активів, а й за регіонами, галузями, строками, ринками тощо. Таким чином, кредитні деривативи дозволяють здійснити власне диверсифікацію кредитного портфеля, проте у значно дешевший спосіб, ніж якби цей процес здійснювався через самі кредитні активи банку.

По-десяте, кредитні деривативи порівняно із звичайним страхуванням володіють перевагою в часі. Залежно від того, наскільки чітко структурованою є вся документація, кредитні деривати можуть забезпечити комерційному банку виплати вже через тиждень після припинення платежів із сторони позичальника.

По-одиннадцяте, можливості відходу від обмежень, пов'язаних із конкретними умовами запозичення коштів на грошовому ринку і організацією банківського кредитування різних груп клієнтів, а також більш гнучкий підхід до вибору терміну займаної позиції вигідно відрізняють ринок кредитних деривативів від кредитного ринку і дозволяють його учасникам проводити ефективнішу політику в галузі управління ризиками.

Таким чином, як і всі похідні фінансові інструменти, кредитні деривативи володіють рядом переваг у порівнянні з базовим активом, надаючи банкам більш широкі можливості у питанні передачі кредитного ризику, ніж це можуть зробити традиційні способи забезпечення повернення кредитів. Саме тому у розвинутих країнах ринок кредитних похідних інструментів є одним із найбільш ліквідних видів ринків і постійно продовжує зростати. Причина цього очевидна – бажання банків страхувати кредитні ризики. І якщо спершу кредитні деривати були створені у рамках банківської діяльності і використовувалися в основному з метою розподілу кредитних ризиків, то нині вони виходять на нові ринки. Не тільки банки і страхові компанії, але і крупні підприємства реального сектора економіки за допомогою кредитних деривативів управляють фінансовими ризиками, особливо на ринках, що розвиваються, а також використовують їх як механізм захисту від неспроможності основних контрагентів. Крім того, використання кредитних деривативів для диверсифікації кредитних портфелів банків дозволяє зменшити вразливість банків стосовно системних ризиків. Більше того, можливість передачі кредитного ризику третій особі дозволяє банкам страхувати кредитний портфель і уникати ризику

неповернення кредиту. На думку ряду фахівців, кредитні деривативи сприяють перетворенню світового кредитного ринку, зміні механізмів встановлення цін, методів купівлі-продажу, управління і структури цього ринку, істотно підвищують ліквідність і прозорість кредитних операцій.

Усі розглянуті нами вище переваги кредитних деривативів дозволяють комерційним банкам проводити ефективнішу політику з управління кредитними портфелями. Разом із тим, практика показує, що застосування кредитних деривативів пов'язане також із рядом труднощів і недоліків.

По-перше, використання кредитних деривативів породжує свої ризики, які необхідно враховувати при визначенні їхньої ціни. Це перш за все ризик контрагента – нездатність покупця кредитного ризику виконувати свої зобов'язання у разі настання кредитної події або продавця кредитного ризику виплачувати премії. Ризики документації: нечітке визначення «кредитної події» у договорі. Ринкові ризики як сукупність процентних і валютних ризиків, пов'язаних із використанням деривативів. Оцінка перелічених ризиків пов'язана із застосуванням складних прийомів математичного аналізу. Не зважаючи на швидкий розвиток останнім часом методології оцінки кредитного ризику і ризиків, властивих кредитним деривативам, використовувані методи залишаються недосконалими і важко застосовуваними на практиці, що вимагає продовження подальших глибоких досліджень.

По-друге, великою перешкодою на шляху подальшого розвитку ринку кредитних деривативів є нестача стандартизованої документації, яка призводить до обмеження ліквідності цих інструментів. І хоча значний поступ у вирішенні цієї проблеми був зроблений Міжнародною асоціацією по свопах і деривативах (ISDA), що розробила стандартизовану документацію і стандартні визначення різних кредитних деривативів, що багато в чому сприяло розвитку ринку цих інструментів, значні проблеми із документарним оформленням відповідних угод зберігаються.

По-третє, певні застереження стосовно використання деривативів пов'язані із тим, що на мікрорівні їх ще можна розглядати як інструменти, які стабілізують економіку і сприяють розвитку торгівлі і скороченню ризиків індивідуальних учасників. Проте на макрорівні ситуація є доволі небезпечною, оскільки значні

розміри ризику, в основному кредитного, концентруються в руках декількох дилерів, які торгують між собою. Унаслідок цього виникнення проблем в одного із них зумовить проблеми на всьому ринку, що можуть швидко розповсюдитися за «принципом доміно».

По-четверте, навіть у розвинутих країнах із тривалою історією становлення і регулювання ринкових відносин центральні банки і уряди не мають достатньо дієвих і ефективних способів контролю і моніторингу ризиків, що виникають унаслідок використання похідних фінансових інструментів.

По-п'яте, при використанні кредитних деривативів у якості інструментів страхування кредитного ризику комерційних банків найбільш дискусійною проблемою залишається глобальна загроза настання кризових явищ унаслідок їхнього застосування. Це пов'язано із тим, що ріст торгівлі кредитними деривативами, які мають переносити кредитний ризик з банківських кредитних портфельів, сприяє переходу частини кредитного ризику із банків на інші інститути, в основному страхові компанії. У зв'язку із цим виникає питання: чи володіють страхові компанії, котрі купують ці кредитні ризики, достатнім рівнем капіталу, щоб протистояти можливим системним кризам на кредитному ринку.

По-шосте, кредитні деривативи не дозволяють банку повністю уникнути кредитного ризику. Покупець кредитного захисту, тобто банк, значно знижуючи кредитний ризик по базисному активу, одночасно зазнає ризику невиконання зобов'язань продавцем захисту. Тому таке хеджування буде ефективним тільки при низькій кореляції між дефолтом по базисному активу і дефолтом контрагента по свопу.

По-сьоме, використання кредитних деривативів дещо ускладнює ведення комерційним банком моніторингу стану кредитної заборгованості і можливості її реструктуризації.

По-восьме, по угодах із кредитним деривативами може виникнути юридичний ризик в тих випадках, коли в угоді неповно або недостатньо чітко визначені умови настання кредитної події, зокрема, в таких випадках, як дефолт по державних зобов'язаннях, реструктуризація боргу або розділення компаній. Невідповідність

кредитної події і юридичних характеристик базисного активу, що називається документарною асиметрією, ставить покупця захисту перед ризиком неотримання відшкодування по кредитному деривативу у разі дефолту за активом, що лежить в його основі.

Разом із тим, незважаючи на зазначені недоліки і «вузькі» місця застосування кредитних деривативів у банківській практиці, ми вважаємо їх досить перспективним засобом удосконалення усього механізму управління кредитним портфелем комерційного банку. Головне завдання, яке постає при цьому перед банківським менеджментом, полягає передусім у обранні адекватної стратегії використання кредитних деривативів саме для цілей управління кредитним портфелем.

Вибір оптимальної стратегії управління банківським кредитним портфелем за допомогою кредитних деривативів ґрунтується на операціях із їх купівлі чи продажу, виходячи із тих завдань, які ставить перед собою комерційний банк. Так, якщо основний наголос у банківській стратегії робиться на зниженні ризику концентрації портфеля, то найбільш адекватною стратегією буде купівля кредитних деривативів, тоді як їх продаж буде необхідним при цілеспрямованій диверсифікації кредитного портфеля.

Купівля кредитних деривативів дозволяє комерційним банкам вивести за баланс несприятливі з точки зору ризику концентрації кредити, покращуючи тим самим структуру банківського кредитного портфеля. Дана процедура вивільняє кредитні лінії, що надає банкам можливість повною мірою відповідати встановленим нормативам банківської діяльності, особливо у тій частині, яка стосується регулювання банківського капіталу, не вдаючись до розриву кредитних відносин із відносно неблагонадійними позичальниками, як це відбувається при традиційних способах страхування кредитного ризику.

У свою чергу, продаж кредитних деривативів призводить до диверсифікації портфеля через прийняття кредитних ризиків інших банків, що також дозволяє певною мірою знизити загальний ризик концентрації, однак вже у принципово інший спосіб.

Отже вибір стратегії залежить від схильності банку до ризику взагалі. Якщо комерційний банк зробить висновок про необґрунтовано високий загальний рівень кредитного ризику власного кредитного портфеля, то найбільш раціональним рішенням буде купівля кредитних деривативів, що по суті є способом перекладення кредитного ризику на інших учасників ринку. У разі ж, коли банк дотримується передусім консервативної стратегії і загальний рівень ризику його портфеля не перевищує заданих параметрів, однак ризик концентрації при цьому достатньо великий, слід продавати кредитні деривативи. У такий спосіб кредитні деривати стають вже ефективним засобом управління кредитним портфелем, дозволяючи своєчасно і не вдаючись до фізичного продажу активів знизити ризик його концентрації і здійснити необхідну диверсифікацію кредитного портфеля, розосереджуючи вкладення серед більшого числа фінансових інструментів.

Саме такі особливості кредитних деривативів, як принципово відмінний порядок оформлення кредитних угод, розрахунковий і опосередкований механізм хеджування, інший склад сторін при укладенні контракту, вигідно відрізняють їх від інструментів традиційного страхування кредитів, надаючи банкам значну свободу дій у їхній кредитній політиці. А переваги кредитних деривативів реалізуються в першу чергу для управління кредитним портфелем банку і зменшення ризику концентрації. З цієї точки зору використання кредитних деривативів може особливо приваблювати банківські установи в нашій країні.

Потрібно відзначити, що окрім зазначених двох стратегій управління кредитним портфелем банку на основі кредитних деривативів, що засновуються на їх купівлі або продажу, можуть бути застосовані і інші підходи, спрямовані на оптимізацію процесу управління портфелем банківських позичок.

Так, за допомогою комбінації операцій із купівлі-продажу кредитних деривативів можуть бути розроблені додаткові стратегії управління кредитним портфелем. У їх числі можна запропонувати дві наступні:

- 1) нейтральна кредитна диверсифікація;
- 2) обмін кредитним захистом.

Головна мета стратегії нейтральної диверсифікації – є відносно недорогим але

ефективним засобом зниження ризику концентрації за допомогою купівлі-продажу кредитних дефолтних свопів. Як показує зарубіжна банківська практика, застосування такої стратегії може бути досить тривалим і ефективним. Проте найбільшого результату банк може досягти при використанні деривативів за більш-менш однорідними з точки зору ризику кредитами (наприклад, кредити з однаковим рейтингом позичальників і тому подібне), так як кредитні спреди будуть практично однаковими, так само як і умовні суми за кредитними дефолтними свопами, що укладаються. У протилежному випадку значна різниця в умовних сумах може порушити нормальний розподіл кредитного ризику за всім кредитним портфелем, що є небажаним.

У свою чергу, стратегія обміну кредитним захистом за допомогою кредитних дефолтних свопів може набути поширення саме при диверсифікації кредитних портфелів. Дефолтні свопи з обміном кредитним захистом фактично є двома деривативами, що одночасно укладаються. Кожна сторона, продаючи кредитний ризик за допомогою одного свопу, взамін набуває інший із умовами іншого свопу. Суть даної стратегії полягає в обміні кредитними ризиками. Обидві сторони зобов'язуються провести обумовлені виплати при настанні кредитної події за тим чи іншим базовим активом. Переваги даної стратегії полягають в диверсифікації кредитного портфеля банку, скороченні трансакційних витрат, необхідних при фізичному продажі одних кредитів і купівлі інших, а також у зниженні ризику концентрації при збереженні хороших відносин із користувачами кредиту.

Вибір конкретної стратегії з двох наведених вище багато в чому залежить від того, які завдання поставив перед собою банк, котрий вирішив ними скористатися. Для простої реструктуризації кредитного портфеля, щоб уникнути нестійкого фінансового положення з мінімальними витратами, доцільно скористатися стратегією нейтральної диверсифікації. Її реалізація займе значний час, але потребуватиме мінімуму додаткових вкладень банку. Стратегія обміну кредитним захистом більш придатна для банків, котрі активно і регулярно переглядають структуру свого кредитного портфеля. Представляється, що вона буде затребувана комерційними банками схожого профілю, які в силу специфіки умов і місця

здійснення кредитної діяльності приймають на себе різні кредитні ризики (регіональні або галузеві банківські установи тощо).

Потрібно вказати, що комерційні банки можуть також використовувати кредитні деривативи і у якості способу підвищення загального рівня доходності своїх операцій. Ця мета може бути досягнута як простим продажем кредитних деривативів, так і за допомогою побудови складніших комбінацій, із використанням інших видів деривативів. У обох випадках банк як продавець кредитного захисту має керуватися не тільки рівнем прибутковості, що перевищує аналогічний, показник за своїми основним операціям, але і вірогідністю сприятливого результату, щоб не поставити під загрозу власну фінансову стійкість.

Враховуючи розглянуті вище особливості кредитних деривативів, їх переваги порівняно із іншими інструментами страхування кредитного ризику, а також перспективність з точки зору розробки оптимальних стратегій управління кредитним портфелем комерційних банків, можна припустити, що у міру подальшого розвитку вітчизняного банківського сектора застосування кредитних похідних інструментів отримає поширення і на українському фінансовому ринку.

Адже в умовах економічного зростання та посилення необхідності кредитування реального сектора економіки зростають також і кредитні ризики, а відтак потреба у використанні інструментів строкового ринку все більш зростає. У цьому зв'язку кредитні деривати могли б сприяти українським банкам у вирішенні проблем концентрації кредитного портфеля, пошуку нових шляхів підвищення прибутковості, а також виходу на нові ринки капіталу. Тому виникає об'єктивна необхідність розробки комплексу заходів щодо формування строкового ринку похідних фінансових інструментів і широкого застосування кредитних деривативів у банківській практиці України.

На сьогодні основні чинники і проблеми, що перешкоджають впровадженню кредитних деривативів в Україні, пов'язані із закритістю і непрозорістю позичальників, концентрацією уваги банківського ризик-менеджменту на окремих кредитах на шкоду управлінню кредитним портфельним ризиком, низьким ступенем розвитку інфраструктури фінансового ринку (бюро кредитних історій, рейтингових

агентств), неврегульованістю правового статусу похідних фінансових інструментів, таких як кредитні деривативи. В Україні відсутня цілісна нормативна база регулювання похідних фінансових інструментів, в тому числі операцій з кредитними дериватами. Ні один різновид похідних фінансових інструментів не визнаний державою на рівні законів.

У той же час для того, щоб кредитні деривати стали реальними інструментами управління кредитними портфелями банків і страхування кредитних ризиків в Україні, а вітчизняні банки змогли використовувати накопичений світовий досвід застосування цих інструментів, на наш погляд, необхідно визначити основні заходи щодо розвитку українського ринку кредитних деривативів.

1. Необхідним є чітке законодавче регулювання діяльності, пов'язаної із використанням похідних фінансових інструментів. Недосконалість законодавства залишається одним з головних факторів, що стримують розвиток строкового ринку в Україні і, зокрема, ринку кредитних деривативів. В принципі, може бути запропоновано три підходи до вирішення цієї проблеми. Перший засновується на концепції «єдиного регулювання», суть якого полягає в тому, що біржові правила і технології організації торгівлі за валютними, товарними, кредитними строковими контрактами є схожими, а тому необхідний спеціальний закон, який регулював би усі види строкових операцій. Альтернативний підхід до вирішення цього питання припускає внесення змін і доповнень до вже існуючого законодавства залежно від вигляду базового активу, а першочерговим завданням є надання судового захисту учасникам строкових операцій. І нарешті, третій підхід визначає необхідність прийняття спеціального закону про кредитні деривативи, що має надати правову визначеність відповідних операцій, захист їх учасників, забезпечення умов для використання і обігу кредитних деривативів, функціонування їх ринку, а також створення основ регулювання і закріплення компетенції регулятивного органу, що дозволить йому здійснювати нагляд за даним ринком і вживати заходи із запобігання негативного впливу на його роботу.

2. Необхідно забезпечити прозорість інформації про комерційні банки і позичальників, зокрема шляхом створення рейтингових агентств. Якнайшвидше

вирішення цієї проблеми сприятиме розвитку ринку кредитних деривативів в Україні. Одночасно із розробкою законодавства для успішного функціонування цього ринку необхідно забезпечити розвиток інфраструктури ринку похідних цінних паперів.

3. Поштовхом до розвитку ринку кредитних деривативів в Україні могло б слугувати створення спеціалізованого інтернет-майданчика або організація торгів на одній із класичних бірж. Світовий досвід функціонування таких майданчиків міг би стати корисним для використання в Україні, що дало б можливість забезпечити належний рівень ліквідності похідних цінних паперів, включаючи кредитні деривативи.

4. На сьогодні вкрай важливо підготувати висококваліфіковані кадри для української банківської системи. Необхідні організація учбового процесу з питань застосування кредитних деривативів, а також проведення семінарів і конференцій за участю зарубіжних спеціалістів. Річ у тім, що функціонування похідних цінних паперів є досить складним процесом. Методи оцінки похідних фінансових інструментів насичені математичними прийомами. Тому дуже важливо оволодіти складними прийомами оцінки вартості похідних фінансових інструментів і величини ризику, яку вони в собі несуть.

Оцінюючи економічну і політичну ситуацію в Україні, враховуючи проблеми недосконалості законодавства, недостатнього розвитку інфраструктури, достовірності інформації і брак кваліфікованих кадрів, треба відзначити, що реалізація вищезазначених напрямів розвитку українського ринку похідних фінансових інструментів, на наш погляд, допоможе створенню умов для стимулювання найголовнішого двигуна прогресу – підприємницької ініціативи учасників ринку. Якщо буде досягнуте розуміння механізму роботи нових інструментів і створені умови для їх функціонування, то в найближчі декілька років українські банки зможуть використовувати кредитні деривативи в якості ефективного методу регулювання кредитних ризиків і управління кредитним портфелем в повному обсязі.

Разом із тим комерційним банкам не слід сприймати кредитні деривативи як

інструменти, спроможні повністю позбавити їх від кредитного ризику. Тільки комплексне застосування кредитних деривативів із іншими методами управління кредитним ризиком дозволить банкам уникати кризових явищ і забезпечити оптимальне управління власним кредитним портфелем.

Нині кредитні деривати не знайшли поки застосування у вітчизняній практиці кредитного ризик-менеджменту банків. Цьому перешкоджає відсутність нормального законодавчого регулювання, надмірно жорсткий валютний контроль, негнучка податкова система, низька ліквідність фінансового ринку. Та все ж, незважаючи на об'єктивно існуючі чинники, що стримують розвиток вітчизняного ринку кредитних деривативів, на нашу думку, за цими справді інноваційними фінансовими інструментами, які значно збагачують спектр механізмів і методів управління кредитними портфелями банків – майбутнє. Підштовхнути розвиток ринку кредитних деривативів може висока прибутковість операцій з ними в порівнянні з іншими інструментами. Створення такого ринку було б цікаве не тільки для комерційних банків, але і для страхових компаній, професійних учасників ринку цінних паперів, а також промислових підприємств.

Адже в умовах інтеграції банківської системи України в міжнародну економіку адекватне використання ринкових відносин, що забезпечують перерозподіл фінансових потоків за допомогою купівлі-продажу кредитних ризиків, стане як найближчою перспективою, так і об'єктивною неминучістю і необхідністю банківської діяльності. Це тільки підтверджує твердження про те, що у ринку є потенціал для подальшого росту, а використання кредитних деривативів економічно виправдано в умовах української економіки. І якщо державні органи зроблять адекватні кроки в законодавчій, податковій, фінансовій сфері вітчизняної економіки, сектор кредитних деривативів займе в ній належне місце.

Висновки до розділу 3

Результати дослідження проблем організації кредитної діяльності банків дозволили обґрунтувати і аргументувати найбільш прийнятні шляхи оптимізації процесу управління банківським кредитним портфелем з точки зору застосування

новітніх прийомів і способів кредитного ризик-менеджменту на рівні портфеля банківських позичок, що дозволить підвищити ефективність функціонування комерційних банків в Україні в умовах завершення ринкових трансформацій та активізації кредитних операцій у взаєминах із різними групами позичальників. Стосовно обґрунтування перспектив оптимізації управління кредитним портфелем банку це дозволило сформулювати наступні основні висновки.

1. Нарівні із поняттям індивідуального кредитного ризику окремого клієнта банку необхідним є формулювання дефініції, яка б характеризувала сукупний кредитний ризик, тобто ризик кредитного портфеля банку загалом. Кредитний ризик портфеля банківських позичок доцільно визначити як імовірність зниження вартості або втрат банківських активів, пов'язаних із кредитними операціями, що пов'язано із нераціональною структурою сукупності кредитних вкладень банку. Для удосконалення управління цим ризиком потрібні специфічні прийоми і методи управління, які б охоплювали усю сукупність кредитних операцій.

2. Управління кредитним ризиком банківського кредитного портфеля найбільш доцільно визначити як сукупність системно організованих заходів, прийомів, методів, що дозволяють зменшити імовірність втрат банку внаслідок недосконалої структури кредитного портфеля банку, забезпечити дотримання принципів кредитування та досягнення стійких позицій банку на ринку. Головними серед таких прийомів і методів є три наступні: 1) лімітування; 2) диверсифікація; 3) авторизація.

3. Лімітування полягає у встановленні максимально допустимих розмірів наданих позичок, що дозволяє обмежити ризик. Завдяки встановленню лімітів кредитування банки можуть уникнути критичних втрат внаслідок необдуманого концентрування будь-якого виду ризику. Комерційні банки, розробляючи власну кредитну політику і стратегію управління кредитним портфелем, можуть встановлювати і свої ліміти, що виражаються як в абсолютних (граничних) величинах (сума кредиту у грошовому вираженні), так і у відносних показниках: коефіцієнтів, індексів, нормативних співвідношень.

4. Диверсифікація полягає у розподілі кредитного портфеля серед широкого

кола позичальників, які відрізняються один від одного як за характеристиками (розмір капіталу, форма власності, клас кредитоспроможності), так і за умовами діяльності (галузь економіки, географічний регіон). Основними видами диверсифікації є галузева, портфельна та географічна, за допомогою яких досягається зниження загального рівня ризику кредитного портфеля банку. Використання даного методу з огляду на вплив зовнішніх чинників може мати лише обмежений характер і є найбільш оптимальним у поєднанні із іншими методами управління кредитним портфелем, зокрема такими як авторизація.

5. Авторизація є організаційно-функціональним методом управління ризиком кредитного портфеля банку, що полягає у розподілі повноважень у системі банківського менеджменту щодо прийняття рішень про видачу позичок і оцінки кредитного ризику, а управління кредитними ризиками в банківських установах має спиратися на певну організаційну структуру, яка охоплює всю банківську ієрархію. Це передбачає функціонування відповідних підрозділів з управління кредитними ризиками, завданнями яких є: контроль якості кредитного портфеля і кредитної діяльності, моніторинг операцій, розробка різних лімітів кредитного ризику, незалежна оцінка запланованих кредитних операцій і структури кредитного портфеля.

6. Важливим і перспективним напрямом підвищення ефективності управління кредитним портфелем банку є сек'юритизація активів, котра передбачає перетворення наданих банками кредитів на ліквідні цінні папери. Процес сек'юритизації не тільки дозволяє залучити кошти для розвитку банку, але й істотно покращує його нормативи, підвищує фінансову стійкість банку, розчищає його баланс і, на нашу думку, дозволяє гнучко управляти кредитним портфелем в плані мінімізації ризиків.

7. Перспективи використання сек'юритизації як важеля управління банківським кредитним портфелем пов'язана із цілою низкою її переваг у всьому різноманітному арсеналі інструментів банківського менеджменту (гнучкість, підвищення рівня конкурентоспроможності, привабливість інструментів, вирішення проблеми недостатності капіталу, диверсифікація ресурсної бази, зниження

трансакційних витрат, створення високоорганізованого ринку кредитних послуг).

8. Основними варіантами сек'юритизації, які можуть бути запропоновані вітчизняним комерційним банкам, є три наступні: 1) переоформлення власних активів банку, тобто кредитні вкладення, у цінні папери (наприклад, облігації), які реалізуються третім особам; 2) випуск цінних паперів власного боргу банків (тих же облігацій), строки погашення яких збігаються зі строками погашення відповідних кредитів; 3) управління кредитним портфелем комерційного банку, заснована на довірчому управлінні.

9. Одним із оптимальних прийомів і способів управління банківськими кредитними портфелями задля мінімізації кредитного ризику для вітчизняної банківської практики є використання кредитних деривативів, під якими слід розуміти двосторонні фінансові контракти між продавцем кредитного захисту і покупцем, в якому вони домовляються обмінювати передбачуваний або математично розрахований грошовий потік при настанні кредитної події в майбутньому періоді за певну плату.

10. Такі види кредитних деривативів, як кредитні дефолтні свопи, свопи на сукупний дохід, «пакетні» (або «корзинні») свопи, а також зв'язані кредитні ноти, можуть бути використані у вітчизняній банківській практиці для вибору оптимальної стратегії управління кредитним портфелем, що ґрунтується на операціях із їх купівлі чи продажу, виходячи із тих завдань, які ставить перед собою комерційний банк. Якщо основний наголос у банківській стратегії робиться на зниженні ризику концентрації портфеля, то найбільш адекватною стратегією буде купівля кредитних деривативів, тоді як їх продаж буде необхідним при цілеспрямованій диверсифікації кредитного портфеля.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях автора [35; 37; 41; 43; 44; 46; 47].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено теоретичні узагальнення та отримано нові вирішення наукових проблем, що виявляються у визначенні концептуальних підходів до оптимізації організаційно-економічного механізму формування та управління кредитним портфелем комерційного банку. Це дало можливість сформулювати наступні висновки теоретичного, методологічного та науково-практичного характеру, що відображає вирішення основних завдань роботи відповідно до поставленої мети дисертації:

1. Виявлення недоліків існуючих підходів до визначення кредиту як економічної категорії (форми руху позичкового капіталу, вираження довіри, реалізації функцій, форми суспільних відносин) дало можливість запропонувати уточнене визначення кредиту із акцентуванням його ролі у забезпеченні неперервності розширеного відтворення. Кредитні відносини визначено як економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу передачі вартості у тимчасове користування і включають конкретні форми видачі і погашення позичок. Йдеться про такі відносини, які забезпечують поєднання інтересів кредитора і позичальника на основі використання оптимальних форм передачі вартості у тимчасове користування (об'єктів кредитування) і забезпечують на цій основі її поворотній рух в масштабах усієї економіки.

2. Основними сутнісними рисами як іманентні ознаки кредитних відносин, що визначають їх сутність, є: безперервність, нееквівалентність руху вартості, єдність цілей і інтересів суб'єктів, економічна самостійність суб'єктів. Особливості розвитку національної економіки в період ринкової трансформації безпосередньо позначаються на закономірностях розвитку кредитних відносин, найважливішими з яких є: розширення сфер функціонування по мірі реалізації реформ у різних секторах економіки; зростання ролі у системі регулятивних заходів впливу державної економічної політики на перебіг економічних процесів; зростання значення як основи забезпечення стабільного економічного зростання, що визначається можливостями ефективного поєднання потоків заощаджень і інвестицій; посилення значення як чинника оперативного забезпечити суб'єктів

господарювання необхідною кількістю кредитних ресурсів як джерела платіжних засобів; зростання ролі кредитних відносин у стимулюванні кінцевого споживання населення; посилення ролі як економічного стимулу ефективного господарювання; зростання ролі як ключового чинника забезпечення оптимального перерозподілу ресурсів в економіці.

3. Комерційні банки є головною інституційною основою організації кредитних відносин в економіці. Аналіз позитивних і негативних моментів основних підходів до визначення їх сутності (операційний, підприємницький, фінансово-посередницький) дозволив визначити їх як ринкові інститути, що забезпечують організацію кредитних відносин і неперервність розширеного відтворення та через сукупність депозитних, кредитних і розрахункових операцій здатні впливати на обсяг платіжних засобів і динаміку грошової маси в економіці. Перелік основних функцій, здійснюваних комерційними банками, доцільно сформулювати у такому вигляді: організація кредитних відносин; організація платежів у господарстві; створення кредитних засобів обігу. Виділення першої функції саме у такому вигляді дозволяє акцентувати увагу на загальноекономічній ролі комерційних банків як основних організаторів кредитних відносин.

4. Кредитні операції є головним видом активних банківських операцій, що визначається дією таких факторів: по-перше, кредитування є основним джерелом доходів банківських установ, що являє собою запоруку надійного і стійкого функціонування банків на фінансовому ринку; по-друге, економічний зміст діяльності комерційних банків, який виражається їхньою головною функцією – організації кредитних відносин – полягає насамперед в акумуляції тимчасово вільних грошових коштів і їх перерозподілі на кредитних засадах; по-третє, економічний ефект від реалізації кредитних операцій має важливе значення не лише з точки зору безпосередніх учасників кредитної угоди – а й з огляду на забезпечення неперервності відтворювальних процесів на рівні усього національного господарства.

5. Запропоновано визначення кредитного портфеля, яке відтворює три ключові взаємопов'язані між собою аспекти банківської діяльності – дохідність,

ліквідність і ризик. Кредитний портфель банку надає відображення системоутворюючого аспекту організації кредитних відносин, що на рівні оптимального функціонування різних підрозділів банку, пов'язаних із проведенням кредитних операцій, визначає можливості реалізації цієї ключової банківської функції. Формулювання поняття кредитного портфеля має спиратися на основні принципи діяльності комерційного банку, що відображають конкретні умови його функціонування на ринку, а також стратегічні цілі. До їх числа належать: максимізація прибутку; забезпечення ліквідності; мінімізація ризиків; досягнення стабільної конкурентної переваги на ринку; забезпечення зростання вартості банку; найбільш повне задоволення потреб клієнтів; сприяння розвитку економіки.

6. Управлінський процес формування банківського кредитного портфеля найбільш доцільно розглядати у рамках певного механізму, виокремлення якого дозволяє акцентувати увагу на управлінському аспекті організації позичкових операцій на рівні комерційного банку в цілому, вказуючи на необхідність розгляду усіх наданих банком позичок у їх сукупності та тісному взаємозв'язку для забезпечення стратегічних цілей банківської діяльності.

7. Концептуальний підхід до визначення порядку управління кредитним портфелем банку дозволяє сформулювати порядок дій банківського персоналу, що відображає основні складові відповідної концепції: визначення завдань формування кредитного портфеля відповідно до стратегічних цілей кредитної політики; обґрунтування елементів концепції формування кредитного портфеля відповідно до сформульованих завдань; виділення головних факторів впливу на можливості банку щодо оптимального формування кредитного портфеля; збирання та аналітична обробка інформації, необхідної для здійснення позичкових операцій; визначення критеріїв оцінки якості кредитів, що утворюють кредитний портфель банку; формування структури кредитного портфеля у відповідності до розмірів груп класифікованих за ступенем якості кредитів; моніторинг кредитного ризику, формування резервів і коригування структури кредитного портфеля.

8. Сформульована концепція може слугувати основою для вираження двох базових функцій управління кредитним портфелем комерційного банку: 1)

інформаційно-аналітичної, що передбачає здійснення банком комплексу заходів з підбору й аналізу інформації про можливості руху кредитних вкладень у різних сферах застосування на основі обраних параметрів якості взаємин із позичальниками, що виражається прийнятним рівнем доходності і ризику кредитних операцій, і 2) оптимізаційної, яка передбачає здійснення заходів із диверсифікації кредитного портфеля у задля зниження рівня кредитного ризику та забезпечення надійного повернення наданих у тимчасове користування коштів.

9. Головні фактори впливу на можливості банку щодо оптимального формування кредитного портфеля відображають дію макроекономічних аспектів (загальний стан і динаміка економічного розвитку країни; фінансова політика уряду; грошово-кредитна політика центрального банку; особливості галузевого та регіонального розвитку господарства; рівень інфляції в країні; умови підприємницької діяльності; стан розвитку банківської системи в країні і рівень міжбанківської конкуренції) та мікроекономічних аспектів (величина власного капіталу банку; структура і обсяги залучених ресурсів; досвід і кваліфікація банківського персоналу), що дозволяє найбільш адекватно оцінити перспективи ефективного застосування власного капіталу і залучених ресурсів у кредитних операціях з метою досягнення основних стратегічних цілей кредитної політики.

10. Важливою складовою організаційно-економічного механізму формування банківського кредитного портфеля має бути наявність певної системи адекватних способів отримання банками прибутків, що визначає необхідність формування відповідної процентної політики. Основними складовими процентної політики банку мають бути: 1) формування переліку і оцінка усіх можливих факторів впливу, які потрібно враховувати при визначенні процентних ставок за кредитами; 2) визначення особливостей і порядку розрахунку процентних ставок, що встановлюються банком за наданими позичками; 3) обґрунтування напрямів мінімізації процентного ризику, який супроводжує здійснення кредитних операцій банку і формування кредитного портфеля.

11. Управління кредитним ризиком банківського кредитного портфеля доцільно визначити як сукупність системно організованих заходів, прийомів і

методів, серед яких головними є: 1) лімітування, яке полягає у встановленні максимально допустимих розмірів наданих позичок, що дозволяє обмежити ризик; 2) диверсифікація, що передбачає розподіл кредитного портфеля серед широкого кола позичальників, які відрізняються один від одного як за характеристиками, так і за умовами діяльності; 3) авторизація, що є організаційно-функціональним методом управління ризиком кредитного портфеля банку, який полягає у розподілі повноважень у системі банківського менеджменту.

12. Важливими напрямками підвищення ефективності управління кредитним портфелем банку є сек'юритизація активів та використання кредитних деривативів. Процес сек'юритизації не тільки дозволяє залучити кошти для розвитку банку, але й істотно покращує його нормативи, підвищує фінансову стійкість банку, розчищає його баланс і дозволяє гнучко управляти кредитним портфелем в плані мінімізації ризиків. Використання кредитних деривативів може бути оптимальним способом управління кредитними портфелями для вітчизняної банківської практики. Такі види кредитних деривативів, як кредитні дефолтні свопи, свопи на сукупний дохід, «пакетні» (або «корзинні») свопи, а також зв'язані кредитні ноти, можуть бути використані для вибору оптимальної стратегії управління кредитним портфелем, що ґрунтується на операціях із їх купівлі чи продажу, виходячи із тих завдань, які ставить перед собою комерційний банк.